

TOPLUMSAL DEĞİŞME

Toplumsal “Oluf” un İzinde

Yaşar KAYA

İKSAD
Publishing House

TOPLUMSAL DEĞİŞME

Toplumsal “Oluş” un İzinde

Yaşar Kaya

Copyright © 2022 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the
publisher, except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of
Economic Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2022©

ISBN: 978-625-8377-56-9
Cover Design: İbrahim KAYA
April 2022
Ankara / Turkey
Size = 13x19,5 cm

Yaşar KAYA

1960’ da Samsun’ da doğdu. Lisans eğitimini Uludağ Üniversitesi, lisans üstü eğitimini İstanbul Üniversitesi’nde tamamladı. Halen İnönü Üniversitesi’nde Sosyoloji Öğretim Üyesidir.

Değişme, Kültür, Çalışma, Din ve Sağlık sosyolojisi alanlarında yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır.

Eserleri:

Toplumsal Yapı, Turan Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Sosyal ve Kültürel Değişme, Turan Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Kürenin Halleri, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2007.

Gelenekten Modernliğe (Taner Tatar ile birlikte), Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2008.

Önsöz

Kitap Hakkında

Bu eser otuz yılı aşkın bir süredir değişim sosyolojisi ve kültür değişimleri konusunda sosyoloji öğrencilerine dersler veren bir akademisyenin tarihi akışı keşfetme arzusundan doğdu. Bu yıllar boyunca, toplumsal yahut kültürel değişimleri konu edinen çalışmaları yayınlamış idik. *Sosyal ve Kültürel Değişme* (Turan yayıncılık, İstanbul, 2003), *Sosyolojide Temel Bir Konu Başlığı: Toplumsal Değişme* (Sosyoloji, editör: Ünal Şentürk, Paradigma Akademi yayını, 2020, içinde), *Küreselleşme ve Kültür* (Küreselleşme Teorileri, editör: Veysel Bozkurt, içinde M. Talas ile birlikte) değişmeyi zaman boyutunu paranteze alarak ele alan çalışmalardı.

Bu defa toplumsal ve kültürel değişimin zaman boyutu da gözetilerek *toplumsal oluş* izlenmeye çalışılmaktadır. Toplumsal oluş’un avcı-toplayıcı topluluklardan başlayarak tarım, modern/endüstri toplumuna ve şimdilerde post-endüstriyel toplumlara geçmek suretiyle dönüştüğü fikri sosyoloji teorilerinde ortak kabule kavuşmuş görünüyor. Bu yüzdendir ki yukarıda sözü edilen çalışmalar toplumsal oluş’un, başka

bir deyişle tarihi akışın gösterdiği istikamette, ihtiyaç görülen değişiklikler ve eklemelerle yeniden düzenlendi. Her ne kadar toplumsal oluş değişme-nin dinamik sürecini işaret etse de, önce değişmenin kuramsal çerçevesini vermenin okuyucu açısından yararlı olacağını düşündük. Bu yüzden *Sosyolojide Temel Bir Konu Başlığı: Toplumsal Değişme*' ye bu kitapta yer verildi. Elbette, günümüzde modern toplumun eleştirisinden doğan postmodernlik tartışmaları da gözardı edilemezdi.

Kitabın vücut bulmasında emeği geçenleri yad etmeden geçmek olmazdı. Bu kitapta yer alan bilgilerin büyük bir kısmı şüphesiz sosyoloji literatüründen alıntılandı, bu yüzden o bilim insanlarına müteşekkirim. Değerli meslektaşım Ahmet Çetintaş'a katkılarından dolayı; yine, çalışma arkadaşlarıma ve öğrencilerime, kitabın yayımlanmasını sağlayan İksad Publishing House yetkililerine teşekkür ederim.

Yaşar Kaya

Malatya, 2022

İçindekiler

Önsöz.....	i
İçindekiler.....	v
Giriş	7
1_Toplumsal Değişme	11
Değişmenin Alanı	16
Toplumsal Değişmenin Kuramsal Analizi	18
Toplumsal Değişme Faktörleri	33
2_Kültürel Değişme	53
Kültür Değişmeleri.....	61
Küreselleşmenin Kültürel Sonuçları.....	75
3_Modernlik	81
Modernliği Anlamak	82
Modernliğe Güncel Kuramsal Yaklaşımlar	84
4_Küreselleşme	93
Küreselleşmeyi Anlamak.....	96
Küreselleşmenin Kuramsal Analizi.....	99
5_Postmodernlik	105
Postmodernliği Anlamak	106
Eleştirinin Eleştirisi.....	123
Bitirirken	133
Kaynaklar	137

Giriş

Sosyolojinin toplumsal değişmeye ilgisi entelektüel meraktan daha fazlasını gösterir. Sosyolojinin kurucu fikri toplumu araştırmaktı. Toplumu araştırırken bir yandan toplumdaki istikrarlı ilişkileri ve yapıyı tespit edecek, diğer yandan yapıdaki değişmeleri ortaya koyacaktı, öyle de yaptı.

Toplumsal değişmeyi izlemek istediğimizde evvela bu süreci hangi ölçülerde ele alacağımızı belirlemek gerekir. Bu değişme sürecinin zaman boyutuyla ilgilidir ve değişmenin vadesine karar vermeyi gerektirir. Değişmenin vadesini uzun tuttuğumuzda toplum tipinin değişimine, orta vadeli bir gözlem ise zaman/uzam ölçüğünde dikkatimizi toplumsal yapıda meydana gelen farklılaşmalara yöneltiyoruz demektir. Değişme sürecinin kısa vadeli analizine yöneldiğimizde ise toplumsal olgu ve süreçlerdeki farklılaşmayı¹ anlamak istiyoruz demektir.

Bu çalışmada toplumsal değişmeyi mümkün olan en uzun vadede, ki bu toplumsal tarih içinde değişmenin hız-

¹ Sunar, L., Değişim Sosyolojisi, Nobel Yayınları Ankara, 2018, sh:3

landığı süreç kesitine daha fazla yer vermek şeklinde de anlaşılabilir, ele almak arzulanmaktadır. Dolayısıyla toplum tiplerinin değişimini izlemek isteyecektir. Böyle bir değerlendirme kaçınılmaz biçimde sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıktığı dönemden başlamak suretiyle, dikkatimizi toplumsal oluş'un durakları diyebileceğimiz geleneksel/tarım, modern/endüstri, post-modern/post-endüstriyel toplumun yapı özelliklerinin belirlenmesinde ısrarcı olacaktır. Toplum tiplerinin belirlenişi salt sosyolojiktir ve toplum teorilerine başvurmaksızın incelenemez. Diğer taraftan, bu toplum tiplerinin tarih dizgesinde yerleştirilmesi sosyolojik bir bakışı gerektirir ve bunun için diğer toplum bilimlerini, özellikle tarih ve antropolojiyi yardıma çağırır.²

Toplumsal değişimin tarihi akış içinde değerlendirilmesi amacı kitabın kapsamını olduğu gibi, konu dizilimini de etkileyecektir. Amaca yönelik olarak kitap beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm toplumsal değişimin kuramsal analizi, değişme faktörleri ve değişimin biçimine tahsis edilmiştir.

İkinci bölümde kültür değişimleri konu edilmektedir. Sosyoloji literatüründe toplumsal değişim ile kültür değişmelerini bir madalyonun diğer yönden izlenmesi olarak değerlendiren, kimi zaman toplumsal değişmeyi kültürde meydana gelen değişmelerle açıklayanlar olduğu gibi, ayrı alanlar olarak kabul edenlere de rastlanır. Hangi yaklaşımın daha isabetli olacağı tartışması bir yana, kültür değişmele-

² Bu ayrım için bakınız: Ritzer, G.- Stepnisky, J., Sosyoloji Kuramları, çev. H. Hülür, De Ki yayını, Ankara, 2014, sh:613

rini başlı başına ele almak, bize en azından toplum tiplerinin farklılıklarını yakından tanıma fırsatı verecektir.

Üçüncü bölümde modernlik incelenmektedir. Toplumsal yapı tipi olarak modernlik bir yandan özgün bir toplumsal yaşayış ve örgütlenme biçiminin ismi olurken, diğer yandan toplumsal oluş'un bir evresine işaret eder. Sosyolojinin bu yaklaşımı doğal olarak diğer başlıkların da belirlenmesini adeta zorlar. Sosyoloji literatürü modernliğin geç dönemine ilişkin analizlerde modernliğin bütün boyutlarıyla küre ölçeğinde radikal bir şekilde yayılma gösterdiği konusunda çokça bilgiye yer verir. Bu bakış açısından hareketle dördüncü bölüm küreselleşmeye ayrılmıştır. Beşinci bölümü ise, yine aynı gerekçe ile postmodernlik oluşturmaktadır.

1

Toplumsal Değişme

Yaklaşık ellibin yıllık bir toplumsal tarih kronolojisi yapmak istesek, hikâyeyi aşağı yukarı şöyle toparlayabiliriz: Küçük topluluklar halinde, avlanarak ve toplayarak binlerce yıl mikro çevresini tüketerek yaşayan insanoğlu, yaklaşık on-onikibin yıl önce çok basit araçlarla toprağı ekmek ya da hayvan yetiştirmek suretiyle üretmeye, böylece ürettiğini tüketmeye başladı. Yerleşik hayata geçip görece daha gelişmiş aletlerle tarım yapmak için bir beşbin yıl daha gerekecekti. Bugün bizim hayatımızın vazgeçilmez parçası olan makinelerle, çok daha büyük miktarda üretme kapasitesine ulaşması ise, insan ya da hayvanın kas gücüne dayalı enerjinin yerini cansız enerji kaynaklarının alması ile mümkün hale gelmişti. Bunun da mazisi ancak üçyüz yıl kadardı.

İnsanın dünyasında sadece kullandığı aletler değişmemiştir. Günlük uğraşısı yanında hayatı da değişiyordu. Örneğin atalarından daha uzun bir ömre sahipti. Bir yüzyıl

önce ortalama hayat beklentisi kadınlarda 48 erkeklerde 46 yıl iken, şimdilerde kadınlarda 81 erkeklerde 75 yıla yükseldi.³

Bugün bize çok tanıdık gelen toplumsal hayat, sonuçları 19. Yüzyılda görünür hale gelen ama kökleri daha eskilere dayanan bir dizi büyük dönüşümün ürünüdür. Siyasal devrimler, endüstrileşme ve kapitalizmin ortaya çıkışı, sosyalist protesto, kentleşme, din anlayışında değişmeler, bilim ve teknolojiye yükseliş⁴ bu büyük değişimin toplumsal dinamiklerini oluşturdu.

Bütün bunlar olurken, insan hem etkileyen hem de etkilenen olarak değişme fikrine sahipti. Toplumsal düşünce tarihi içinde filozof her şeyin değiştiğini, değişmeyen sadece Tanrı olduğunu düşünüyordu. Toplumsal düşüncenin sosyoloji disiplini içinde değişmeye yaklaşımı ise modern zamanlara aitti. Bu alanda öncelik tarih felsefesi ve antropolojidedir. Tarihçi doğal olarak medeniyetin, antropolog kültürün değiştiğini söyleyecektir, sosyoloğun toplumun değiştiğini söyleyeceği gibi.

Sosyolojinin değişmeye olan merakı biraz da onun varoluş hikayesinde yatar. Birikerek gelen ve artık 19. Yüzyılda, önceden var olan birçok şey gibi, toplum hayatını değiştiren olayların yarattığı kaosu çözecek bilgiyi oluşturmak

³ Macions, J. J., Sosyoloji, çeviri edt. V. Akan, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2012, sh:606

Arıca bkz. Türkiye İstatistik Kurumu, 2017 Temel İstatistikler- Nüfus ve Demografi.

⁴ Ritzer, G.- Stepnisky, J., Sosyoloji Kuramları, sh:5

üzere tasarlanan sosyoloji değişmeyi ilgisinin merkeze koyacaktır.

Bir başkalaşma veya farklılaşmaya işaret etmek istediğimizde birçok kelime kullanabiliriz: Değişme, evrim, ilerleme, gelişme, çözülme, kalkınma, büyüme, modernleşme, uluslaşma, yabancılaşma, yozlaşma ve daha niceleri. Bir zaman dilimi içinde farklılaşmayı ifade eden bu kelimeler toplumsal bilimler arasında paylaşılmıştır. Bazıları ekonomik, bir kısmı politik, kimi psikolojik, teolojik ya da sosyolojik süreçlere işaret eder.

Değişme; belirli şartların hâkim olduğu bir durumun başlangıcından itibaren mevcut toplumsal kuvvetlerin aynı sonucu sağlayacak şekilde belli bir yönde etkisiyle meydana gelen farklılıkları ifade eder. Toplumsal değişme ise, toplumsal yapıyı oluşturan toplumsal kurumlarda veya kurumlar arası ilişkilerdeki dönüşümleri içerir.⁵

Klasik sosyoloji teorilerinde toplumsal değişme daha çok evrim, ilerleme ve gelişme kavramları ile açıklanır. Bu kavramlar sadece değişmeyi ifade etmekle kalmazlar, değişmenin yönü ve niteliğini de gösterirken, toplumsal değişme kavramı bize değişmenin yönü hakkında bilgi vermez. Bu sebeple klasik sosyolojinin kullandığı evrim ya da ilerleme ve büyüme kavramlarının yerini çağdaş sosyolojide değişme kavramı almıştır.

⁵ Bottomore, T. B., *Toplumbilim*, çev. Ü. Oskay, İstanbul, 1984, sh:313

Evrim kavramı önce biyolojide gelişmiş, 19.yüzyılda ise sosyolojide bugünkü anlamına kavuşmuştur. Biyolojik türlerin farklılaşmasını ifade etmek üzere Darwin tarafından geliştirilen evrim fikri daha sonra fizik dünyaya uygulanmış, oradan sosyolojiye taşınmıştır. Evrim “kendi kendini devam ettiren, kendi kendine değişen ve kendi kendini aşan, zaman içinde doğrusal olan, bu yüzden geriye dönemeyen, yenilik, farklılık, daha karmaşık örgütlenme ve artan bilinçli zihinsel etkinlik yaratan bir süreçtir.”⁶ Kavramı sosyolojiye taşıyan Spencer ‘e göre “...her alanda basitten karmaşığa, birbirini izleyen farklılaşmalarla giden tek bir evrim geçerlidir.”⁷ Toplumsal dünyaya uygulandığında, evrim toplumların belirli bir başlangıç noktasından itibaren ardışık aşamalardan geçerek, doğrusal biçimde ilerlediğini anlatır. Bu yaklaşımda toplumları belirli ilerleme basamaklarına yerleştirmek mümkün olur.

İlerleme ise değişme ile ortaya çıkan durumun daha iyiye gitmesine işaret eder. Beğendiğimiz, kabul ettiğimiz, arzu ettiğimiz yönde gerçekleşen değişmeleri ilerleme olarak nitelendiririz. Ne var ki, sonuçta ortaya çıkan durum beğenilen, istenilen yönün tayini, seçilen amaçlara ve benimsenen değerlere göre ölçülür. O halde, ilerleme “madde ve mana hedeflerini zamanın ve mekânın şartlarının elverdiği oranda uzlaştırabilen” değişmelerdir.⁸ Bu durumda sonuç

⁶ Kongar, E.,Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, İstanbul,1981, sh:45

⁷ Bottomore, T., Nisbet, R., Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, çev. M. Tunçay ve A. Uğur, Ankara, 1990, sh:77

⁸ Bigseven, A. Kurtkan,Genel Sosyoloji, İstanbul, 1995, sh:271

kişiden kişiye farklı değerlendirilecek demektir ki, bu biraz da toplumsal olguların karakterinden kaynaklanır. Toplumsal olgular bilimsel araştırmaya konu olması açısından toplumsal olmalarına karşılık, farklı mekân ve zamanlarda farklı değerlendirmelere bağımlı olması sebebiyle de birer kıymet hükmü taşırlar. Çoğu zaman bu iki özellik iç içedir.

Gelişme ve büyüme kavramı, ekonomik büyüme kavramından daha çok yeni ve geniştir. Salt ekonomik büyüme kavramını öne süren iktisatçılar, daha sonra ekonomik olguların toplumsal karakterini fark ettiklerinde gelişmenin sosyo-kültürel dinamiklerini dikkate alarak ekonomik gelişme kavramına ulaştılar. Sombart, Weber ve Mill gibi iktisatçıların önemle üzerinde durdukları gibi, ekonomik olaylarda toplumsal sebepler de dikkate alınmalıdır. Ekonomik büyüme ve gelişme sadece kantitatif verilerle izah edilemez. Gelişmenin arkasında rakamla ifade edilemeyen değerler ve kurumlar yer alır. Kavram iktisattan sosyolojiye taşındığında toplumsal gelişme, ekonomik varlıklarda artışın toplumsal şartlarını dikkate alan ekonomik büyüme unsurundan başka orta tabakalaşma ve toplumsal bü-tünleşme gibi iki unsuru daha kapsar. Bu haliyle gelişme, ekonomik büyüme ve kalkınma yanında toplumsal ve kültürel seviyenin de yükselmesidir.⁹

⁹ Bilgiseven, A. Kurtkan., Genel Sosyoloji, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, sh: 276

DEĞİŞMENİN ALANI

Değişme konusundaki uzlaşma, değişenin ne olduğu sorusuna toplumsal bilimlerin verdiği cevaplarda yerini farklılığa bırakır. Doğal olarak, bu cevaplar ilgili bilim dallarının bakış açılarının, başka bir deyişle ilgi odaklarının farklılığından kaynaklanır. Toplumsal olanı değişik yönleri ile açıklamaya girişen her bir toplum bilimcinin cevabı, onun bilimsel kabulleri ve gelenekleri ile sınırlanmıştır.

Değişme alanını toplumsal ve kültürel sistem olarak kabul etmek, nelerin değiştiğini tespit edebilmek için sistemin unsurlarını belirlemek gerekir. Güvenç'e göre¹⁰ toplumsal- kültürel sistem;

- Birey, grup ve nüfus birlikleri,
- Aile ve akrabalık gibi küme ve kurumlar,
- Ferdi yaşantı ve süreçler,
- Zaman içinde değişebilen gelenek ve görenekler,
- Toplumsal ve kültürel ihtiyaçları karşılayan araç gereç ve bilgiler,
- Ekonomik ve politik kurum ve faaliyetler,
- Sistemin düzen ve varlığını koruyan kurum ve faaliyetler,
- Sistemin kuruluş, işleyiş ve geleceğini açıklamaya çalışan kurum ve faaliyetler,
- Sanat ürünü ve faaliyetleri,
- Sistemi oluşturan birey, kurum ve örgütler arasında ilişki ve etkileşimi sağlayan iletişim ortamı,

¹⁰Güvenç, B., Toplumsal ve Kültürel Değişme, Ankara, 1976, sh:27

- Sistemin şekillendirdiği ve etkilendiği biyolojik, kültürel ve toplumsal alt sistemlerden oluşur.

Sistemin varlığı ve devamlılığı doğal bir çevre ile bu çevreyi de kapsayan toplumsal ve kültürel sistemlerin birbirleriyle ilişkisini gerektirir.

O halde değişmelerin; toplumsal rol ve statülerde, aile ve akrabalık ilişkilerinde, eğitim amaç ve felsefesinde, gelenek ve göreneklerde, teknolojiye, üretimde kullanılan araç ve gereçlerde, ekonomik, politik ve inanç sistemlerinde, sanatta, cinsel tutum ve davranışlarda, dilde, ferdi şahsiyette... vb. birçok alanda meydana geldiği ifade edilebilir.

Sosyo-kültürel sistemin her alanında meydana gelen değişmelerin başlatıcı gücünün ne olduğu sosyolojide güncelliğini koruyan bir problem alanıdır. Bazı teorisyenler büyük dönüşümlerin tutum ve değerlerde yaşandığına dikkat çekerek, tutumlardaki değişmelerin toplumda değişmeye yol açtığını, örneğin fikirlerin ya da düşünüş biçiminin toplumu değiştiren motor güç olduğunu savunur. Örneğin, A. Comte insanın gelişim tarihini üç aşamada ele alırken, dönemler arasındaki farklılaşmayı düşünce sistemindeki ilerlemeyle açıklar. Teolojik, metafizik ve pozitif aşamalar yine teolojik, metafizik ve pozitif yani bilimsel düşünce ile belirginleşir. Buna karşılık diğer bazı düşünür ve sosyologlar fikirlerin etkili olabilmesi için önce kabul edilmesi gerektiğine işaret ederler. Yeni fikirlerin tesiri toplumsal yapıya bağlıdır. Diğer bir deyişle, sadece zamanı gelen fikir kabul edilebilecektir. Örneğin insana ulaşan bütün ilahi me-

sajlarda yer almasına rağmen, insanların eşitliği fikrinin yaygın kabulü 20. yüzyılda gerçekleşebilmiştir. Bu yüzden soru ya da sorun fikirlerin değil, toplumsal yapının nasıl değiştiğidir.

TOPLUMSAL DEĞİŞMENİN KURAMSAL ANALİZİ

Değişme konusunda sosyolojik bakış birçok soruyu cevaplamak zorundadır: Değişme nedir? Değişen nedir? Değişme neden ve nasıl gerçekleşir? Değişmenin bir yönü var mıdır? Değişme süreçleri birbirinin aynı mıdır? Sosyoloji teorileri bu sorulardan bazen hepsine, bazen bir ya da birkaçına cevap arayarak farklılaşırlar.

Toplumlar nasıl değişirler? Kuşkusuz birçok düşünür bu sorunun cevabını aramıştır. Tarih felsefesi, antropoloji ve özellikle sosyoloji literatürü bu konuda oldukça zengin bir tablo sergiler. Çok sayıdaki kuramsal açıklamayı temel varsayımları ve yaklaşımlardaki önemli farklılıklarından hareketle dört grupta değerlendirebiliriz.

- Evrimci yaklaşım,
- Devri- dalgalı ya da Yükselme-düşme yaklaşımı,
- Yapısal- Fonksiyonalist yaklaşım,
- Çatışma yaklaşımı.

Bu kuramlar değişmeye makro sevide yaklaşımlardır. Toplum tiplerinin dönüşümü ve toplumsal yapıda meydana gelen farklılaşmalarla ilgilenirler.

Evrimci kuram, doğrusal biçimde daima artan karmaşıklık ve uyumla belirginleşen bir değişmeyi öngörür.

Devri- dalgalı modelde bütün toplumların aynı yönde değişmediği, toplumların, kültürlerin ve medeniyetlerin hem yükseldiği hem de gerilediğini varsayan kuramlar yer alır. Yapısal- Fonksiyonalist görüş denge ve kararlılığı sağlayan şartlarla ilgilenir. Çatışma kuramı ise, kararsızlığı yaratan şartlar üzerinde yoğunlaşır.

Bu yaklaşımlar her konuda birbirlerini dışlamaz. Bazen oldukça ayrılışlar da bazı noktalarda oldukça yaklaşır, benzer öğelerden yararlanırlar. Örneğin evrimci ilerleme kuramı, hem yapısal-fonksiyonalist hem de çatışma öğelerini içerir. Toplumların gittikçe karmaşıklaşan ve çevreye uyma yeteneğini artıran bir doğrultuda hareket ettikleri inancı her üç görüşte de paylaşılır. Toplumların benzer bir başlangıçtan benzer bir sona doğru değiştiği fikrine, yapısal-fonksiyonalistler kadar çatışma teorilerinde de rastlanabilir. Yine örneğin, sınıf çatışmalarını toplumsal değişimin sebebi olarak belirleyen Marx, aynı zamanda bütün toplumların geçmesi gereken aşamaları gösterirken evrimci bir ilerlemeyi izlemektedir.¹¹

Evrimsel Yaklaşım

Sosyolojinin ilk yüzyılında hâkim yaklaşım olarak klasik evrimci bakış, toplumların tek yönlü, doğrusal bir ilerleme çizgisi takip ettiğini kabul eder. Toplumun çevresiyle uyumunu sürekli geliştirerek ilerlediğini öne sürerken biyolojik organizmi örnek alırlar. Örneğin Spencer ve Sumner gibi toplumsal Darwinistler, biyolojik evrime doğ-

¹¹ Kaya, Y., Sosyal ve Kültürel Değişme, Turan Yayıncılık, İstanbul, 2003, sh:24

rudan bir benzerlikle toplumla ilgili evrim fikrini geliştirdiler. Evrimin toplumlar açısından aynı sonucu doğuracağını düşünürler. Böylece, tek yönlü ilerlemeyi öngören teoriler toplumların değişmede endüstrileşmiş batılı toplumların yolunu takip edeceğine inandılar, çünkü endüstriyel toplumlar evrimin son ürünü idiler.

Evrimci yaklaşım içinde yer alan kuramların ortak özelliklerini temellendiren metodoloji ve onun varsayımları şöyle bir görünüm arz eder:

- İncelenmesi ve üzerinde durulması gereken bütünü kendisi, yani medeniyet, kültür veya tüm insanlıktır.
- Değişme evrensel ve doğaldır. Bu medeniyet kadar kültürler için de geçerlidir.
- Değişme potansiyel bir güç olarak toplumun kendisinde gizlidir. Toplum ilerlemenin amaç ve imkanını kendi içinde taşır.
- Medeniyetler her biri öncekinden daha çok karmaşıklıkla yaratan belirli aşamalardan geçer. Yapılması gereken bu aşamalar dizisinin yasalarını bulmaktır.
- Değişme kesintisiz, birikerek çoğalan ilerleme yolunu izler.
- Değişme, değişen birimin amacına yönelen tek genel bir yol izler. Bu yöneliş rastlantısal veya devri değil, ilerleyicidir.
- Doğa ve medeniyetlerin yönelişinde onları çevreleyen güçler her yerde vardır ve aynıdır. Aşama

yasaları benzediği için, değişme mantığı da her yerde aynıdır.¹²

Klasik evrimci yaklaşımı benimseyen Spencer, Comte, Tönnies, Durkheim, Marx'ın kuramlarında toplumların başlangıçtan itibaren izleyeceği yol, ardışık aşamalar halinde gösterilir. Aşamalardan her birinde toplum tipi değişir. Değişme Spencer 'de savaşı toplumlardan endüstri toplumlarına doğrudur. Comte ise düşünce biçimindeki değişmeye bağlı olarak toplumların teolojik, metafizik aşamalardan geçerek pozitif aşamaya ulaşacağını öngörmektedir.

Evrimci bakış açısıyla Tönnies toplumların cemaatten cemiyete doğru değiştiğini düşünür. Ferdietin yokluğu, cemiyet çıkarlarının daima ferdi çıkarın önünde bulunduğu, örf ve adetlerin hakimiyetinde, kolektif mülkiyet ve organik dayanışma karakteristikleri ile beliren cemaat tipi toplumsal yapıdan cemiyet tipi yapıya geçildiğinde, bütün bu özelliklerin yerini ferdi irade, ferdi çıkar, ferdi mülkiyet ve mekanik dayanışma alır.¹³ Durkheim de benzer düşünceye sahiptir, ancak toplumların mekanik dayanışmadan, işbölümünün gerçekleşmesiyle, organik dayanışmalı topluma doğru evrildiğini söyleyecektir.¹⁴

¹² Smith, A. D., Toplumsal Değişme Anlayışı, çev. Ü. Oskay, İzmir, 1988, sh:30

¹³ Appelbaum, R. P., Toplumsal Değişme Kuramları, çev. T. Alkan, Ankara, Tarihsiz, sh:26

¹⁴ Aron, R., Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, çev. K. Alemdar, Ankara, 1986, sh:31

Marx, sınıflar arasındaki çatışmanın diyalektik bir yürüyüşle bugüne kadar ilkel, feodal ve kapitalist toplum tiplerini gerçekleştirdiğini, buradan da sosyalist ve nihayet komünist topluma geçişi sağlayacağını düşünüyordu.

Klasik evrimci görüş, genel olarak medeniyet, kültür ve insanlığı birim kabul ettiği için farklılıkları göz ardı eder. Batılı toplumların gelişim sürecini izleyerek, evrimin nihai ürünü kabul ettiği endüstri toplumunu tüm insanlığın evrim çizgisi olarak belirler. Ancak kuram bazı toplumların niçin, örneğin gelişmiş batı dünyasından geri kaldığını, başka bir deyişle neden aynı ölçüde evrilemediğini açıklamaz.

Sosyolog ve antropologların ilgisini çeken kültürel çeşitlilik, toplumlar arası farklılıkları dikkate alan “çok çizgili evrim”, “genel ve özel evrim” gibi çağdaş evrimci teorileri ortaya çıkardı. Steward, White, Sahlins ve Service kültürel çeşitliliğin varlığını, yine evrime sadık kalarak açıkladılar.

Devri-dalgaltı/Yükselme-düşme yaklaşımı

Bu anlayış içinde yer alan kuramlar, evrimci yaklaşımın aksine, toplumların sürekli ilerleme ve gelişme göstermeyeceğini, aksine toplumsal değişimin döngüsel yani yükselme-düşme sürecini takip edeceğini göstermeye çalışır. Bunun için gerekli malzemeyi büyük ölçüde tarihten, medeniyetlerin yükseliş ve çöküşlerinden sağlar.

Daha çok tarih felsefesi ile ilgilenen Spengler ve Toynbee medeniyetlerin doğuş, gelişme ve çöküş sürecini tasvir ederler.¹⁵

Bu yaklaşımı en iyi örnekleyen kuram Sorokin’e ait olan “hudutlu değişme kuramı” dır. Sorokin hem devri hem de ritmik bir değişmeyi tasvir eder. Ritmler değişme süreci içinde değişmenin yönünü tayin ederler. Ritmlerin temposu birbirinden değişik olabilir ve birbirini zincir halkaları gibi izlerler. Değişme, maddeci ve maneviyatçı kültür sınırları arasında ritmik gidip-gelme ile gerçekleşir. Maddeci, maneviyatçı ve ideal kültürler birer kültürel üst-sistemi ifade eder.

İdeal kültür, maneviyatçı ve maddeci kültür ve davranışların birini diğerine feda etmeksizin toplumsal gelişmeye imkân verecek şekilde senteze ulaştığı kültürdür. Maddeci kültürde de manevi bir yön olmasına rağmen, düşünceler, tasavvur ve tutumlar, maddi hazlara yönelmiştir. Nasıl ki maneviyatçı kültürde manevi tatmine yönelmiş düşüncelerin somutlaşmasından ortaya çıkmış maddi araçlara rastlanıyorsa, maddeci kültürde de yine maddi gayelere hizmet eden manevi bir yön bulunur.

Gerek maddeci gerekse maneviyatçı kültürde tek yönlü, kısa süreli ilerleme vardır. Birinde maddi, diğerinde moral nitelik taşıyan ilerleme doğrusal bir ilerlemedir. Tarih

¹⁵ Spengler, O. Batının Çöküşü, çev. G. Scognamillo, İstanbul, 1978, sh:113

Ayrıca bkz. Sunar, L., Değişim Sosyolojisi, Ankara, 2018, sh:147

boyunca herhangi bir toplumda hâkim olan her iki kültürden birinin uzun süre bu hakimiyetini devam ettirdiği görülmemiştir. Çünkü her iki kültür sistemi de sadece tek hedefe (ilerleme) yönelmiştir. Sorokin'e göre, maneviyatçı veya maddeci kültür sınırına varılıp olgunluğa erişildikten sonra devam etmesi toplumsal kültürel dünyanın yıkılıp gitmesine yol açar.¹⁶ Çünkü her kültür sisteminde yoğunlaşmanın bir sınırı vardır, o sınıra gelindiğinde ideal kültür yönünde bir dönüşün sağlanması gerekir.

Yapısal-Fonksiyonalist Yaklaşım

Sosyolojik analizlerde çok sık başvurulan bir görüş olarak yapısal- fonksiyonalist kuram hareketli bir dengeye sahip toplum düşüncesine dayanır. Toplumsal yapı ile fonksiyonlar arasındaki ilişkilerden hareket eden bu anlayışın en önemli yanı, topluma işleyen bir bütün olarak bakması ve değişmeyi toplumsal yapıyı oluşturan unsurlardaki farklılaşmada ve yenilenmede görmesidir.¹⁷

Bu modele göre her toplumsal sistem bir unsurlar grubudur. Toplumsal sistem bu unsurların bütünleşmesi ile oluşmakta, yine bu unsurların görevini yerine getirmesi ile işlemektedir. Karmaşıklaşan yapı dolayısıyla fonksiyonlar farklılaşır ve çoğalır. Toplumsal yapıda meydana gelen farklılaşma ve değişme ile, bu değişmeye uygun gerekli fonksiyonları yerine getirecek yeni unsur ve kurumlara kavuşması gerekir.

¹⁶ Bilgiseven, A. Kurtkan, Din Sosyolojisi, İstanbul, 1985, sh:334

¹⁷ Erkal, M. E., Sosyoloji, İstanbul, 2014, sh:228

Herhangi bir toplumsal sistem için asıl olan denge ve uyumdur. Toplamları durağan olarak düşünmeyeceğimize göre, denge ve uyum halinden uzaklaşmalar olabilir, ancak sistem yeni fonksiyonlara uygun yapı şartlarını oluşturduğu an tekrar dengeye yönelir ve devamlılığını sağlar.

Fonksiyonalist sosyologların en tanınmış temsilcisi Parsons'tur. Ona göre değişimin incelenebilmesi için önce değişimin temelini oluşturan "yapı" yı bilmek gerekir. Gerek Parsons ve gerekse Merton yapıdan toplumsal sistemi anlamaktadır. Her toplum bir toplumsal sistem teşkil eder. Yine, her toplumsal sistem ikinci dereceden sistemlerden meydana gelir. Bu tâlî sistemler bütünleşerek sistemin devamlılığını sağlarlar. Bir toplumsal sistem;

- Münasebet normları ile birbirine bağlanmış tâlî sistemler,
- Büyük sistem ve tâlî zümreler içindeki roller,
- Rollerini düzenleyen normlar,
- Kültür değerlerini kapsar.¹⁸

Her toplumsal sistemin fonksiyonel zorunlulukları vardır. Geniş bir insan grubunun varlığını koruyabilmesi ve devam ettirebilmesi için bu zorunlulukları çözmesi gerekir. Çeşitli şekillerde sunulabilirse de şöyle sıralayabiliriz:

1. Örneklerin korunması: Herhangi bir toplumsal sistem üyelerinin şahsiyetlerinde kültür örneğini yaşatacak toplumsallaştırma mekanizmasına sa-

¹⁸ Eröz, M., İktisat Sosyolojisine Başlangıç, İstanbul, 1982, sh:56

hip olmalıdır. Grupları oluşturan bireyler oynayacakları rolleri, ilişkilerle ilgili normları öğrenmeli ve ihtiyaçlara göre yenilemelidir.

2. Gerilimlerin, anlaşmazlıkların çözümü ve idaresi,
3. Uyum: Her toplumsal sistem, toplumsal olan ve toplumsal olmayan çevreye uymak zorundadır.
4. Gayeye ulaşma: Her toplumsal sistem ancak işbirliği ile ulaşılabilecek birden çok gayeye sahiptir. Bu gayelere ulaşabilmesi için kaynak tahsisi ve yönlendirilmesi, bireylerin rollerinin belirlenmesi gerekir. Bu daha çok “politik” sistem ile gerçekleştirilir.
5. Bütünleşme: Bir toplumsal sistem içinde grupların, birimlerin ilişkilerinin koordine edilmesi zorunludur. Bu eşgüdümü kurumlaşmış örnekler, yani roller ve kontrol mekanizmaları sağlar.¹⁹

Parsons’a göre, toplumsal farklılaşma ile karmaşıklaşan toplumsal yapı değişmeye uğramaktadır. Farklılaşma bütünleşme problemlerine yol açar. Çünkü sistem karmaşıklaşır ve koordine edilerek bütünleştirilmesi gereken birim sayısı fazlalaşır. Bunun için, yeni sistemin bütünleşmesi ve meşrulaştırılması yolunda yeni değerlere ihtiyaç vardır. Bir toplumsal sistemde fonksiyonların farklılaşması ile toplumsal sistem, tâli sistemlerin yardımı ile başka bir biçim ve düzeyde yeni bir bütünleşmeye yönelir. Değişme sistemin

¹⁹ Dönmezer, S., Sosyoloji, Ankara, 1982, sh:182

iç dinamizmi ile ortaya çıkabileceği gibi, dış tesirlerle de meydana gelebilir.

Parsons'a yöneltilen dengecilik eleştirisini karşılamaya çalışan Merton da değişmeyi fonksiyonel ilişkiler içinde ele alır. Ancak Merton, açık ve gizli fonksiyonlar arasında ayırım yaparak, fonksiyonel ilişkilerin uyum sağlayıcı niteliğe sahip olmaları gerektiğini, bu niteliklere sahip olunmadığı sürece fonksiyonsuzluk da görülebilir. Bu anlamda, toplumsal sistemdeki bütün unsurların bir fonksiyonu olduğu iddia edilemez. Aynı zamanda unsur ve fonksiyon arasında bire bir ilişki her zaman geçerli değildir. Bir unsur birden fazla fonksiyon görebileceği gibi, bir fonksiyon da birden çok unsur tarafından yerine getirilebilir.

Ferdi saran çevreyi toplumsal yapı ve kültürel yapı olmak üzere ikiye ayıran Merton, kültürel yapının toplum hayatının nasıl olması gerektiğini, toplumsal yapının ise toplum hayatının nasıl olduğunu ortaya koyduğunu belirtir. Kültürel yapı toplum hayatındaki değer hükümleri, yerleşmiş normları, örf ve adetleri kapsar. Toplumsal yapı da birey ve zümrelerin kurumlaşmış ilişkilerini ve kurumları kapsar. Kültürel yapı ile toplumsal yapı arasında beliren fark "anomi" yi doğurur. *Anomi, kültürel norm ve amaçlar ile bireyleri bunlara uygun ve uyumlu hareket etmeye zorlayan toplumsal kurumlar arasındaki kopma durumudur.* Kültürün bireylerin önüne koyduğu hedefler ile, öngörülen bu hedeflere ulaşmak için sunduğu araç ve imkanlar arasındaki uyumsuzluk anomiyeye yol açar. Çoğu kez olumsuzluk

içeren anomiyeye Merton, değişim kaynağı olabileceği gerekçesiyle olumlu bir fonksiyon da yükler.

Fonksiyonalistlerden Ogburn ve Malinowski değişmeye kültür açısından yaklaşır. Kültürü maddi ve manevi olmak üzere ikiye ayıran Ogburn'a göre, maddi kültürde meydana gelen değişimler manevi kültürdeki değişimlerden daha hızlı gerçekleşmektedir. Bununla "kültürel gecikme" kavramına ulaşır. Kültürel gecikme, manevi kültürün maddi kültürdeki değişimleri düzenleyeceği zamana kadar devam eder. Değişimler önce maddi kültürde meydana gelir ve sırasıyla manevi kültüre, keza iktibas kültür dediği unsura, kullanma ve faydalanma usullerine intikal eder.

Değişmeye kültür açısından yaklaşan Malinowski'ye göre, kültür değişmesi – geniş anlamıyla toplumsal değişim – bir toplumun mevcut düzenini, yani toplumsal ve kültürel sistemini bir halden diğer bir hale değiştiren süreçtir.²⁰

Çatışma Yaklaşımı

Toplumsal değişmeye yönelen her yaklaşım değişimin anlaşılabilmesine açılan birer penceredir. Çatışma kuramı yapısal- fonksiyonalist yaklaşımın ortaya koyduğu madalyonun öbür yüzünü aydınlatır.

Yapısal-fonksiyonel kuramın denge ve uyum vurgusu toplumsal yapının bir yönünü açıklarken, çatışma ku-

²⁰ Turhan, M., Kültür Değişimleri, Ankara, 2018, sh:37

ramı değişen ve değişmeye yol açan çatışmaya yoğunlaşır. Bu birbirini tamamlama gerçeğini iki kuramın toplum tanımlarında görebiliriz. Yapısal- Fonksiyonalist yaklaşımın;

- Her toplum, kendisini oluşturan unsurların görece süreklilikle bir arada bulunmasıdır.
- Her toplum, bir arada bulunan unsurların iyi bir bütünleşmesidir.
- Toplum içindeki her unsur, toplumun işleyişine katkı sağlar.
- Her toplum, üyelerinin fikir birliğine, uzlaşmasına dayanır,

varsayımlarına karşılık çatışmacı anlayış;

- Her toplum, sürekli değişme halindedir.
- Her toplum, her an çatışmayı yaşar, çatışma evrenseldir.
- Toplum içindeki her unsur, toplumun değişimine katkı sağlar.
- Her toplum, üyelerinin başkaları tarafından sınırlandırılmasına dayanır

varsayımlarından hareket eder.²¹ Böylelikle, çatışmalı model bir bütün olarak ele aldığı sistemde, toplumu birbiri ile çatışan unsurlardan meydana gelmiş olarak kabul etmekte ve değişmeyi bu unsurlar arasındaki çatışmaya bağlamaktadır.

²¹ Appelbaum, a.g.e., sh:74

Toplumun çatışan sınıflardan oluştuğu ve değişiminin de bu çatışmadan doğduğu düşüncesi Marx'a uzanır. Çağdaş çatışma yaklaşımı ise daha çok eş zamanlı çalışmaları ile Dahrendorf ve Coser'in analizleri üzerinde yükselmiştir.

Lewis A. Coser yapısal-fonksiyonel görüş ile çatışma fikrini birleştirir. Bazı yapısal düzenlemeler, yapısal-fonksiyonel görüşün kabul ettiği gibi, anlaşma ve uzlaşmanın sonucudur, fakat aynı zamanda, çatışma süreci grupların kurulması ya da korunmasına yardımcı olur. Çatışma sözcüğü çağrıştırdığı olumsuz anlamda, toplum içinde mücadelenin her türünü içerdiği gibi, yapının kurulması ve korunmasına yarayacak olumlu fonksiyonları da içerir.

Coser, çatışmanın olumlu fonksiyonlarını göstermeye çalışır. Çatışma; grup içi ve gruplar arası sınırların belirlenmesi ve korunması, grup dışı çatışmanın grubun kimliğinin yeniden benimsenmesine yol açma gibi olumlu fonksiyonları da olan bir araçtır. Dolayısıyla, grubu güçlendirdiği oranda olumlu, yapıya karşı işlediği oranda olumsuz fonksiyonları olan bir etkileşim sürecidir. Çatışmanın fonksiyonunun olumlu ya da olumsuz olmasını belirleyen, başka bir deyişle grubun uzlaşmasına mı, yoksa çözülmesine mi yol açacağı çatışmanın kökeni, konusu, biçimi ve en önemlisi yapının özelliklerine bağlıdır.²²

²² Poloma, M. M., Çağdaş Sosyoloji Kuramları, çev. H.Erbaş, Ankara, 1993, sh:99

R. Dahrendorf, Marx’ın sınıf çatışması kuramından hareket eder, ancak onu aşar. Çatışma fikrine sadık kalmakla birlikte, endüstri toplumlarındaki değişmelere dikkat çeker. Çatışmanın taraflarını belirlerken Marx’ tan ilham alır. Fakat, çatışmanın Marx’ ın iddia ettiği gibi sınıflar arasında değil, yaygın çıkar grupları arasında geçtiğini savunur. Aralarındaki temel farklılıklardan biri olarak, Marx’ ın sınıf ayrımını dayandırdığı üretim araçlarının mülkiyeti yerine, Dahrendorf otorite ilişkilerini yerleştirir. Sınıf yapısı üretim araçlarının mülkiyetinden çok, otorite ilişkilerine dayanır. Toplumda bazı konumlar diğer insanlar üstünde iktidar ve otorite sağlar. Çatışmanın sebebi otoritenin eşitsiz dağılımından doğar.²³ Örneğin, endüstriyel toplumda üretim araçları sahipliği, meşru otorite olmak kadar önemli değildir. Bir diğer önemli ayrılık noktası da, Marxist anlamda çatışma devrimle sistemin ortadan kalkmasına yol açarken, Dahrendorf’a göre çatışma sistemin yeniden uyum ve korunmasına yardımcı olabilir. Bu temel farklılıklar Marx’ın endüstriyel toplum hakkında öngöremediği değişmelerin yaşanmasıyla ilgilidir.

Endüstri toplumlarında ikili bir yapıya rastlamak mümkün değildir. Endüstrileşmenin artışı ile ortaya çıkan anonim şirketler mülkiyet ile yönetimi birbirinden ayırmıştır. Böylece “sermayesiz girişimci” diyebileceğimiz menajerler yönetimi üstlenmiştir. İşgücü kendi arasında kalifiye, yarı vasıflı ve vasıfsız olmak üzere en azından üç gruba ayrılmıştır. Değişme bu kadarla da kalmamış, hızla büyüyen

²³ Ritzer, G.& J. Stepnisky, a.g.e., sh:71

yeni orta sınıflar doğmuştur. Bu derece çoğulcu tabakalaşmaya uğramış toplumları, artık iki sınıflı yapılar olarak düşünmek imkansızdır. Aksine, endüstri toplumları çoğulcu bir tabakalaşmaya sahiptir. Öyle ki, bugün çoğulcu bir tabakalaşmaya uğramış toplumlar ancak üçlü, beşli, altılı sınıflamalarla tanımlanır.

Endüstri toplumlarında çatışmalar kurumsallaştırılmıştır ve çatışma- uzlaşma- uyum sürecini takip eder. Dahrendorf toplumdaki bu çatışmaların ortadan kaldırılmasını ya da bastırılmasını mümkün görmez. Bu sebeple, yapılacak şey çatışmaları durdurmak değil, düzenlemektir. Çatışmaları düzenlemek için belirli ilkelere uyulmalıdır. Çatışma – uzlaşma –uyum sürecinin işleyebilmesi için; karşı çıkar gruplarının temel amaçları yönünden birbirlerinin haklılıklarını karşılıklı olarak kabul etmeleri, çıkar gruplarının örgütlenebilmeleri, tarafların belirli kurallara uygun hareket etmeleri gerekir.²⁴

Çağdaş çatışma kuramı içinde önemli bir diğer isim de Collins'dir. Çatışma teorisinin makro yönelimli açıklamalarının eksikliğini mikro analizlerle destekledi. Çatışmayı toplumsal düzeyde başlatanlardan farklı olarak, çatışmaya birey açısından yaklaştı. Bunu yaparken fenomenoloji ve etnometodolojiden yararlandı. Collins toplumsal yapıların bireyler üzerinde zorlayıcı etkisine dayalı analizler yapan diğer çatışma kuramcılarının aksine, toplumsal yapıyı inşa eden ve etkileşim biçimleriyle yapıyı oluşturan ve ye-

²⁴ Kongar, E., a.g.e., sh:181

niden oluşturan faili de dikkate almak gerektiğini düşündü.²⁵ Çatışma kuramına temel katkısı toplumsal yapının oluşmasında bireyin etken rolüne dikkat çekmesidir. Böylece makro düzeyli çatışma kuramını mikro yaklaşımı ekleyerek daha bütüncü bir karakter kazandırdı.

Toplumsal değişmeyi bütünüyle açıklamaya çalışan bu yaklaşımların bize açıkça gösterdiği tek gerçeklik; herhangi bir yaklaşımın tek başına toplumsal değişimde etkili olan sebepleri, sabit sebep- sonuç ilişkilerini ortaya koymasını bekleyemeyeceğimizdir. Yaklaşımları birbirini bütünlenecek görüşler olarak değerlendirmek daha yararlı olacaktır. Bu sebeple olmalı; günümüzde toplumsal değişmeyi açıklamaya çalışan sosyologlar, birçok eski tümdengelimli makro yaklaşımın aksine, toplumsal gerçeklere dönük, belirli zaman ve mekanlı, test edilebilir ve gözlemci, daha da önemlisi sentezci, eklektik olmayı tercih ederler.

TOPLUMSAL DEĞİŞME FAKTÖRLERİ

Toplumlar neden değişir? Bu soru şüphesiz sosyolojinin en cazip alanını oluşturur, ama bir o kadar da çetin problemidir. Filozoflardan toplumsal bilimcilere kadar birçok insanın bu olgu üzerine ürettiği bilgi ciddi bir toplama ulaşır. Bu bilgi mirası bize toplumsal değişmeyi tahrik eden sebeplerin birden fazla olduğunu gösterir. Her ne kadar sosyoloji disiplini ilk dönemde tek sebepli açıklamalarla baş-

²⁵ Ritzer-Stepnisky; Sosyoloji Kuramları, sh:273-274

lasa da çağdaş yaklaşımlarda çok sebeplilik eğilimi hemen fark edilebilir.

Toplumsal değişmeye etki eden, değişmeyi harekete geçiren bir çok faktör bulunur. Toplumsal değişmeye ilişkin kuramlara bakıldığında görüleceği gibi, değişmeye tesir eden faktörler çeşitlidir ve aynı anda birçok sebep değişmede rol oynayabilir. Değişme eğer, sosyo-kültürel yapıdaki unsurların aynı sonucu doğuracak şekilde etkili olmaları ise, herhangi bir durumda bu unsurların bütünü etkili olabilirken, bir diğerinde unsurlardan biri daha fazla tesirlik gösterebilir. Ancak bu durum değişmeyi tek faktörle açıklamayı gerektirmeyeceği gibi, doğru bir tutum da olmaz. Toplumsal değişmeyi tek bir faktöre indirgeyebilseydik geleceği çok önceden kestirmek mümkün olacaktı. Sosyolojinin tüm birikiminin gösterdiği gerçeklik değişme faktörlerinin çeşitliliğidir. Bu faktörlerin potansiyel etkilerinin nasıl şekillendiğini, hangi şartlarda nasıl etkili olduklarını anlamak büyük bir kazanç olur.

Fiziki Çevre

Günümüze kadar birçok düşünür, coğrafya ile toplum arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekmiş, bunlardan bazıları fiziki çevreyi toplumsal hayatı belirleyen tek faktör olarak almıştır. “Coğrafya kaderdir” sözünü sıkça duyarız. Jeopolitik doktrin kurucusu olarak görülen F.Ratzel “*Politik Coğrafya*” isimli eserinde devleti, varlığını sürdürebilmek için daima genişleyen bir hayat alanına ihtiyaç duyan, yaşayan bir organizma olarak düşünür. Coğrafi determinizme varan bu düşünceye göre, coğrafyası uygun olmayan ve ya-

yılma alanı bulunmayan milletler cüce kalmaya mahkumdur.

Sosyolojinin bilgi dağarcığında da toplum ile üzerinde yaşadığı coğrafya arasındaki ilişkiyi temel alan düşünceler bulunur. Le Play, coğrafi şartların aile ve ekonomik faaliyet üzerinde etkili olduğu görüşündedir. Aileyi toplumun en küçük toplumsal ünitesi olarak kabul eden Le Play'a göre, bu toplumsal ünite ailenin yaşadığı coğrafi yer tarafından belirlenir. Keza İbn Haldun da "yedi iklim" anlayışı ile coğrafi şartların medeniyet üzerindeki tek taraflı etkisinden bahseder ki, O'na göre, her iklimin kendine has bir insan topluluğu vardır.

Doğal kaynaklar bakımından zengin olan bölgelerde büyük medeniyetlerin kurulduğu, kaynakların insan müdahalesi ile tüketilmesinden sonra ise bu yerlerde toplumsal hayatın sona erdiği örneklere sahibiz. Ancak, yine de tek taraflı bir etkiden söz etmek eksik bir değerlendirme olur. Bu taktirde coğrafi faktörün toplum hayatı ve medeniyet üzerindeki etkisine karşılık, toplumun coğrafi çevre üzerindeki karşı etkisi gözlerden kaçmış olmaktadır. Oysa her iki unsur karşılıklı etkileşim içindedir. Nitekim Durkheim ve Sorokin gibi sosyologlar bu görüşten hareketle, coğrafyanın toplumsal hayatı belirleyici tek faktör olmadığını, coğrafi şartlar aynı olsa bile toplumsal şartların değişik olabileceğini belirtirler.²⁶

²⁶ Erkal, M. E., a.g.e., sh:66

Fizik çevrede değişimler devamlı surette meydana gelir ve toplum hayatına tesir ederler. Yeryüzü, doğal kaynaklar, toprak ve su dağılışı, dağlar, ovalar, madenler, bitki örtüsü, hayvanlar, iklim ve kozmik kuvvetler coğrafi çevreyi meydana getirir. İnsan bu çevrenin bir kısmını kontrol ederken, bütününe nüfuz etme şansına sahip değildir. İnsanın doğal, coğrafi çevreye müdahale becerisi, teknolojik gelişme ve medeniyet seviyesine bağlıdır. Uzun süredir barajlar, sulama kanalları gibi tedbirlerle birtakım doğal şartları kontrol altına alabiliyoruz. İnsan müdahalesi ile dönüştürüp toplumsallaştırdığımız bir çevre ile kendimize daha korunaklı alanlar sağlayabiliyoruz. Ancak fizik çevremizdeki değişmelerin bir kısmı, her zaman insan tarafından başlatılmayıp, bazen coğrafi- fiziki şartların tayin ettiği tek yönlü değişme şeklinde ortaya çıkarlar. Bu anlamda deprem, fırtına, sel felaketleri, iklim değişmeleri gibi tabiat olaylarını bütünüyle kontrol edebilecek donanımda değiliz. Bu tip olayların toplum hayatını etkilediğini biliyoruz. Doğal afetlerin yol açtığı toplumsal değişmeleri ele alan çalışmalarda, bunun hangi toplumsal dinamikleri harekete geçirdiğine dair bilgiler yer alır. Bates ve Peacock afetlerin toplumsal değişmeyi nasıl tahrik edebileceği hakkında bize önemli bilgiler sunar. Buna göre;

- Afetler sistemin yeni şartlara uyum sağlama gücünü test ederler.
- Afetler toplumun değişik kesimlerini farklı düzeylerde etkileyerek mevcut işbölümünü bozarlar.

- Afetler toplumsal ağları etkileyerek gruplar arasında daha önce mevcut olmayan yeni iletişim ve bağlantılar tesis ederler.
- Afetler genellikle teknik altyapının mevcut halini ortadan kaldırarak teknolojinin yenilenmesi ihtiyacını yaratırlar.
- Afetler başkaları ile etkileşimi geliştirirler.
- Afetler yeni örgütlenme ve davranış biçimlerini ortaya çıkarırlar.
- Afetler kaynakların dağıtımını konusunda çatışmaları körüklerler.²⁷

Demografi

Bir toplumsal yapının insan unsurunu meydana getiren nüfusun nitelik ve nicelik yönüne ilişkin özelliklerinde meydana gelecek farklılaşmalar toplumsal değişmeyi etkileyecektir. Nüfusu oluşturan bireylerin genellikle genç ya da yaşlı nüfus kategorisine dahil olup olmamaları, ülkenin siyasi hayatından kültür politikalarına kadar bütün sahalarda uygun tedbirlerin alınması, uygun stratejilerin takibini gerektirir. Nüfusun yaş dağılımı, ölüm oranları ile doğum oranının bir fonksiyonudur. Aile planlaması, doğum kontrolü gibi tedbirlerle doğum oranını düşürerek nüfus artış hızını sıfırlara yaklaştıran, hatta negatife düşüren bazı batılı ülkelerde, toplum hayatının değiştiği görülmüştür. Bu nüfusu yaşlılardan oluşmaya başlayan bu ülkeler ihtiyaç duy-

²⁷ Sunar, L., a.g.e., sh:23

dukları teknik ve vasıflı- yarı vasıflı işgücünü daha çok az gelişmiş ülkelerden sağlamaya çalışmaktadır.

Nüfusun çoğunluğunu genç yaş gruplarının oluşturduğu ülkeler daha çok eğitim yatırımı yapmak zorundadırlar. Buna karşılık, yaşlı nüfusa sahip ülkeler ise, daha çok üretken olmayan, refaha dönük yatırımları (dinlenme ve huzur evleri ...vs.) gerçekleştirmek zorundadır. Nüfusun cinsiyet dağılımı da toplumsal ilişkiler, evlilik, aile gibi kurumlar üzerinde etki yaparlar.

Eğitim imkanlarının yüksek olduğu ülkelerde, nüfus artışı hızının özellikle üst tabakada yer alan insanlar arasında düşük olduğu hallerde, ekonomik gelişme ile birlikte nesillerin yükselme şansları artar.

Savaşlar ve ekonomik sebeplerle büyük nüfus hareketlerine yol açan göç olayları toplumları etkiler. Ülkeler arası göç alan toplumlarda kültürel çeşitlilik artarken, bütünleşme ve uyum çözüme kavuşturulması gereken problemler olarak gündeme gelir. Bir ülke içerisinde bile nüfus ve gelir dengesinin kurulamaması iç göçlere, büyük şehirlere akını hızlandırır ki, bu durum birçok değişikliği ve problemi de beraberinde getirir.

Din

Dinin toplumsal hayat üzerindeki etkisini dikkate aldığımızda, toplumsal değişimler için de önemli bir faktör olduğunu kabul etmeliyiz. Her din teolojik görüşleri dışında zengin bir duygu, düşünce, tavır ve tutum haritasına sahiptir. Dinlerin hayatın her türlü önemli meseleleri ile ilgili çö-

züm tarzları, çeşitli durumlara karşı tutum ve davranışları belirleyen kuralları vardır. Dinler tabiatı, doğal olay ve ihtiyaçları belirli bir bakış açısı ile değerlendirir ve böylece mensuplarına uyulması gereken normlar, tavırlar olarak tesis eder.²⁸ Din ferde, tabiatı ve dünyayı nasıl anlaması/ algılaması gerektiğini belirtmekle kalmaz, aynı zamanda hayatın önemli olaylarından toplumsal ilişkilerine kadar geniş bir alanda "şöyle davranmak" düşüncesini kabul ettirir. Öyle ki insanın ailesi, devleti, mesleği vesaire karşısındaki görevleri, kısaca hayat nizamı dinin telkini altındadır.

Dinler geliştirdikleri ekonomik ve toplumsal ahlâk ilkeleri aracılığıyla doğrudan veya dolaylı olarak ekonomik ve toplumsal ilişkilerin şekillenmesine etki ederler. M. Weber'in ifadesi ile, her din bir ekonomik ve toplumsal ahlak yaratarak geliştirir.²⁹ O'nun kapitalizmin doğuşunda Protestanlığa yüklediği rol herkesçe bilinir. Weber'e göre kaynağı dinde bulunan ve onun tarafından insanlara telkin edilmiş duygu ve düşünceler, bir dereceye kadar bağımsızlaşırlar. Dini anlamlarından sıyrılır, ancak insanlarda düşünme alışkanlığı veya bilinçli tavır alışlar şeklinde sabit motifler olarak hüküm sürmeye devam ederler.

Toplumsal değişme karşısında dine olumsuz bir fonksiyon yükleyen tarihi materyalist yorum; bir halkın dininin, doğrudan doğruya o çevrede mevcut toplumsal ilişkilerle anlaşılabilceği düşüncesini temsil eder. Bu düşünce

²⁸ Freyer, Hans, Din sosyolojisi, Çev.T. Kalpsüz, Ankara, 1964, sh:71

²⁹ Freyer, Hans, İhtimai Nazariyeler Tarihi, Çev.T. Çağatay, Ankara, 1977, sh:191

üretim ilişkilerini, yani ekonomik ve toplumsal şartları, bütün kültürel eylemleri belirleyen güç olarak tayin eder, buna din de dahildir. O halde, dinin getirdiği ahlak da doğrudan doğruya bu kuvvetlerin bir sonucudur. Eğer bir dinde hastalık, fakirlik ve ıstırap çekmek dini bir değer taşıyorsa, amaç sömürülenleri buna razı etmek, o şartlar altında memnun olmalarını sağlamaktır. Bu durumda doğal olarak değişimin önünde bir engel olarak değerlendirmek gerekecektir.

Din kültürün merkezinde yer alırken, modernleşme ile ortaya çıkan kültürel alanların uzmanlaşması olgusu dinin kültür üzerindeki etkisini, en azından batı dünyasında, sınırlamıştır. Dinin etrafında tamamen dünyevileşmiş kültür sahaları bulunmakla birlikte, ferde birey olarak nüfuz etmekte olan din kudretini modern dünyada da her şeye rağmen korumaktadır.³⁰ Öyle ki, modern toplumun yalnızlaştırıcı atmosferinde dini canlanmaya dair yayınlar son zamanlarda artmıştır.

Dinin toplumsal değişmeye olan etkisini İslam'ın müslüman olan toplumlarda ortaya çıkardığı sonuçlar üzerinden de görebiliriz. İslamiyet'le birlikte Müslüman toplumlarda iki büyük toplumsal değişme gerçekleşmiştir. İlk olarak İslamiyet, kabile şeklinde parçalanmış grupların tek kültür ve tek bir büyük toplum içinde kaynaşmalarını sağlamıştır. İkinci olarak da İslamiyet kurumların fonksiyonel işbirliğini, uzmanlaşma ve işbölümünü gerçekleştirmiştir.³¹

³⁰ Özkul, Metin, Kurumlar Sosyolojisi, Isparta, 2017, sh:268

³¹ Bilgiseven, Amiran K., Din Sosyolojisi, sh:273

İslamiyet tabiatta hikmet (sebebe- netice ilişkileri) aramanın kutsallığı, ilim için ilim yapma, insanın ancak tabiatı, toplumu ve kendini bilmesi ile Allah’ı bilmesinin mümkün olacağı şeklindeki uyarıları ile de sosyo-kültürel gelişmeyi teşvik etmiştir.³² Bir dönemin parlak İslam medeniyetinin bu ilkelerden beslendiği söylenebilir.

Teknoloji

Denilebilir ki, teknoloji toplumsal değişimin insan tarafından meydana getirilen şartıdır. “*İnsan topluluklarında kültürel gelenek ile fiziki ve biyolojik çevre ile uğraşmak*” olarak tanımlanan³³ (Merill,1968:570) teknoloji kültürün de önemli bir parçasıdır.19.Yüzyıldan başlayarak günümüze kadar meydana gelen değişmelerde artan endüstrileşme ile ilerleyen teknolojinin etkilerini görmek mümkündür. Bugün endüstrileşmiş ve gelişmiş ülkeler aynı zamanda teknolojiye ileri olan ülkelerdir.

Teknoloji insanın çevre ile olan ilişkilerinde birçok değişmeye yol açmakla toplum tipleri arasında geçişte önemli işlevler yüklenmiştir. Endüstri toplumunun oluşumunda buhar makinasının, enformasyon çağını başlatan bilgisayar teknolojisinin ve şimdilerde post-endüstriyel dönemi açan bilgi teknolojilerinin katkısı herkes tarafından kabul edilir. İnsan teknolojinin sağladığı imkanlar ile tabiatı

³² Kurtkan (Bilgiseven), A., Türk Milletinin Manevi Değerleri, İstanbul, 1977, sh:25

³³ Merill, R.S., “Technology”, International Encyclopedia of the Social Sciences, C: 15., 1968, sh:570

yeniden keşfetmeye koyulmuş, her geçen gün tabiatı daha fazla işlemiş ve değiştirmiştir.

Dev fabrikaları kurduğu alanların etrafını nüfus kit-
leleri ile dolduran insan, büyük şehirlerin doğmasını sağla-
mıştır. Tarımda makineleşme ve modern teknolojiden ya-
rarlanılması, yerini makineye bırakan işgücünün şehirlere
göçü, tarımda verimliliği arttırmıştır. İletişim ve ulaşım
araçlarındaki gelişmeler köy-şehir ilişkisini kolaylaştırır,
böylece kent ve kırsal arasındaki farkı azaltır. Köyde hayat tar-
zından ekonomik faaliyetlere kadar birçok alanda meydana
gelen değişimler teknolojinin sağladığı imkanların sonucu-
dur. Bu teknolojinin parlak yüzüdür. Çünkü teknolojik iler-
leme aynı zamanda yeni fırsatlar hazırlar ve yeni hayat şart-
ları tesis eder. Bu fırsatlardan bir kısmı çoğunlukla gelişme
veya yeni imkanların kazanılması ümidini besler. Yeni ha-
yat tarzları büyük ölçüde yeni fırsatlara göre ümit edilme-
yen zorunlu şartları da hazırlar.

Teknolojinin bir de karanlık yüzünü, yeni problemlere kapı aralayan tarafını görmek gerekir. Teknoloji tek başına kültür yapıcı, değer yaratıcı değildir. Teknolojik araçların anlamı ve buna bağlı olarak fonksiyonu, ortaya çıktığı kültür çevresi tarafından belirlenir. Bu yüzden teknoloji ve değişim ilişkisini anlamaya çalışırken özellikle günümüz için şu noktalara dikkat çekmek gerekir:

- En büyük özelliği devamlılık olan teknolojik gelişme, karşısında herhangi bir engel tanımamaktadır.

- Teknoloji, direkt veya dolaylı tesirleri yüzünden çoğu zaman kültür değerleriyle çatışabilir. Teknoloji-kültür ilişkisinin doğal bir sonucu olarak, daha çok teknolojiyi dışarıdan alan ülkeler bu çatışmaya sahne olmaktadır.
- Teknolojik gelişme birçok problemi de beraberinde getirmekle birlikte bu sonuç kaçınılmaz değildir. Endüstriyalizmin yol açtığı kirlilik bir olgudur, ama kaçınılmaz bir sonuç değildir.
- Teknoloji kültürün gelişmesine vasıta olurken, boş zamanların artışına yol açmakla insanın daha çok kültür faaliyetine katılma imkanını da sağlamaktadır.³⁴

Aydınlar

Aydınların toplumsal değişmeye etkisini görmek açısından endüstrileşme sürecine göz atmak yararlı olabilir. Çalışmalarında aydınlara oldukça yer veren Zimmerman'a göre³⁵, aydın önce önemli roller üstleneceği sistemin büyük ölçüde hazırlayıcısı, sonra sistemin devamlılığında vazgeçilmez bir unsur olmuştur.

İlim ve düşünce alanındaki gelişmeler endüstrileşmenin doğuşunu sağlamıştır. Örneğin Newton fizik ve hareket üzerinde inceleme ve kanunları ile, keza Bacon, akıl ve gözleme dayanan ampirik araştırma metodlarını geliştirmekle diğer birçok ilim adamı gibi endüstrileşmenin doğu-

³⁴ Güngör, E., Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, İstanbul,1984, sh:28

³⁵ Zimmerman, C. C., Yeni Sosyoloji Dersleri, çev. A. Kurtkan, İstanbul, 1964, sh:6

şuna yardımcı olmuştur. Bu sürecin bir yönüdür; diğer yandan uzmanlık sistemlerinin gelişmesiyle birlikte toplum o kadar karmaşık bir hal almıştır ki, yönetici iktidar sahipleri yanı başında iyi yetişmiş teknik danışmanlar bulundurmamak zorunda kalmışlardır.

Aydın zümreye olan ihtiyaç, eğitim sisteminde değişmeyi ve eğitimin geniş kitlelere yaygınlaştırılmasını gerektirir. Eğitim, artık toplumda yüксеlebilmenin bir yolu, hatta aranan şartıdır. Bu gelişme statünün kazanılmasında da değişikliklere sebep olmuştur. Doğuştan kazanılan statü yerini daha çok ferdi gayretle kazanılan statüye bırakırken, önceleri statünün mesleği belirlemesine karşılık, meslek statüyü belirler hale gelmiştir. Meydana gelen bir seri değişiklikle de toplumlarda toplumsal hareketlilik artmıştır. Bu gelişmeler aydın grubun büyümesi için gerekli ortamı da hazırlamıştır.

Aydın "... çevreyi belli bir bakış açısından ve çoğunlukla soyut bir ifade ve muhakeme düzeyinde olarak etkilemekte kendini lider sıfatı ve yeteneği ile donatılmış sayan ve öyle olduğuna başkalarını da inandırmayı hedef tutan bir tip insan"³⁶dır. O'nun görevi kültür değişmesine öncülük etmek, değişeni daha yaygın ve anlaşılır hale getirmek, bir yeniliğin öncülüğünü yapmak, halkın politik-toplumsal tercihlerini etkilemektir. Başka bir deyişle, yüksek kültürü yaratmak ve yaymak, milli ve milletler üstü modeller kurmak,

³⁶ Ülgener, Sabri F., Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler, Ankara, 1983, sh:71

ortak kültürleri geliştirmek, toplumsal değişimleri etkilemek, politik roller oynamaktır.³⁷

Kültür politikasının kurmayları aydınlar, ilim ve sanat insanlarıdır. Etkileri içinde yaşadıkları toplumun sınırlarını aşar. Bizim bugün içinde yaşadığımız dünya, geçmişte bir birini besleyen aydının tasavvurunda taşıdığı düşüncelerin gerçekliğe dönüşmüş halidir dersek abartmış olmayız.

Fikirler

İnsanlık tarihi içinde fikirlerin değiştirici gücünü göz ardı etmemek gerekir. Fikirlerin özellikle ideoloji haline dönüştüklerinde ne kadar etkili oldukları bilinir. Örneğin Fransız İhtilalinin “özgürlük, eşitlik, kardeşlik” sloganı, özgürlük ve eşitlik gibi iki önemli fikri bayraklaştırır.

Fikir ve düşüncenin toplumları dönüştürmedeki rolünü Comte ve Hobbes’ın analizlerinde görebiliriz. Comte toplumların değişmesini düşünce biçimindeki değişimle eşleştirir. Weber de, dünyayı fikirler yönetirse de tarihin bazı dönemlerinde fikirlerin ve doktrinlerin toplumsal değişimin yönünü bağımsız olarak etkileyebileceğini belirtir.³⁸

İdeoloji haline dönüştüğünde fikirler siyasi iktidarın ele alınmasında ve köklü değişikliklerin oluşturulmasında önemli yer tutarlar. Herhangi bir doktrin veya fikrin etkili olması seslenmiş olduğu bireylerin karakter yapısındaki

³⁷ Ülgener, Sabri F., a.g.e., sh:66

³⁸ Bottomore, T., a.g.e., sh:319

psikolojik ihtiyaçların karşılanması derecesine bağlıdır.³⁹ Bir fikir ancak belli toplumsal grupların kuvvetli psikolojik ihtiyaçlarını karşılayabildiği ölçüde, tarihin akışı içinde etkin olabilmektedir.

Liderler

Sosyoloji literatüründe toplumsal değişimde rolüne yer verilen etkenlerden biri de liderlerdir. Bazıları tarihin çarkını 'büyük adam' ların döndürdüğünü düşünürler.

Daha çok kontrollü toplumsal değişmelerde, kalkınma ve modernleşme gibi toplumsal hedeflere yönelik programların oluşturulması ve uygulanmasını üstlenen liderlerin etkisini takip edebiliriz. Fikir ve düşüncenin etkisini değerlendirirken olduğu gibi, burada da doğru bir değerlendirme yapabilmek için toplumsal olayların karşılıklı bağımlılığına dikkat etmemiz gerekir. Liderlerin toplumsal değişimdeki fonksiyonunu ele alan görüşler birbirine zıt iki kutba ayrılır. Kimilerine göre, toplumsal /kültürel değişimler deha sahibi büyük adamın ürünüdür. Diğer görüş sahipleri ise, dehanın gücünü toplumdaki toplumsal kuvvetlerden aldığı ya da güçleri temsil etmekten sağladığını ileri sürer. Liderlerin başarısının ihtiyaçlar, inançlar, değerler gibi toplumsal dinamikleri değerlendirmelerine bağlayabiliriz. E. Fromm⁴⁰, liderlerin bu özelliği taşıyabilmesinde iki faktörün rolüne dikkat çeker. İlk olarak liderin toplumsal durumu bütün grubun şahsiyetini yoğuran şartların tipik bir örneği olmalıdır. İkinci olarak da liderlerin tesadüflere bağlı ye-

³⁹Fromm, E., Hürriyetten Kaçış, çev. A.Yörükkan, İstanbul, 1979, sh:98

⁴⁰ Fromm, E., a.g.e., sh:99

tişme şartları ve yaşantıları, grubun toplumsal durumundan ileri gelen özellikleri liderde daha keskin hale getirmelidir.

Elbette “büyük adam” ın rolüne temkinli yaklaşmakla birlikte, toplumlarının tarihinde çok önemli değişimlere önyak olmuş liderlerin hemen hepsinde yakalayabileceğimiz ortak özellik olarak; kendilerini destekleyen topluluklarda ortaya çıkmamış arzu ve istekleri sezebilmiş ve karşılayabilmiş olmalarını da göz ardı edemeyiz.

Değişmenin Biçimleri

Toplumsal değişimler iki biçimde gerçekleşebilir: Değişme faktörlerinin etkisi altında kendiliğinden meydana gelen serbest değişimler ve çeşitli şekil ve oranlarda zorlamaya dayanan güdümlü toplumsal değiştirmeler.

Toplumsal yapılarda, hızlı veya yavaş ama sürekli hareketlilik ve değişme vardır. Bu değişimler kaynağını, ya toplumsal yapının mevcut unsurlarında ortaya çıkan farklılaşmalardan (örneğin demografik değişimler veya maddi ve manevi kültürdeki değişimler... gibi) veya farklı toplumlarla kurulan iletişim sırasında onlardan ithal edilen unsurlardan alır.

Değişmeler yenilikle başlar. Herhangi bir yenilik ise, sağlayacağı yarar açısından yapılan bir değerlendirme ile kabul ya da reddedilecektir. Yeniliklerin kabulünde toplumun değer yargıları önemli rol oynar. Yenilik toplumun mevcut kültürü içinden çıktığında, genellikle uyum problemi yaşamayacak ve muhtemelen benimsenmesi daha kolay olacaktır. Başka toplumlarla kurulan iletişim sonucu ya-

rar sağlayacağı umuduyla ithal edilen unsurlar taşındığı yeni kültür çevresine uyum sağlamak üzere bazen değişikliğe uğratılabilir. Yeniliğin değişmeyi ortaya çıkarması için toplumda yaygın kullanıma kavuşması gerekecektir. Yayılma sürecini tamamlayan unsur yerleşik hale geldiğinde değişme de gerçekleşmiş olur.

Toplumsal tarih değişmelerin daha çok farklı kültür- lere sahip toplumlar arasında gerçekleşen temaslar sonucu meydana geldiğini gösterir. İhtiyaçlarımızı karşılamak için kullandığımız soyut veya somut her araç bizzat bizim toplumumuzun ürünü değil, dünyanın herhangi bir yerinde bir başka toplumda üretildikten sonra bize ulaşmıştır. Toplum- lar arası ilişkileri daha hızlı, daha kolay hale getiren ulaşım ve iletişim teknolojileri kültürel alışverişi de artırır. Küresel bir çağdan söz ettiğimizde aslında bu gerçekliğe işaret et- mekteyiz.

Zora dayalı güdümlü toplumsal değişmeler, yenilik- lerin değiştirme elemanları aracılığıyla topluma zorla kabul ettirilmesi sürecidir.⁴¹Değiştirme elemanları; yabancı sö- mürge idarecileri ve işgal güçleri olabileceği gibi, belli ide- ologileri benimsemiş kadrolar, yabancı ülkelerdeki yenilik- leri kendi toplumlarına benimsetmek isteyen liderler de ola- bilir.

Tarihte sayısız örneği görülen toplumsal değiştirmeler- in bazıları bir toplumun bir başka toplum üzerine hakimi- yet kurduktan sonra idam, hapis, sürgün, varlıklarına el

⁴¹ Tezcan, M., Toplumsal ve Kültürel Değişme, Ankara, 1984, sh:16

koyma, zorunlu ödemeler ve vergi gibi cezalarla gerçekleştirilmiştir. Bu tür değişmelerin bazıları ise toplumun idaresini elinde bulunduran iktidar sahiplerinin kendi toplumuna yeniliği yine cebir ve şiddet araçlarını kullanarak kabul ettirmelerinden doğabilir. Toplumsal sistemleri devrim sonucunda değişmeye uğratılmış toplum örneklerine sahibiz.

Güdümlü değiştirmeler her zaman cebir ve şiddet uygulanarak gerçekleştirilmez. Çağdaş uygulamada kamu idareleri, daha demokratik yöntem olan yasal yaptırımlarla değişmeyi yönlendirmeyi tercih ederler. Çağdaş dünyada toplumsal değiştirmelerin ılımlı bir şekli olan planlama, toplumsal/ refah devleti anlayışının eseri olarak doğmuştur.

Toplumsal organizasyonun durağan karakteri örfler, adetler ve kanunlar aracılığıyla oluşmuş ve az çok sabit bir karakter kazanmış olmasına rağmen, toplumsal hayat dinamiktir ve değişme bu dinamizmin doğal bir sonucudur. Değişen toplumsal yapıda yeni durumun durağanlık gösteren düzen ve kurallarla karşılaşması, eski normlar değişinceye kadar toplumda bir çözümlenme veya uyumsuzluk halinin doğmasına sebep olabilir. İlkel topluluklar kısmen durağan bir toplumsal yapıyı uzun zaman koruyabilmeleri nedeniyle bütünlüğe, organize topluluklar olmuşlardır. Çağdaş dünyada ise, geçmiş çağlara nazaran daha dinamik olan toplumlarda ferdin ya da irili ufaklı çeşitli grupların arzularıyla toplum hedeflerinin uyumu çoğu zaman problem oluşturur. Gittikçe hızlanan değişime uğrayan çağdaş toplumlar, rekabet ve çatışmaların süreklilik gösterdiği toplumlardır. Birey ve yaşadığı toplum arasında, isteklerin farklılığından doğa-

bilecek sonuçların ortadan kaldırılması, toplumsal bütünleşme ve gelişmeyi sağlayacak hedeflerin tespit ve takibi toplumsal planlama ile sağlanabilir. Toplumsal planlama “... toplumsal yapı unsurlarında meydana gelebilecek değişimleri tesadüfe bırakmaksızın tipi, devamlılığı ve yönü bakımından kontrol altına alma faaliyeti”⁴² dir.

Ekonomik bakımdan geri kalmış ülkelerde, genellikle iki problemle karşılaşılır: değişimin yönü ve hızı. Az gelişmiş ülkeler değişimin kalkınma ve gelişme yönünde gerçekleşmemesi sebebiyle az gelişmişlikten kurtulamamaktadır. Bu sebeple, kalkınma programları planlı bir şekilde ele alınmaktadır. Önceleri, planlama sadece ekonomik faaliyetin denetlenmesi ve yönlendirilmesi olarak düşünülür ve toplumsal yönü üzerinde durulmazdı. Daha sonra ekonomi ile toplumsal/ kültür ilişkisini dikkate alan fikir düşüncelerin yaygınlaşması ile toplumsal planlamanın gerekliliği anlaşılmıştır. Böylece değişimin gelişmeye yönelebilmesi için toplumsal ve kültürel yapı şartlarının da plana dahil edilmesiyle toplumsal planlamaya geçilmiştir. Bu anlayışın yaygınlaşmasıyla bir çok ülke toplumsal planlama etkinliğini bir kamu görevi olarak kabul etmekte ve uygulamaktadır.

Toplumsal planlama uygulamaları sadece ekonomik gelişimin toplumsal yönüne ilişkin bir etkinliklerden ibaret değildir. Çağdaş toplum suçluluğun artışı, akıl hastalıkları, işte tatminsizlik ve bunalma, boş zamanların değerlendir-

⁴² Bilgiseven , A. Kurtkan, Genel Sosyoloji, sh:334

dirilmesi problemlerle de baş etmek zorundadır. Anomi ve yabancılaşma, uyuşturucu kullanımının yaygınlaşması, terör gibi toplumsal problemlerin bir kısmı öncelikle modern toplumların problemleridir. Bu problemler uygun bir çözümle hafifletilemediği hallerde, bir takım alt-kültürler yaratarak sapmaları meydana getirdiği gibi, toplumsal bütünlüşmeyi de tehlikeye sokar. Sapmayı önlemek, bütünlüşmeyi teşvik etmek için alınabilecek toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel tedbirler, toplumsal planlamanın bir bölümünü oluşturur.

Şu ana kadar toplumsal değişme hakkında elde ettiğimiz bilgilerden süzebileceğimiz sonuçlara göre;

- Toplumlar hızlı veya yavaş ama mutlaka değişirler. Değişme hızı günümüzde daha yüksektir. Toplumsal yapıyı oluşturan unsurların değişme hızı birbirinin aynı değildir.
- Birçok faktör değişimin sebebi olabilir. Faktörlerin değişimdeki ağırlıkları aynı değildir.
- Toplumsal değişme bazen güdümlü bazen serbest biçimde gerçekleşir. Toplumsal değişmeler bazen bilinçli müdahalelerle yönlendirilebilir, ama çoğunlukla öngörülemez.
- Toplumsal değişmeler yeni durumda karşıtlıklar üretebilir. Değişme bazı arzu edilmeyecek olumsuzluklara yol açabilir.
- Toplumsal değişmeyle ortaya çıkan bazı değişiklikler diğerlerine oranla daha önemlidir. Toplum-

sal hayata farklılık getiren her değişiklik kalıcı etki göstermez.⁴³

⁴³ Macionis, J. J., a.g.e., sh:626

2

Kültürel Değişme

Toplumsal yapı ile kültürel yapı arasındaki yakın ilişki toplumsal değişme ile kültürel değişmeler arasındaki etkileşmeyi doğurur. Biliyoruz ki, toplumsal yapıyı meydana getiren unsurlar arasında etkileşim vardır ve birinde meydana gelen değişme diğerinde de değişmelere sebep olabilmektedir. Bu yakın ilişkiden hareketle unsurlardan birine başlatıcı faktör olarak öncelik tanıyan görüşlere rastlanır.

Başlı başına kültür, toplumsal değişmeyi yönlendiren önemli bir faktördür. Bir toplumda toplumsal değişmenin ortaya çıkması, insan unsurunun doğal çevreyi ve teknolojiyi kullanabilmesine bağlıdır. Bu da kültürün bir fonksiyonudur. Toplumlar kültürünün yaratıcılığı ve zenginliği ölçüsünde doğal çevre ve teknolojiden faydalanabilmektedir. Manevi kültürün zenginliği maddi kültürün gelişmesi, yeni tekniklerin bulunması ve uygulanmasında belirleyici faktördür. Yani manevi kültürün yaratıcılık ve zenginliği, yabancı kültürlerle etkileşimde, yeni bilgi ve tekniklerin alınıp uygulanmasında önemli bir yer tutar. Zengin ve yaratıcı kül-

tür, giriştiği kültür alış-verişinde seçiciliğini muhafaza ederek, alınan yeni unsurların toplumsal yapıya uyumunu herhangi bir sarsıntı veya çöküntüye uğramadan gerçekleştirebilir.

Toplumsal ve kültürel değişimler arasında çoğu defa bir ayırım yapılmaktadır. Toplumsal yapı, toplum ya da grup üyelerinin içinde yer aldığı örgütlenmiş ilişkileri, kültürel yapı ise, bu yapıda yer alan bireylerin ortak davranışlarını düzenleyen normatif değerleri ifade eder.⁴⁴ Şu halde, toplumsal değişme; toplumsal yapıda, toplumsal kurumlarda veya kurumlar arası ilişkilerde ortaya çıkan değişimleri; kültür değişimleri ise, kültürün inanç, bilgi, örf- adet veya teknoloji gibi alanlarında görülen değişimleri ifade eder.⁴⁵ Toplumsal değişme ile kültürel değişmeyi birbirinden kesin sınırlarla ayırmak mümkün değildir, ancak ikisi arasındaki farklılığı da göz ardı edemeyiz.

İnançlar, kurumlar, değerler ve toplumsal ilişkiler arasında sıkı bir bağ vardır. Onun için toplumsal ve kültürel iç içe geçmiştir. Bu sebeple kültür değişimleri toplumsal değişmeyi de gerektirir. Kültür faktörü sadece teknolojik değişmeye ayak uydurmakla kalmaz ona tesir de eder.⁴⁶ Çağdaş toplumlarda değişimin gösterdiği ve ulaştığı yeni boyutlar, kültür ile toplumsalın ne derece iç içe geçmiş olduğunu daha iyi ortaya koyar. Değişme süreci içinde top-

⁴⁴ Gökçe, B., Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar, Ankara 1996, sh:4.

⁴⁵ Gürkan, Ü., "Sosyal Değişmeler", sh: 464.

⁴⁶ Eröz, M., a.g.e., sh: 149.

lumların ilerleme ve gelişmeleri için maddi kültür unsurlarından faydalanmaları doğaldır. Bu noktada, faydalanmanın kültürün zenginliğine ve yaratıcılığına bağlı olduğunu bir kez daha hatırlamalıyız. Modern endüstri düzeninde önce ilim sonra teknolojinin değişmeyi hızlandıran faktörler olduğu bilinmektedir. Duygu ve düşüncelerin de bunlara uygun olarak hızla gelişmesi gerekir. Aksi halde sadece teknoloji ile meydana gelen değişme gelişmeye değil, toplumsal düzensizliğe yol açan bir etki gösterir.⁴⁷

Kültürdeki değişme kültürel gelişmeye dönüştüğünde artık onu durdurmaya imkân yoktur. Gelişmeler zihniyetlerdeki yenileşmelere de sebep olacaktır. Yeni davranışlar da yeni duygu ve düşüncelere yol açmak suretiyle toplumsal yapıda uygun değişimleri gerektirir. Toplumsal yapı değişmedikçe yeni zihniyetin uygulanma imkânı yoktur. Genel olarak yeni fikir ve düşüncelerin etkisi görünen toplumsal yapıya bağlıdır. Sadece zamanı gelen fikir kabul edilebilecektir.⁴⁸ Değişme arzusu ve eğilimi toplumsal grupları ve onların normlarını değişme sürecine soktuğu andan itibaren artık değişme süreci devamlı olacaktır.⁴⁹

Kültür

Kültür, toplumun oluşumunda sahip olduğu önemden ötürü sosyolojinin temel konularından biridir. Toplum içinde bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyerek kurallaş-

⁴⁷ Nirun, N., *Sistemantik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp*, İstanbul, 1981, sh:221

⁴⁸ Coser- Rhea- Steffan- Nock; *Introduction to Sociology*, sh: 455.

⁴⁹ Nirun, N., a.g.e., sh:222

mış davranış şekillerini ortaya çıkarır. Kültür aracılığı ile toplum üyeleri arasında sağlanan birlik ve bütünleşme sayesinde toplumun işleyişi ve devamlılığı da sağlanmış olur.

İlgisi gereği toplumsal bilimlerde, bir çok konuda olduğu gibi, kültür konusunda da herkesin ortaklaşa kabul ettiği bir tanım yoktur. Bu sebeple konuya giren herkesin kültürü yeniden tanımlamaya çalıştığı söylenebilir. Kültürün zaman içinde değişen anlamlarda tanımlanması ve günlük dilde farklı şekilde anlamlandırılması, ortak bir tanıma ulaşmayı güçleştirir.

19. Yüzyılın başlarında “zihnin genel durumu, alışkanlığı”, “fikri gelişmenin genel durumu”, daha sonraları “sanatların genel yapısı” ve nihayet “maddi, manevi ve fikri tüm yaşayış tarzı” olarak anlaşılmıştır.⁵⁰ Daha yakın döneme ait kültür tanımlarına bakıldığında çok kapsamlı, kültürün oluşum sürecini belirten ya da öğelerini sayan bir tutum görülür.

Tylor, kültürü “bilgiyi, imanı, sanatı, ahlâkı, örf ve âdetleri, ferdin mensup olduğu cemiyetin bir uzvu olması itibarı ile kazandığı ihtiyatlarını ve bütün diğer maharetlerini ihtiva eden gayet girift bir bütün”⁵¹ olarak tanımlar. Wissler de kültürü bir halkın yaşama tarzı olarak belirler. Alman Antropologu Thurnwald ise kültürü “bir toplulukta örf ve adetlerden, davranış tarzlarından, teşkilat ve tesisler-

⁵⁰ Gürkan, Ü., “Sosyal Değişmeler”, sh: 469.

⁵¹ Turhan, M., Kültür Değişmeleri, İstanbul 1994, sh: 35.

den kurulu ahenkli bir bütün”⁵² şeklinde tanımlar. Malinowski’ye göre kültür “aletlerden ve tüketim mallarından, çeşitli toplumsal gruplaşmalar için yapılan anayasal belgelerden, insana özgü düşün ve becerilerden, inanç ve törelerden oluşan bütünsel bir toplamdır.”⁵³

Kültürün öğelerini dikkate alan diğer bir tanıma göre de “bir halkın kültürü, onu başka topluluklardan ayıran, kendine has davranış, tarz ve şekillerinden ve bunların temelinde bulunan tanzim edici inançlar, kıymetler, normlar ve kaziyelerden teşekkül eder.”⁵⁴ Kısaca “kültür bir inançlar, bilgiler, his ve heyecanlar bütünüdür.”⁵⁵ Yani maddi değil, manevidir. Biz kültürün maddi taşıyıcılardaki şekillerini görüyoruz. Bu tanımların hepsinde ortak olan husus kültürün millî olma özelliğidir. Bununla birlikte millî kültür dediğimizde, daha ziyade, bundan bir toplumda bireylerin çoğunluğunun katıldığı ortalama kültürü⁵⁶ anlıyoruz.

Kültürü farklı yönleriyle ele alıp bir tanıma ulaşmaya çalışan görüşler birlikte düşünüldüğünde, B. Güvenç’in belirttiği gibi;

- Kültür hayat boyunca kazanılan alışkanlıklardır.
- Kültür nesilden nesile aktarılır, tarihi ve süreklidir.

⁵² Kafesoğlu, İ., Türk Milli Kültürü, İstanbul, 1984, sh: 15.

⁵³ Malinowski, B., İnsan ve Kültür, çev. F. Gümüş, Ankara 1990, sh: 39.

⁵⁴ Krech, Crutchfield, Ballachey; Cemiyet İçinde Fert, çev. M. Turhan, İstanbul, 1983, sh: 112.

⁵⁵ Güngör, Erol; Tarih Kültür Milliyetçilik, İstanbul 1980, sh: 12.

⁵⁶ Türkoğan, O., Niçin Milletleşme, İstanbul 1995, sh: 10.

- Kültür grup içinde yaratılır ve paylaşılır, yani toplumsaldır.
- Kültür ideal, yani olması gerekeni ifade eden kurallar sistemidir.
- Kültür insanın ihtiyaçlarını karşılar.
- Kültür yeni şartlara uyum göstermek üzere değişir.
- Kültür bütünleşmeye ve sistemi bütünleştirmeye yönelmiştir.
- Kültür bir soyutlamadır, maddi taşıyıcılarda somutlaşır.⁵⁷

Bazı sosyologlar da kültür ve medeniyet ayırımı yaparak her ikisini ayrı ayrı tanımlamaktadır. Örneğin; MacIver medeniyetten “insanın, hayatı üzerinde müessir şartları kontrol maksadıyla sarf etmiş olduğu cehitler neticesinde meydana getirdiği mekanizma ve teşkilatın umumi heyetini”⁵⁸ anlıyor. Şu hâlde, medeniyet kavramı toplumsal organizasyon sistemlerini, tekniği, maddi alet ve vasıtaları ifade eder. Kültür ise bu anlamda kullanılan medeniyetin antitezidir. Bu taktirde kültür yaşayış ve düşünüş tarzımızda, günlük ilişkilerimizde, sanatta, edebiyatta, dinde, sevinç ve eğlencelerimizde, tabiatımızın kendisini ifade etmesidir.⁵⁹ MacIver’a ait kültür ve medeniyet tanımını ilginç kılan, kültürü maddi manevi olmak üzere iki kısma ayırdıktan

⁵⁷ Güvenç, B., İnsan ve Kültür, 4. Basım, İstanbul 1984, sh:103- 107.

⁵⁸ Turhan, M., Kültür Değişmeleri, sh: 36.

⁵⁹ Turhan, M., a.g.e., sh: 36.

sonra maddi kısmını medeniyet olarak adlandıran sosyolojik tutumu kapsamlı bir şekilde ortaya koymasındır.

Milletler arası alışverişe daha çok konu olan medeniyetin kaynağının kültür olduğuna şüphe yoktur. Bu olgu kültürün maddi ve manevi diye iki kısımda ele alınmasına kaynak teşkil eder. Bir bakıma kültür toplumsal hayatın manevi nizamı, medeniyet ise maddi nizamıdır ve ikisini kesin çizgilerle ayırmak güçtür.⁶⁰

Ülkemizde Ziya Gökalp, aynı şekilde kültür ve medeniyet ayırımı yapmıştır. Gökalp'e göre "kültür yalnız bir milletin dini, ahlaki, hukuki, akli, estetik, lisani, iktisadi fenni hayatlarını ahenkli bir bütünüdür. Medeniyet ise, aynı medeniyet dairesine giren bir çok milletlerin toplumsal hayatlarının müşterek bir yekünüdür."⁶¹ Kültür milli olduğu halde, medeniyet milletler arasındır. Medeniyet usul vasıtası ile ve bireysel iradelerle meydana getirilen toplumsal olayların bütününe ifade ederken, milli kültüre dahil olan şeyler usul ve bireysel iradelerle meydana gelmezler. Böylece "medeniyet usulle yapılan bir taklit vasıtası ile bir milletten diğer millete geçen kavramların ve tekniklerin bütünüdür. Milli kültür ise, hem usulle yapılmayan, kaidesiz, usulsüz, fensiz melodilerdir."⁶² Şu halde, bir topluma ait toplumsal davranış ve teknik kuruluşlar, kültürü meydana getirir. Medeniyet ise, milletler arası ortak değerler seviyesine yükselen anlayış, davranış ve hayat vasıtalarıdır.

⁶⁰ Güngör, E., a.g.e., sh: 13.

⁶¹ Gökalp,Z.,Türkçülüğün Esasları, İstanbul 1976, sh:31

⁶² Gökalp,Z., a.g.e., sh:34.

Batılılaşma hareketlerinin hızla devam ettiği buhranlı dönemde Batılılaşmaktan ne anlaşılması gerektiği, nelerin atılıp, nelerin korunacağı konusunda yoğun tartışmalar yaşanır. Hemen herkes batılılaşmayı kendine göre yorumlamakta ve ona uygun reçeteler sunmaktadır. Ziya Gökalp, kültür ve medeniyet ayırımını yaparak değişmesi gerekenleri medeniyet, korunması ve geliştirilmesi gereken değerleri de kültür kapsamına alarak en tutarlı yolu göstermiş oldu. Buna göre her türlü teknik araç ve bilgi alınarak milli kültür geliştirilecek ve korunacaktır.

Kültür ile medeniyet birbirlerini karşılıklı olarak etkilerler. İnanç ve tutumlardaki değişimler teknolojik değişimleri hazırladığı gibi, bazen teknolojik değişimler de manevi kültürde iz bırakabilir. Böylece bir ülke bir başka ülkeden sadece teknoloji transferini düşündüğünde bunu istediği gibi gerçekleştiremeyebilir. Zira hiçbir yeniliğin etkileri uzun vadeli olarak kestirilemez. Manevi kültür ne kadar zengin ve canlılığını muhafaza edebilirse medeniyet ve kültür alıcı durumunda iken yeni unsurların alınıp uyumlaştırılmasında o derece başarılı olur. Bu durum aynı zamanda manevi kültürün maddi kültürü şekillendirebilme yeteneği ile sınırlıdır. Bir sanat eserinde ve mimari tarzında da kolaylıkla görülebileceği gibi, maddi kültür manevi kültürün maddede somutlaşan şeklinden ibarettir.⁶³

Kültürün doğuşunda insan ve coğrafi şartlar gibi unsurlar başlıca etkenlerdir. Topluluklar yaşadıkları bölge

⁶³ Erkal, M. E., Sosyoloji, sh:106

şartlarının etkisi altında kendi kültürlerini kurabileceklerinden, çeşitli kültürler arasında ilerilik, yükseklik ... vs. gibi niteliklemlerle bazılarını üstün, bazılarını ilkel saymak ilmi bir tutum değildir. Böyle bir karşılaştırma ancak aynı kültürün tarih içinde çeşitli evreleri birbiriyle karşılaştırılırken yapılabilir.⁶⁴

KÜLTÜR DEĞİŞMELERİ

İnsan yeme- içme gibi fizyolojik, bireyler arasında ilişkileri düzenlemek gibi toplumsal ve kendini güvende hissetmek gibi psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak üzere kültür unsurları meydana getirir. Kültür yaratma insan- çevre ilişkilerinden etkilenen bir süreçtir. Toplumlar yaşadığı çevreye uygun ve yine çevrenin sahip olduğu potansiyel imkanları kullanarak kültürlerini geliştirir. Ancak, bir toplumun kültürü, zamanla bir mekan içinde meydana gelmiş durağan bir yapı değildir. Aksine, muhafazakâr karakterine rağmen, hızlı veya yavaş, sürekli değişme içindedir.

Bir toplumun üyeleri ortak bir şekilde, çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çözüm yolları arayacak, yararlı olanları yeni nesillere toplumun kültürü olarak nakledecektir.⁶⁵ Eğer kültürün taşıyıcısı olan bireyler geleneksel çözüm tarzından şüphe etmeye başlar ve kendileri veya diğer insanlar karşılaştıkları problemlere karşı yeni hal tarzları bulursa kültürde değişme meydana gelebilir.⁶⁶ İnsan

⁶⁴ Kafesoğlu, İ., Türk Milli Kültürü, sh:17

⁶⁵ Krech, Crutchfield, Ballachey; Cemiyet İçinde Fert, çev:M.Turhan, 2.kitap, İstanbul,1983, sh:109.

⁶⁶ Krech, Crutchfield, Ballechey, a.g.e., sh:165.

kültürün yalnız yapıcısı değil, aynı zamanda yaratıcı bir şekilde değiştiricisidir.

Kültürde herhangi bir değişiklik, kültürün bütününde veya belirli bir bölümünde görünür bir şekilde etki yapabileceği gibi, ancak çok uzun bir süre sonunda hissedilebilecek derecede etkilere de yol açabilir. Kültürün herhangi bir kısmında meydana gelen değişimin kültürün bütününde meydana getireceği etki, o kültürün unsurları arasında bütünleşme derecesine bağlıdır. Bütünleşme derecesi arttıkça herhangi bir kültür unsurunun değişmesi diğer unsurların birlikte değişmesine yol açacaktır. Kültürün bütünleşme derecesi azaldıkça, kültür unsurlarının bütünden bağımsız değişeceği mantıklı bir önermedir.

Kültürde değişimin önce hangi kısmında meydana geldiği bir çok ilim adamını düşündürmüştür. Daha önce de değinildiği gibi, Ogburn “kültürel gecikme” tezi ile değişimin önce kültürün maddi kısmında meydana geldiğini, manevi kültürün ise buna sonradan uyum sağladığını ileri sürmüştür. Karşı tez ise, maddi kültürde meydana gelen herhangi bir yenilik ve değişme manevi kültürdeki birikimin sonucu olduğundan, değişimin önce manevi kültürde meydana geldiğini savunur. Her medeniyet bir değerler sistemidir. İnsan inanan, düşünen ve tesir eden varlık olduğu için, bütün medeniyetlerin temelinde bir inanış, düşünce ve hareket sistemi vardır.⁶⁷ İnanış zekayı, zeka duyguları harekete geçirdiği için insan başka insanlara ve tabiata tesir eder.

⁶⁷ Ülken, H. Z., “Medeniyetimizin Değerler Sistemi”, Türk Düşüncesi Mecmuası, C:3, İstanbul 1954, Sh:13

Manevi kuvvetler maddi değerleri yaratır. Maddi değerler ile manevi değerler arasında bir zıtlama olmadığı sürece bir problemle karşılaşılmaz.

Tartışmalardan da anlaşılacağı gibi, kültürün kısımları arasında değişme önceliğini kesinlikle belirtmek çok güçtür. Kaldı ki, kültürün bütününe meydana getiren maddi ve manevi kısımlar arasındaki ilişki tek yönlü değil, karşılıklıdır. Barlett; her kültürün “sert” ve “yumuşak” noktaları olduğunu belirterek, yumuşak noktalarda değişmelerin daha kolay gerçekleşeceğini savunur. Sert noktalarda yapılmak istenen değişiklikler dirençle karşılaşılır.⁶⁸ Başarılı değişmeler yumuşak noktalarda meydana gelir ve hızla yayılırlar.

Bir kültürde, uygun şartlar taşıyan temaslar sonucu değişmeyen hiçbir unsur yoktur. Bir kültürün bütün unsurları onun yumuşak noktalarını oluşturabilir. Kültürel ilişkinin mahiyeti, tarzı, özellikleri ve bilhassa grupların birbirlerine karşı takındıkları tavır değişecek unsurları tayin eder. Bu arada kültürün ihtiyaçlardan doğan seçiciliğini de unutmamak gerekir.

Değişmelere direncin yoğunlaştığı “sert” noktalar, ilişkiye geçen grupların birbirlerine karşı davranış ve tutumlarına, kültürlerinin bütünlüğünü koruma arzu ve iradelerine bağlıdır. Bu noktalarda bir değişiklik olduğu takdirde, bu ancak kültür temasının şekli ve niteliğine bağlı kalacaktır. Onun için, herhangi bir toplumsal gruba ait kültürde sert noktaları oluşturan kültürel öge, bir başka gruba ait kültürde

⁶⁸ Turhan. M., Kültür Değişmeleri, sh: 25.

yumuşak nokta olabilir.⁶⁹ Bir unsurun kültürün sert noktasını oluşturmaları için, toplumsal grubun üyeleri tarafından arzu edilen kültür bütünlüğünü ve bağımsızlığını sürdürecektir. Bu fonksiyonun ise, grup üyelerini ortak bir şuur veya amaç etrafında birleştirebilecek ve kendilerine has bir hayat tarzı temin edecek ortak görüş ve tutumun meydana gelmesine yarayacak nitelikte olmalıdır.

Malinowski'ye göre kültür değişmesi, "... bir cemiyetin mevcut nizamını, yani içtimai, maddi ve manevi medeniyetini bir tipten başka bir tipe kalbeden bir prosestir. Böylece kültür değişmesi, bir cemiyetin siyasi yapısında, idari müesseselerinde ve toprağa yerleşme ve iskân tarzında, iman ve kanaatlerinde, bilgi sisteminde, terbiye cihazında kanunlarında, maddi alet ve vasıtalarında, bunların kullanılmasında, içtimai iktisadının dayandığı istihlak maddelerinin sarfında az çok husule gelen tahavvülleri ihtiva eder. Terimin en geniş manasıyla kültür değişmesi, insan medeniyetinin daimî bir faktörüdür. Her yerde ve her zaman vukua gelmektedir."⁷⁰

Kültürde değişimleri kültürün iç dinamizmine bağlayan görüşler ileri sürülmüştür. Gerçekten nüfus hareketleri, kültürün zenginliği, keşif ve icatlar, doğal ve toplumsal afetler, ekonomik gelişmeler, endüstrileşme, şehirleşme,

⁶⁹ Turhan, M., "Kültürde Değişen ve Değişmeye Mukavemet Eden Unsurlar", İ.Ü. Tercübi Psikoloji Çalışmaları, C. I , İstanbul, 1957, sh: 21.

⁷⁰ Turhan, M., Kültür Değişimleri, Sh:58

ideoloji ve liderlerin ortaya çıkışı, rejim değişiklikleri gibi iç sebepler kültürde değişmeye sebep olabilir.

Ancak tarihi tecrübe, geniş çaplı kültür değişmelerinin farklı kültürlerin taşıyıcısı olan grup ya da toplulukların herhangi bir sebeple ilişki kurmaları sonucu ortaya çıktığını gösterir. Sadece gündelik, basit ihtiyaçları karşılayacak seviyede medeniyete sahip toplulukların, çeşitli sebeplerle diğer topluluklardan uzak kalmış, soyutlanmış oldukları ya da kasıtlı olarak bu durumu tercih ettikleri anlaşılmıştır. Hangi şekilde içinde olursa olsun, kültürde başarılı bir değişme kültürün yaratıcı kapasitesi tarafından tayin edilir. Kültürün yaratıcılığı için gerekli bazı unsurlar ise;

- Olağanüstü sezgi ve akla sahip deha,
- İlmî, teknolojik, askeri, ekonomik ... vs. gibi yeni bir sistem için duyulan ihtiyaç,
- Farklı kültürlerle temas,
- Kültürün orijinalliği,
- Elverişli durum veya şartların bir araya gelmesinin teşkil ettiği şanstır.⁷¹

Kültür değişmeleri, değişmenin şekil ve şartlarından bağımsız olarak, belirli aşamalardan geçerek oluşur. Her değişme bir süreç içinde gerçekleşir. Toplumsal değişmelerde olduğu gibi, kültürel değişme sürecinde de süreci etkileyen ve böylece sonuca tesir eden faktörler rol oynar. Yine de

⁷¹ Sorokin ve Toynbee; Toplumsal Değişim Üzerine Denemeler, çev: E. Güçbilmez, Ankara1964, sh: 27-28.

değişme başlangıcından itibaren, sonuca ulaşmaya kadar aynı aşamaları takip eder: Yenilik, yayılma ve uyum.

Kültür değişmelerine kültürün bizzat kendi iç dinamiklerini ve çeşitli kültürlerle temas sonucu kültür alışverişinin sebep olabileceğini belirtmiştik. Kültürün iç dinamikleri – keşif ve icat gibi- ile değişmesi, bizzat o kültürden doğduğu için büyük bir probleme yol açmaz. Kültür değişmelerinde genellikle problem doğuran şey, başka kültürlerden ithal edilen unsurların yerli unsurlarla çatışmasıdır. Bu tehlike milli kültürün özellikleriyle zıtlık gösteren unsurların zorla empoze edilmeye çalışılması halinde daha büyük bozulmalara ulaşabilir.

Yenilik

Kültür değişmelerinin ortaya çıkabilmesi için ilk şart kültürün alışılmış, yerleşmiş kalıplarından farklı olan yeniliklerdir. Bir kültürde değişimin ortaya çıkabilmesi için her şeyden önce yeni bir kültür unsuruna ihtiyaç vardır. Yeni unsur ya kültürün kendi çevresi içinde keşif veya icatlar sonucu ortaya çıkacak, ya da karşılaştığı yabancı bir kültürden kendisinde bulunmayan yeni bir unsur alınacaktır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, kültürlerde geniş çaplı değişmelerin farklı kültürlerle karşılaştığı durumlarda kültür alışverişi ile gerçekleştiği biliniyor. Her iki halde de, yeniliği temsil edecek bir kişi, yeni unsuru içinde yaşadığı gruba tanıtır. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren kültürler bir şekilde temas kurabilmişlerdir. Bazen savaş meydanlarında, bazen işgal amaçlı olanlar dahil ticaret ilişkileriyle, bazen de seyahat eden insanlar aracılığıyla kültürel temaslar

gerçekleşmiş olmalıdır. Bu ilişkiler sırasında kültürlerin birbirlerinden çeşitli unsurlar alıp vermesi sonucu değişmeye uğradığı söylenebilir. Kültürel unsurların seçimi, alış veya verişin yönü ilişkinin gerçekleştiği şartlar tarafından belirlenir. Kitle iletişim ve ulaşım araçları teknolojisini geliştikçe temas imkânı ve şartları da büyük ölçüde değişmiş, artık kültür sınırları da belirsizleşmeye başlamıştır. İleriki bölümlerde değineceğimiz gibi, küreselleşen dünya kültür temaslarını sınırları kaldıracak ölçüde ve kendi şartları içinde artırmış, hızlı değişmelere yol açmış bulunuyor.

Kendi topluluğu içinde bir yeniliği temsil edecek ferdin seçimine etkide bulunan faktörler oldukça çeşitlilik gösterir. Kültür değişimleri konusunda henüz aşılamamış olan “Kültür Değişimleri” eserinde Mümtaz Turhan bu faktörleri ayrıntılı bir şekilde ele alır. Bu seçimde, bireylerin şahsiyeti başta olmak üzere, merak, yenilik isteği, yarar ve itibar sağlama arzusunun değişik ölçülerde etkili olduğu belirlenebilir.⁷²

Bu faktörlerin seçme işlemi üzerindeki etkisinin toplumdaki topluma, zaman ve mekân şartlarına bağlı olarak değişmesi doğaldır. Normal şartlar altında yeniliğin yarar sağlayıcı unsurları alıp benimsemek ve kullanmak isteyeceğini düşünebiliriz. Ne var ki, temsil edilecek unsurlar çoğu zaman “özdeşleşme” amacıyla seçilebilir. Her hangi bir yabancı kültürü kendi kültüründen üstün gören bireyler, o kültürden mümkün olduğunca fazla kültür unsurunu tem-

⁷² Turhan, Mümtaz; a.g.e., sh:53.

sil etmek ve böylece kendisine itibar sağlamak isterler. Aynı arzu toplum üyelerince paylaşıldığı sürece kendi kültüründen hızla uzaklaşma ve hayranlık duydukları kültürü benimseme milli kültürün de hızlı aşınmasına yol açacaktır.⁷³ Buna kitle iletişim teknolojilerini etkin kullanarak, dünyadaki değişimleri kontrol etme gücünü elinde tutabilen ülkelerin kültür bombardımanını eklediğimizde, günümüzde gerçekleşen kültür değişimlerinin hâkim özelliğine ulaşmış oluruz.

Yayılma

Yayılma, kültür unsurlarının coğrafi bakımdan yer değiştirmeleri, bir toplumdaki diğer topluma geçmeleridir. Buna genel olarak iktibas diyebiliriz ki, hemen hemen bütün serbest kültür değişimlerine başlangıç olması itibarı ile en yaygın şekildir. Medeniyetlerin kaynağı ve tarihi oluş konusundaki görüşlerden biri olarak *difüzyon/ yayılma teorisi* kültür, daha doğru bir ifadeyle medeniyetlerin uygun şartların bir araya geldiği coğrafyada ortaya çıktığı, buradan çevreye yayılma yoluyla geçtiği düşüncesine dayanır. Bir çok noktada eleştiriye açık olmakla birlikte kültürel yayılmanın evrensel bir gerçek olduğu şüphe edilmeyecek ölçüde açıktır. Kültür unsurlarının toplumlar arasında yayılmasını çarpıcı bir şekilde gözler önüne seren Antropolog R. Linton'dan takip edelim:

⁷³ Kaya, Yaşar; “Kültür Değişimleri: Milli Kültüre Karşı Takınılan Tavrın Değişimlere Tesiri”, Türkiye Toplumsal Araştırmalar Dergisi, C. 6, S: 3, Ankara, 2002, sh: 201.

“Bizim halis Amerikalı vatandaş, sabah olduğunda, ilk defa yakın doğuda kullanılmış, Kuzey Avrupa’da bu-
günkü şekline sokulmuş ve Amerika’ya oradan geçmiş bu-
lunan yatakta uyanır. Kalkmaya davrandığında üzerinden
attığı yatak örtüsü ya ilk defa Hindistan’da kullanıldığını
bildiğimiz pamuktan, veya yine ilk defa Çin’de kullanılmış
olan ipekten veya yine ilk defa oralarda kullanılıp sonra bize
intikal ettirilen yöndendir. Üstelik bütün bu maddelerin iş-
lenme teknikleri de ilk defa yakın doğuda bulunmuştur.
Ayağına geçirdiği o terlikler doğudaki Kızilderililerin bulu-
şudur. Terlikleri giyip girdiği banyo, Avrupa- Amerika ka-
rışımı bir şekle sahiptir. Banyoda kullandığı sabun Galya’lı-
lardan kalmaz. Bizim halis Amerikalı bundan sonra tıraş
olmaya başlar. Bu da, muhtemelen, eski Sümerler’den veya
Mısır’lılardan kalma in sanların kendi kendilerine gündelik
olarak uyguladıkları bir eziyet etme (masokizm) şeklidir
dersek herhalde, pek yanlış olmaz.

.....

Kahvaltıyı dışarıda yapacaktır bizim halis Amerikalı
vatandaş. Giderken bir gazete alır. Gazete için ödediği ma-
deni para ilk defa Lidya’lılarca kullanılmıştır. Oturduğu
masaya garsonun koyduğu porselen tabak Çin’in buluşudur.
Kullanacağı bıçak ilk defa alaşımı Güney Hindistan’da bu-
lunmuş çelikten yapılmıştır. atal Orta ağ İtalya’sından
kalmaz. Kaşık ise Roma’lılardan. Kahvaltısına portakalla
başlar veya karpuzla. Portakal Ortadoğu’ dandır; karpuz ise
Afrika’dan. İçtiği kahve ise ilk defa Habeşistan’da kullanıl-
mıştır. Kahvesi sütlü ve şekerli mi? Unutmayalım. Sütü elde
etmek ilk defa yakın Doğulu’ların marifeti olmuştur; çeker

de Hindistan'ın. Eh sırada bir parça kek vardır herhalde. Hani şu küçük Asya'da keşfedilen buğdaylı İskandinavyalıların değişik şekilde kullanmaları ile keşfedilen bildiğimiz kek.

.....

Kahvaltı bitti mi ? Öyleyse yak bir sigara. Hani şu kızılderililerin, Amerika'ya gelenlere öğrettikleri tiryakilik. Ha sahi yolda gelirken aldığı gazeteyi okuyabilir şimdi. Hani canım şu Çin'den Almanya'ya kadar uzanan teknik buluşlar sonucu basılması, mümkün olan gazete. Eh eğer bizim halis Amerikalının az buçuk Allah'a inancı varsa okuduğu karanlık dünya haberleri karşısında “halis bir Amerikalı” olarak yaratıldığı için Allah'a şükredecektir. Elbette ki Hint-Avrupa dillerinden gelen İngilizcesiyle.”⁷⁴

Kültüre giren her yeni unsur, kültürün bir ögesi olabilmek için kültürün mensubu olan bireylerin hepsi veya çok büyük bir kısmı tarafından benimsenmelidir. Bu safha yeniliğin kabulü ve yayılması safhasıdır ki, ne kadar çok birey tarafından kabul görürse- yukarıda saydığımız ilkelerin de tesiri altında-o kadar çabuk yayılır ve kabullenir.

Bu süreçte yeniliğin çabuk kabullenilmesinde yeniliği temsil eden birey veya liderin de rolü büyüktür. Burada “büyük adam”ların tarihteki rolünü hatırlamak yararlı olacaktır. Geniş kitleler tarafından sempati ile karşılanan liderlerin veya bireylerin temsil ettiği yeniliklerin daha çabuk ve

⁷⁴ Linton, R., “Kültür Üzerine veya Halis Bir Amerikalı”, Sosyoloji Yazıları içinde, ed. İhsan Sezal, Bursa, 1983, sh:XI-XII

kolay kabul edildiği bilinmektedir. Yeni bir ürünün reklamında ünlü, sempatik, çekici yıldızları kullanılması bu mantığa dayalıdır. Yine de, yenilikçinin seçimine tesir eden faktörlerin, yeniliğin toplum içinde yayılmasında da etkili olduğunu kabul etmeliyiz. Yeni kültür unsuru toplum üyelerinin merak, yenilik arzusu, yarar ve itibar sağlama ihtiyaçlarına hitap ettiği ölçüde yayılacaktır.

Geçmiş tecrübeler dikkate alındığında şu önermelerde bulunmak mümkün görünmektedir:

- Yenilikler ne kadar az zihni bir gayreti gerektiriyorsa o kadar çok ve çabuk yayılma ve kabul edilme şansına sahip olmaktadır.
- Yenilik, kabul eden bireylerde itibarı ne derece yükseltici bir etkiye sahip ise o derece de fazla kabul görür.
- Maddi yenilikler, zihni yeniliklere oranla daha kolay kabul edilebilirler.
- Yeniliğin görülebilir oluşu da kabullenilmesini çabuklaştıran bir faktör olmaktadır.
- Gruplar tarafından kabullenilmiş olan yeniliklerin, grupların çevreye tesiri oranında yayılmaları kolaylaşmaktadır.
- Yenilikler, bireylerin geçmiş tecrübe ve sahip oldukları değerlerle uyum sağladığı oranda başarı ile yayılırlar.
- Faydasının zararından çok olacağı tahmin edilen yenilikler kabullenilir.

- Bireylerdeki yenilik arzusu da yeniliklerin yayılma ve kabulünü hızlandıran bir faktördür.
- En önemlisi de; yeniliklerin, kültürün mevcut değerleri ile uyuşmasıdır ki, aksi halde ya yenilik yayılma ve kabullenilme imkânından mahrum olacak ya da mevcut kültür değerlerinde bir çatışma ve çözülmeye sebep olacaktır.⁷⁵

Uyum

Yeniliğin toplum içinde yayılması sırasında kültür bütünüünün bir elemanı haline gelmesini temin etmek üzere değişikliklere uğratılabilir. Doğal olarak kültürün içinden doğmuş yeniliklerin uyum problemi olmayacaktır. Başka kültürlerden alınan yeni bir kültür ögesi gerekir ise, toplumun genel alışkanlıkları, zevkleri doğrultusunda değişikliklere uğratarak mevcut kültüre uyumlu hale getirilir ve dahil edilir.

Hiçbir kültür sisteminin tamamen bütünleşmiş unsurlardan meydana gelmediğini daha önce belirtmiştik. Kültür sistemlerinin elemanları arasındaki bütünlüğün; mekân birliği, dış faktörlere bağlı birleşme, illi veya fonksiyonel birlik ve mantıki-manalı bütünleşme diye dört seviyede oluşabileceği belirtilir.⁷⁶ Bu sebeple, her yeni unsur kültürün bütün kısımları ile hemen bütünleşmeyi gerçekleştiremeye-yebilir. Yeni unsur bir süre kültürde kaynaşmalara sebep olabi-

⁷⁵ Tezcan, M.; a.g.e., sh:27

⁷⁶ Sorokin ve Toynbee; Toplumsal Değişim Üzerine Denemeler, çev: E.Güçbilmez, sh: 47.

lır. Gerekli farklılaşma ve başkalaşmalar sağlandıkça bütünleşme de gerçekleşir. Yeni unsur ya kendi bir takım değişikliklere uğrayarak ya da temasa geldiği ve etkileştiği diğer kısımlarda değişmelere sebep olduktan sonra, mevcut kültürün bir unsuru haline gelir.

Her kültür unsurunun şekli, manası, kullanımı ve fonksiyonu vardır.⁷⁷ Herhangi bir toplum başka bir kültürden aldığı yeni unsurun şekli ve manası üzerinde gerekli değişiklikleri yaparak kültürüne katar. Şekil üzerinde yapılan değişiklikler kendi zevk ve alışkanlıklarına göre ve fonksiyonunu engellemeyecek biçimde sınırlı ve bilinçli değişikliklerdir. Örneğin Türkiye pazarı için üretim yaban yabancı şirketlerin ürünlerinde yaptığı değişiklikler gibi.

Yabancı kültürden alınan unsur üzerinde uyum sağlayıcı anlam değişikliklerinin ise sınırsız ve çoğu zaman bilinçsizce gerçekleştiğini gösteren yığınla örnek bulunabilir. Bir çok evde yer alan amerikan barlı büfelerin çok başka anlam yüklenerek fonksiyonunun değiştirildiğini görürüz. Bazı ilkel toplulukların tabak- çanakları yemek yemek için değilde, statü sembolü olarak kullandığı antropolojinin hafızasındadır. Kültür unsuruna yüklenen anlam değiştiğinde fonksiyonunu değiştirmiş oluyoruz. Veblen’in ekonomi edebiyatına kazandırdığı *gösteriş tüketimi* için benzer şeyleri düşünebiliriz.

Kültür değişimleri, ya normal seyri içinde kültürün iç dinamizmine bağlı icatlar ve çeşitli kültürlerle temas so-

⁷⁷ Turhan, M., Kültür Değişimleri, sh: 209.

nucu serbest olarak, ya da zorlama (empoze/ güdümlü) ile kültür değiştirmeleri şeklinde meydana gelir.

Serbest kültür değişmeleri kültürün yabancı bir kültürle temasından doğan değişmelerdir. İki farklı kültür ilişki kurduklarında, kültürler arasında başlayan alış-veriş, bil-hassa alıcı durumda bulunan kültürde, yeni alınan kültür unsurunun tesiri ile değişmeler meydana getirir. Hiçbir zorlama olmaksızın, kültür içinde yer alan unsurların yeni şekiller alması, keşif ve icat ürünü yenilikler de değişmeye yol açabilir. Her iki anlamda da kültür değişmeleri bütün kültürlerde her an gerçekleşir. Demokratik planlama ile bireylerin gönüllü katılımına dayalı değişmelerin teşvik yoluyla benimsetilmesi sürecini de serbest kültür değişmeleri olarak kabul edebiliriz.

Serbest tarzda gerçekleşen değişmelerde yeniliğin yayılma ve uyum süreci kültür açısından ciddi problemler taşımaz. Çünkü kültürler arasında alışveriş otomatik bir sıra ile değil, ihtiyaçla belirlenir. Kültürler ihtiyaç duyduğu unsurları seçerek alırlar. Kültürün seçiciliğine dışarıdan müdahale edilmemesi, ki bazen gerekebilir, yayılma ve uyum sürecinde kültürel çatışma riskini ortadan kaldırır. Bu demektir ki, yeni kültür unsuru ihtiyaça ve kültür düzenine uygunluğu oranında, fonksiyonel olabildiği sürece kabul görece, aksi halde toplum tarafından reddedilecektir.

Kültür değiştirmeleri, değişme sürecine dışarıdan müdahaleyi içerir. Güdümlü veya empoze kültür değişmeleri de diyebileceğimiz bu tip değişmeleri, genellikle farklı

kültürlere sahip iki gruptan birinin diğerine kendi kültürünü zorla benimsetmeye çalışması veya bir grubun yöneticilerinin kendi grubuna yabancı bir kültürü zor kullanarak kabul ettirmesi sonucu kültürde meydana gelen değişimler olarak tanımlayabiliriz.⁷⁸

Burada serbest değişmeden farklı olarak, kültürün seçiciliği bir otorite tarafından temsil edilir. Kültür değiştirmelerinde sürecin başarılı bir şekilde, yani herhangi bir çatışma ve çözülmeye meydan vermeden tamamlanması değiştirme ajanının kararındaki isabete bağlı olacaktır.

Kültür değiştirmelerinde baskı ve güç kullanımı çok farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Baskı ve zor kullanımı, psikolojik boyuttan yasal yaptırımlara varıncaya dek geniş bir yelpazede farklı uygulamaları içerir.

KÜRESELLEŞMENİN KÜLTÜREL SONUÇLARI

Küreselleşme sürecini ele alan çalışmalarda, bu sürecin kültürel sonuçları oldukça geniş bir yer tutar. Yaklaşımlar farklı olsa da, küreselleşmenin kültürler üzerine etkide bulunduğu konusunda ortak bir kanaate sahibiz. Kültür ve küreselleşme birbirlerini etkileyen bir özelliğe sahiptir (Robertson, 1998:119). Küreselleşmenin kültüre olumlu ve olumsuz etkileri olduğu gibi; kültürün de küreselleşmeyi karşılıklı olarak tesiri altına aldığını söyleyebiliriz. Özellikle, kültürün küreselleşmeyi arka planda etkileyen itici bir

⁷⁸ Turhan, M., a.g.e., sh: 48.

güç olarak rol oynadığı ve bunun sonunda da bir etkileşimin doğul olarak ortaya çıktığı kabul edilebilir.

Küreselleşmenin kültüre etkisi herkesçe kabul edilmesine karşılık, bu etkinin sonuçları farklı okunmaktadır. Her biri kuram seviyesinde olmasa da, küreselleşmenin kültürel sonuçları üç ayrı tez etrafında ele alınabilir:

- Kültürel farklılıkçılık
- Kültürel benzeşme
- Kültürel melezleşme

Kültürel Farklılıkçılık Tezi

Küreselleşmenin kültürler arasında var olagelen farklılıkları ortadan kaldıramadığına dair inanca dayanan bu anlayış en çok, büyük tartışmalara da yol açan, Samuel Huntington'un “Medeniyetler Çatışması mı?” makalesinde ifadesini bulur.

Bu paradigma kültürlerin herhangi bir sürecin ortadan kaldıramayacağı farklılıkları taşıdığı görüşüne dayanır. Küreselleşen dünyada kültürlerin, bu süreçten etkilense bile yine de bir kültürü diğerlerinden ayıran farklılıkları yok edemediğini ileri sürer. Nitekim, kültürler temelinde yatan farklılıkları sadece küreselleşmeden değil, diğer kültürlerle hep var olmuş etkileşimlerinden de muhafaza etmek başarısını göstermişlerdir. İnsanlığın tarihi boyunca bütün kültürler arası etkileşime rağmen, kültürlerin kendine has olma niteliğini korudukları görülür.

Huntington dünyanın günümüzdeki görünümünün Soğuk Savaşın bitmesi ile şekillendiğini düşünür. Günümüz dünyası artık politik-ekonomik bir temel üzerinde değil, kültürel farklılıklarla şekillenmektedir. Nitekim, son yıllarda eski kimliklerin, düşmanlıkların yeniden canlandığını, görünür hale geldiğini ifade eder. Kültürlerin ve kültürel kimliklerin makro düzeylerini ifade etmek için kullandığı medeniyetler arasında temel felsefi varsayımları, değerler, toplumsal ilişkiler, adetler ve hayat hakkında genel kabuller bakımından farklılıkların belirgin bir biçimde geri döndüğü ve bunlar arasında oluşan fay hatlarının çatışma kaynağı olabileceğini öngörür. Bu çatışmanın özellikle Batı/Amerika medeniyeti ile İslam ve Çin medeniyeti arasında cereyan edeceğini düşünür.⁷⁹

Kültürel Benzeşme Tezi

Kültür, yaşama biçimi olarak değerlendirildiğinde, küreselleşme ile birlikte, dünya toplumları arasında yaşam biçiminin homojenleşmesinden bahsedilir.

Dünya kültürlerinin gittikçe daha çok birbirine benzediği görüşünü savunanlar, bu benzeşmenin, bir anlamda asimilasyonun, dünyadaki egemen gruplar ve toplumların güdümünde gerçekleştiğini düşünürler. Bundan hareketle küreselleşen “küresel kapitalizm”, “batılılaşma”, “Amerikanlaşma”, “McDonalddlaşma” veya “dünya kültürü”dür.

⁷⁹ Ritzer-Stepnisky; Sosyoloji Kuramları, sh:587

Bu tez en tipik anlatımına Ritzer'in "Toplumun McDonaldlaştırılması" eserinde⁸⁰ ulaşır. Büyük ölçüde Weber'in batının rasyonelleşmesi tezinden esinlenen Ritzer, McDonalds prensiplerinin bütün kültürlere yaygınlaşmak suretiyle kültürlerin benzeşmesine yol açtığı düşüncesindedir. Bütün dünyada toplumsal hayatı biçimlendiren bu prensipler verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik, teknoloji aracılığıyla denetim, rasyonelliğin irrasyonelliğidir. Diğer taraftan hiçbir küreselleşmesinden bahsederken de Ritzer içeriğin değil biçimin yaygınlaşmasıyla doğan benzeşmeyi vurgular: ayırt edici içerikten yoksun yok-mekânlara, yok-şeyler, yok-insanlar ve yok-hizmetler.⁸¹

Kültürel Melezleşme Tezi

Küreselleşmenin kültürler üzerindeki etkisini değerlendiren bilim insanlarından bir kısmı küresel benzeşmenin aksine, bu süreçte kimi zaman yerel olanla küresel olanın farklı biçimlerde bütünleşmek suretiyle yeni melez kültürlere yol açtığını göstermeye çalıştılar. Bu melez kültürler ne küreseldir ne de yerel kalabilmişlerdir. Aksine küresel kültür olarak tasvir edilemeyecek ama aynı zamanda yerel de olamayacak ölçüde çeşitlilikleri birlikte taşıyacaktır.

Kültürel temaslarla gerçekleşen karışma insanlık tarihi boyunca yaşanan bir olgudur, ancak bu defa küresel ölçekte baskın gibi görünen, özellikle biçimlerin yerel olanla

⁸⁰ Ritzer, G.; Toplumun McDonaldlaştırılması, çev: Akın E. Pilgir, İstanbul, 2020, sh:43-49

⁸¹ Ritzer, G., Küresel Dünya, çev. M. Pekdemir, İstanbul,2020, sh:284-286

etkileşiminden doğan bir kültürel karışmaya işaret eder. Robertson "küreyerelleşme" ile farklı coğrafyalarda daha önceki ile benzersiz sonuçlar doğuracak biçimde yerel olanla küreselin karışmasına dikkat çekerken çok biçimliliğin faili olarak bireyler ve grupları gösterir.⁸² Bireyler ve gruplar küre-yerelleşen bir dünyada uyum sağlamaya çalışırken yenilikler yapmak için yeterli kaynaklara sahiptir. Bir taraftan küresel akışların diğer taraftan milli duruşların farklı tonlarıyla çok yaratıcı karışımların aktörü olabilirler. Robertson'un yaklaşımı bir yandan küreselleşmenin içerdiği bütünlük ve kapsayıcılık yönünü dikkate alırken, diğer yandan birleşme ve farklılıklara aynı anda şahit olabileceğimiz bir dünyaya işaret eder.⁸³

Appadurai kültürel melezleşmeyi küresel akışların küre ölçeğinde karşılaştığı coğrafyalarda çarptığı yerel birey ve grupların yeniden yorumlamasıyla ortaya çıkan çeşitliliğe bağlar. Birbirinden bağımsız hareket edebilen bu akışlar birey ve gruplar tarafından öznel tutumlarla yeniden üretilir. Bir çok küresel akıntıdan beşini tezinin merkezine yerleştirir:

- Etno-görünümler: Gezgin bireylerin ve grupların yer değiştirmesi değişen dünyada önemli roller üstlenir.

⁸² Ritzer, G., Küresel Dünya, sh:273

⁸³ Tomlinson, J., Küreselleşme ve Kültür, çev. A. Eker, İstanbul, 2017, sh:26

- Tekno-görünüşler: Küresel ölçekte serbest ve hızla dolanabilen teknoloji ve malzemelerin yol açtığı yapılandırmalar.
- Finans görünüşler: Çok yüksek miktarda para ülkeler arasında spekülâtif amaçlı olarak döviz piyasaları, borsalar gibi araçlarla dünya çapında dolaşır.
- Medya-görünüşler: Dünya çapında bilişim üretme ve iletme kabiliyetine sahip medya ve bunların yarattığı ve yaydığı görünümüleri içerir.
- İdeolojik-görünüşler: Genellikle devletler ya da iktidara rakip gruplar tarafından yaratılan siyasal nitelikli görüntülerdir.⁸⁴

Appadurai'nin küresel akıntılar üzerinden yaptığı değerlendirme küreselleşmenin benzeşmeyi sağlayacak araçlarını yakalamak fırsatı sunduğu gibi, kültürel melezleşmenin aktörlerini tespit etmekte de imdadımıza koşar.

⁸⁴ Ritzer, G., Küresel Dünya, sh:275-276

3

Modernlik

Modernliğin bir dizi büyük değişim dinamiğinin sonucu olarak onyedinci yüzyılın Avrupa'sında başlayan ve sonrasında dünyanın diğer coğrafyalarına sirayet eden bir yaşayış ve örgütlenme biçimi olduğu⁸⁵ kabulü sadece sosyolojinin değil, toplumsal düşüncenin de paylaştığı bir düşünce niteliğine yükselmiştir. Modernleşme ise nihayetinde modern toplumsal hayata ulaştıran süreçtir.

Modernlik, tarihi oluş içinde zaman açısından bir anı nitellemek için kullanılır ve belirli toplumsal/ kültürel özelliklere işaret eder. Anla ilgili olması doğrudan kelimenin anlamında yatar. Latince bir kelime olarak modern şu ana göndermede bulunur. Sosyolojide kullanımı da aynı şekilde değişimin zaman boyutu ile ilgilidir. Şu anın toplumuna soyut anlamda gönderme hiçbir anlam taşımıyor. Kavramı kullananlar bundan evrimci bir bakışla ilerlemenin en uç noktasında bulunan toplumu kastederler, böylece bir

⁸⁵ Giddens, A., Modernliğin Sonuçları, çev.E. Kuşdil, İstanbul, 2004, sh:11

skala içinde değişme sürecinin farklı aşamalarında bulunan toplumların evrim şeması da ortaya çıkar.⁸⁶ Ne var ki, modern olanı teşhis için kullanılacak ölçüt başlıca problem haline gelir. Nitekim bu durum endüstrileşme ile yaşıt sosyolojinin özellikle klasik teorisinde açıkça görülür.

MODERNLİĞİ ANLAMAK

Klasik toplum teorisinin temsilcileri modern olanla olmayanı, modern olanın kurumsal boyutundan hareketle tanımladılar. Bilimsel sosyolojinin kurucu üstadları modernliği tek kurumsal boyut üzerinden ele alırken, bu tek boyutun modern toplumsal hayat tarzını ve örgütlenme biçimini de belirlediğini kabul ediyordu.

Marx'a göre modern toplum kapitalist toplumdur.⁸⁷ Kapitalist toplum, üretim araçlarının sahipliği üzerinden üretilen bir sınıflama ile, kapitalistler ve proleterlerden oluşan ve kapitalistlerin artı ürüne el koymak suretiyle sömürsüne yol açan iki sınıflı bir sistemdir. Kendinden önceki toplumlardan daha ileri olmakla birlikte kapitalizm yarattığı emeğin yabancılaşması ve sömürsü ile eşitsizliklerin tanımladığı toplumdur.

Weber de modern toplumun ekonomik sistemini kapitalizm olarak belirler, ama onu rasyonalite ile temellendirir. Rasyonel eylemin gittikçe yaygınlaşması her alanda uygun şekillenmeleri, örneğin bürokratik örgütlenme gibi, ya-

⁸⁶ Kaya, Y., Sosyal ve Kültürel Değişme, sh:119

⁸⁷ Ritzer & Stepanisky; Sosyoloji Kuramları, sh:548

ratır. Protestan ahlakı Batıda özellikle ekonominin rasyonelleşmesinde merkezi önemdedir.⁸⁸ Toplumun rasyonelleşmesi getirileriyle birlikte sakıncalarını da yanında taşır. Rasyonelliğin artışı aynı zamanda bireylerin demir kafesler içine hapsolmasına yol açar. Nasıl Marx kapitalist ekonomik sistemin yarattığı refah yanında eşitsizlik boyutuna vurgu yaptı ise Weber de rasyonelleşmenin yarattığı demir kafes içinde bireyin özgürlük problemine işaret eder.

Durkheim modern toplumu organik dayanışmanın hâkim olduğu, buna karşılık mekanik dayanışmanın tanımladığı toplumlardan farklı olarak kolektif bilincin azaldığı toplum olarak gördü.⁸⁹ İşbölümünde temellenen organik dayanışma daha çok özgürlük ve üretkenlik sağladığı halde birey için yabancılaşma ve anominin şartlarını taşıyordu.

Her biri modern toplum sosyoloğu olan bu üç büyük kurucunun kurumsal analizi dışında modernliği ele alan sosyolojik tanımlamaları teorik nitelikleri bakımından bir sınıflamaya tabi tutmamız gerekse, bir yanda Durkheim ve Weber'in önemli temsilciler olarak görüleceği yapısal-fonksiyonalist çizgi, diğer tarafta Marx'ın öncülüğünde çatışma teorisi yer alır. Birinci çizgi kitle toplumu etrafında gelişen analizlere, ikincisi ise daha çok kapitalist toplum yorumlarına dayanır.

Modern toplumun yapısal-fonksiyonalist analizi ceaaatın kaybolması, küçük ve yerel toplulukların özerkliğini

⁸⁸ Ritzer & Stepnisky; Çağdaş Sosyoloji Kuramları, sh:25

⁸⁹ Ritzer & Stepnisky; Sosyoloji Kuramları, sh:548

kaybederek merkezileşmesi ve bürokratikleşen yönetime vurgu yapar.

Çatışma teorisi ise kapitalizmin ve eşitsizliğin artışına yoğunlaşır.⁹⁰

MODERNLİĞE GÜNCEL KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Modernlik üzerine güncel teorik yaklaşımlar her ne kadar Marx, Weber ve Durkheim'a göndermede bulunmaksızın bir analize koyulamazlarsa da, onların modernliğin karanlık yüzünü yeterince görememiş olduklarına inanırlar. Bu yüzden de, modernliğin güncel sosyolojik değerlendirmeleri modern toplumun kurumsal boyutlarını tartıştığı gibi, daha çok onun doğurduğu sakıncalar üzerinde yoğunlaşır.

Modernliğe ilişkin güncel analizler sadece ortaya çıktıkları zaman açısından bu sıfatı taşımazlar, aynı zamanda modernliğin günceline odaklanmaları bakımından da günceldirler. Bu demektir ki, güncel yaklaşımlarda odak modernliğin başlangıcından çok yeni durumdur. Bu yüzden çoğu zaman modernliğe ileri, radikal gibi sıfatlar eşlik eder. Çağdaş teorisyenler klasik toplum teorisinden hareket etmekle birlikte onu aşar ve farklı yönere yönelirler. Bazıları eşitsizlik üreten farklı kaynakları ön plana çıkaran çalışma-

⁹⁰ Macionis, J. J.; Sosyoloji, sh:635-637

lar yaparken, bir çoğu erken modern toplumdan farklı şimdiye ait yeni toplum teorileri tasarlarlar.⁹¹

Giddens modernliği kurumsal boyutları bakımından yeniden temellendirir. O'na göre modern toplum tek bir kurumsal boyut üzerinde yükselmez, her biri diğeriyle ilişkili olan dört kurumsal boyutuna işaret eder. Modern toplumun kurumsal boyutlarından biri kapitalizmdir. Özel sermaye mülkiyeti ile ücretli emek arasındaki ilişkiye dayalı meta üretim sistemi olan kapitalizm rekabetçi piyasalar için üretime dayanır. Modern toplum aynı zamanda endüstriyeldir. Üretimin makineler aracılığıyla gerçekleştiği modern toplum, insan faaliyetlerinin makine, hammadde ve üretimin koordinasyonu için belli kurallarla örgütlenmesine sahiptir. Modern toplum kendisinden önceki toplumsal sistemlerin hepsinden daha güçlü bir gözetim ve denetleme kapasitesine sahiptir. Gerek siyasal faaliyetlerin gözetimi gerekse enformasyonun denetimi bakımından öncüllerinden ayırt edilebilir. Toplumun gözetimi ve enformasyonun denetimini sağlayan ulus-devlet aynı zamanda şiddet araçlarının kontrolünü sağlayan askeri iktidara da sahiptir.⁹²

Giddens modern toplumun yapısal analizine giriştiğinde onu geleneksel olandan dinamikliği ile belirgin şekilde ayırır. Modern toplum değişimin hızı, yoğunluğu ve alanı bakımından ayırt edilebilir. Modern toplumun dinamik karakteri; zaman ve uzamın ayrılması ve yeniden dü-

⁹¹ Allan, K.; Çağdaş Sosyal ve Sosyolojik Teori, çev. edt. H. Ergül, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020, sh:35

⁹² Giddens, A.; Modernliğin Sonuçları, sh:62-63

zenlenmesi, bu sayede toplumsal sistemlerin yerinden çıkarılması ve toplumsal ilişkilerin, birey ve grupların eylemlerinin bilgi girdileri ışığında akılcı biçimde sürekli yeniden düzenlenmesinden kaynaklanır.⁹³Bu yapı özellikleri ile modern toplum bazı problemleri, başka bir söyleyişle karanlık yüzünü gün ışığına çıkarır. Çünkü modern toplumu yaratan, yukarıda belirtilen, her üç unsur da her an yoldan çıkmaya imkân tanıyan bir dünyayı sergiler. Bu yüzden modernliğin bu ileri döneminde yüksek risk profili ile karşı karşıyayız. Risk yoğunluk olarak küreselleşmiş, çok sayıda insanı etkileyen olay sayısı artmış, insan bilgisinin girdiği maddi çevreden kaynaklanan risk artmış, üstelik hiçbir uzmanlık sistemi de sonuçları açısından olabilecekleri bütünüyle kontrol edemez.⁹⁴

U. Beck de modernliğin geç haliyle ilgilenir. Endüstriyel modernlikle temellenmiş geç ya da ileri modernliğin, endüstriyel modernliğin yarattığı riskleri olanca ağırlığıyla görünür kılan yapısını sergiler. Bu açıdan da, Giddens gibi o da modernliğin aşıldığı iddialarının aksine modernlikte kalır, ancak tezi modernlik ile postmodernlik arasında bir yerde konumlanır. Büyük yankı uyandıran *Risk Toplumu: Yeni bir Modernliğe Doğru* eserinde modernliğin yeni evresinde toplumsal hayatı analiz eder. Modernliğin bu hali risk toplumdur.⁹⁵

⁹³ Giddens, A.; *Modernliğin Sonuçları*, sh:25

⁹⁴ Giddens, A.; *Modernliğin Sonuçları*, sh:126

⁹⁵ Ritzer & Stepnisky; *Sosyoloji Kuramları*, sh:557

Beck modernliği düşünömsel modernlik olarak kavramlaştıırır. Modernleşme bireyin içinde bulunduğu toplum hakkında daha sorgulayıcı olmasını sağlamıştır. Bireylerin sürekli olarak yaşam şartlarını gözden geçirerek değerlendirmeleri ve bu değerlendirmeden elde ettikleri bilgileri hayatlarını yeniden oluşturmak için kullandıkları bir dünyadan söz ediyoruz. Her ne kadar modernliğin başlangıcından itibaren bilimin yükselişi, kamusal alanın genişlemesi, bilimsel bilgiye dayalı uzmanlık sistemlerinin artışı düşünömselliği beslese de, aynı zamanda toplumsal denetim ve gözetlemeyi güçlendirdi. Beck'in üzerinde daha çok durduğu bu modernliğin öngörölmeyen sonuçlarıdır.⁹⁶ Modern çağın ilerlemeci fikri toplumu sürekli değişen, gelişen ve yenileyen, refah yaratan yüzüyle parlattı. Klasik toplum teorisi bu yüzden endüstriyel modernliği, birkaç sakıncası dışında, büyük ölçüde yüceltti. Ne var ki, modern toplum klasik teorisyenlerin düşündüğünden daha çatışmacı, bölünmüş, belirsizliklerle dolu ve çoğulcu idi. Beck klasik teorisyenlerden farklı olarak, toplumun ekonomik ve ahlaki gelişmenin modernleştirici dinamik-lerini taşıyan, sınırları belli bir yarıdan çok toplumsal ve kültürel olarak farklı mantıklar arasında bölünmüş olduğunu düşünür.⁹⁷ Modernleşme tarafından üretilmiş risk ve tehlikelerin yeterince fark edilmemiş bu yönü, ileri modernlikte onunla yüzleşmeyi kaçınılmaz hale getirir. Çünkü, artık hayat giderek bireysel bir tasarım

⁹⁶ Turner, B. S. & Elliott, A. (Ed.); Çağdaş Toplum Kuramından Portreler, çev. Barış Özkul, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, sh:437

⁹⁷ Elliott, A.; Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş, çev.edt.: İ. Yıldız- A. G. Baran, Dipnot Yayınları, Ankara,2016, sh:354

olarak yaşanmaya başlar.⁹⁸ Sınıf gibi bağlar ve bağlantıların belirlediği bir hayattan daha çok kendilerince belirlemeye çalıştıkları bir hayat seçeneğini zorlamaya itilirler. Toplumsal ilişkiler ve toplumsal ağlar bireyler tarafından kurulmak ve sürekli yenilenmek durumundadır. Günümüz modern toplumlarında yaşayan bireyler daha önce gelenek ya da verili normlarının yönettiği hayatlarının bireysel ve kamusal yönleriyle daha çok ilgilenirler. Önceden var olan verili cinsiyet rolleri, sınıf konumları, çalışma modelleri gibi toplumsal rollerin çözülmesi bireyleri kendi hayatları ve eylemleri hakkında bireysel kararlar almaya zorlar. Bu yüzden Beck yeni modernliği bireyselleşme üzerine inşa eder. Yeni modernliği tanımlayan şey ise risklerin, tehlikelerin, düşünüm-selliğin ve küreselleşmenin şekillendirdiği bir toplumsal yapıda ortaya çıkan bireysel deneyim ve kültürel yenilikçiliktir⁹⁹, tabii bu bireyselliğin taşıdığı olumsuzluklarla birlikte.

Modern toplumda riskler zenginliğin kaynakları tarafından üretilir. Endüstriyalizm bir yandan toplum diğer taraftan küreselleşen dünya için tehlike ve tehditler üretti, o kadar ki, Beck'e göre bu riskler yer ve zamanla sınırlı kalmaz. Herhangi bir yerde ortaya çıkan felaket dünyanın diğer yerlerini etkilediği gibi, zaman açısından şimdi ile sınırlı kalmaz, gelecekte de etkisini devam ettirebilir. Yeni modernlikte de riskin dağılımı sınıf ve milletlerle ilişkilidir. Servet üst sınıflarda birikir, risk ise alt sınıflarda. Haliyle

⁹⁸ Beck, U., Risk Toplum: Başka Bir Modernliğe Doğru, çev. K. Özdoğan- B. Doğan, İthaki, İstanbul, 2011, sh:192

⁹⁹ Elliott, A., Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş, sh:356

risk sınıfı ortadan kaldırmaz, güçlendirir.¹⁰⁰ Yoksulluk riskin bütün olumsuz sonuçlarını kendine çekerken, üst sınıflar riskten, bütünüyle kurtulamazlar da, daha az etkilendir. Sınıflar için işleyen kural milletler için de geçerlidir. Riski üreten sınıflar gibi milletler de riskin bumerang etkisi ile kendilerine dönmesini önleyemez.

İleri modernleşme riskleri üretmekle birlikte, riskleri ve kendini sorgulayacak düşüncenin gelişme şartlarını doğurur. Her an risklerle yüzleşen bireyler sorgulamaya başlarlar. Bu sorgulamanın politik sonuçları olacaktır. Endüstriyel modernliğin politik merkezi olan hükümet, artık merkez olmaktan çıkmaktadır. Politika artık bireylerin ve alt grupların alanı haline gelir. Bu alt gruplar ve bireyler daha düşüncüsel ve eleştirel olabilirler.¹⁰¹ Nitekim bugün görünür risk algılarıyla bireyler bir çok hükümet-dışı kuruluşlar içinde bunu yapıyorlar.

Modernliğin bugününü kavramlaştırmak ve bu kavramlar üzerinden analiz etmek bakımından dikkat çeken başka sosyologlar da vardır. Bunlar içinde Z. Bauman ve M. Castells'e ayrı bir yer vermek gerekir. Bauman ilk dönem endüstriyel/modernlik ile geç dönem modernlik arasında önemli farklara işaret eder. Katılık ve akışkanlık metaforu üzerinden bu farklılıkları deşifre eder. Akışkan modernlik¹⁰² ile başlayan ve devamında modernliğin ulaştığı bu

¹⁰⁰ Beck, U., Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru, sh:47

¹⁰¹ Beck, U., a.g.e., sh:275

¹⁰² Bauman, Z., Akışkan Modernite, çev. S. O. Çavuş, Can Yayınları, İstanbul, 2017

yeni seviyede toplumsal hayatın çeşitli yüzlerini bireysel analizi de katarak ele aldığı Bireyselleşmiş Toplum,¹⁰³ Akışkan Hayat,¹⁰⁴ Akışkan Gözetim¹⁰⁵ ve Akışkan Aşk¹⁰⁶ gibi eserlerinde geç modernlik sergilenir.

Bauman'a göre başlangıçta modernleşme katılaştırmaya ve sabitlemeye dayanır. Batıda endüstrileşmenin artışı ve modernleşmenin yoğunlaşması katı modernliği doğurur. Makineleşme, fabrikalar ve kitlesel işgücü aracılığıyla; büyüklük üzerinden tanımlanan ekonomik başarı ve hacim üzerinden tanımlanan güç katı modernliği tamamlar. Bu halile modernite mekânın ve zamanın belli bir biçimde örgütlenmesine dayanır. Rasyonalitenin toplumsal olarak tasarladığı mekâna paralel olarak zamanın rutinleştirilmesi eklenir. Sonuç Fordist üretim modelinde ideal halini alan donmuş zaman, emek ve sermayenin hareketsiz kalmasıdır. Oysa günümüzde toplumlar; teknolojik enformasyon sistemlerindeki gelişmeler, çok uluslu ve ulusaşırı şirketler, üretimde uluslararası işbölümü, yatırımların imalattan çok finans ve hizmet sektörlerine kayması sonucunda sermayenin hafiflemesi ve hayatın sıvılaşmasını yaşıyor: iş hayatında, istihdamda, aile ilişkilerinde, topluluk bağlarında ve siyasi görüşlerde sıvılaşma, yani akışkanlık.¹⁰⁷ Şu halde, es-

¹⁰³ Bauman, Z., Bireyselleşmiş Toplum, çev. Y. Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018

¹⁰⁴ Bauman, Z., Akışkan Hayat, çev. A. E. Pilgir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2020

¹⁰⁵ Bauman, Z. & Lyon, D., Akışkan Gözetim, çev. E. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2020

¹⁰⁶ Bauman, Z., Akışkan Aşk, çev. I. Ergüden, Versus Kitap, 2016

¹⁰⁷ Elliot, A., a.g.e., sh: 363-364

kinin modernitesi ağır, katı, yoğun ve sistemsel iken günümüz modernitesi hafif, akışkan, yaygın ve ağ gibi yayılmıştır.¹⁰⁸ Artık zaman anlaktır ve mekan varlığını kaybetmiştir. Akışkan modernite kurumları dönüştürmekle kalmamış, benliği ve gündelik yaşantıyı da yeniden biçimlendirmiştir. Günümüz şartlarında hayat ve kimlik daha çok akışkan, parçalanmış ve esnekler.¹⁰⁹

Bauman’ın modernliği akışkan kılan kaynaklar arasında önem atfettiği iletişim ve enformasyon teknolojilerinin niteliği ve yol açtığı toplumsal sonuçlar bakımından ele alınışında şüphesiz Castells’in ayrıcalıklı bir yeri vardır. Castells modernliğin ileri halini ağ toplumu olarak nitelendirir.

Ağ toplumunun yükselişi isimli eserinde Castells, bilgiye dayalı ağların ve buna dayalı ekonominin gelişimini ele alır. Bilgi teknolojisinde sağlanan ilerleme neredeyse dünyanın bütününe kapsayacak ölçüde, hemen her yerde bilgiyi işleyebilen ağların oluşturulabilmesine yol açar.¹¹⁰ Ağ toplumunun yükselişiyle birlikte toplum, ekonomi, siyaset ve kimlik endüstriyel modernliğin belirlediği yapılardan oldukça farklılaşır. “Ağlar sınırsız biçimde genişleyebilen, ağ çerçevesinde iletişim kurabilmeleri halinde yeni düğümlerle bütünleşebilen açık yapılardır.”¹¹¹ Bu ağlar sayesinde

¹⁰⁸ Bauman, Z., Akışkan Modernite, sh:54

¹⁰⁹ Bauman, Z., Akışkan Hayat, sh: 10

¹¹⁰ Elliot, A., Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş, sh:336

¹¹¹ Castells, M., Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Birinci cilt: Ağ Toplumunun Yükselişi, çev. E. Kılıç, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, sh:623

toplum artık birbirine bağlı yerlerden oluşan akışlar mekanıdır. Söz konusu artık, anlık sosyal etkileşimi mümkün kılan zamandan bağımsız akışlar ve birbirine bağlanan mekanların oluşturduğu bir dünyadır. Zamansız zaman ve yer-siz mekanla temellenen ağ toplumu klasik teorinin sınırları belirlenebilen, tanıdık toplumu değildir. Ekonomik anlamda hala kapitalisttir, ancak bu defa hem küresel hem de finansal akışlar ağında yapılanmaktadır.¹¹² Endüstriyel üretim yerini iletişim, hizmet ve finans sektörlerine bırakır.

Toplumsal oluşun izini sürerken, insanlığın binlerce yıllık serüveni içinde çok kısa denebilecek bir dönemi ifade eden modernlik dinamik karakteri ile farklılığını ortaya koyar. Bu kısa dönemi erken ve geç modernlik gibi en azından iki ayrı evrede ele alabiliyor olmak bile değişimin ne derecede hızlandığını kavramamıza yardımcı olabilir. Geç ya da ileri modern toplumların analizine yönelmiş kuramsal yaklaşımların farklı kavramlar kullansalar da, ortaklaşa ulaştıkları sonuç bu gerçeklik etrafında birleşmiş görünüyor. Yine, modernliğin geç dönemine ilişkin paylaşılan bir ortak fikir de onun küre ölçeğinde yayılmasıdır.

¹¹² Castells, M., a.g.e., sh:626

4

Küreselleşme

Tarihi akış ya da başka bir deyişle toplumsal oluş'un bugününü küreselleşme ile nitelendirmek konusunda görülmedik bir uzlaşmaya şahit oluyoruz. Karşılaşılan ekonomik, toplumsal, kültürel ya da siyasal her olguyu küreselleşme ile ilişkilendirerek açıklamak durumundayız.

Ne var ki, bu uzlaşma sürecin neyi ifade ettiği, neler vadettiği, muhtemel sonuçların ne olabileceği tartışmalarında bozuluyor. Onu anlamada ve tanımlamada karşılaşılan çeşitlilik kavramlara da yansıyor. Bu da bize 'Küresel Köy' 'Global Mahallemiz' 'Bağlantılılık' ve daha niceleri gibi zengin bir metafor dünyası sunuyor.¹¹³Bu durum toplum bilimciler için yadırgatıcı değildir. Her toplumsal olgu gibi küreselleşme hakkındaki değerlendirmeler de çoğu zaman

¹¹³ Tomlinson, J., Küreselleşme ve Kültür, çev. A. Eker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, sh: 14

ideoloji odaklıdır. Sürece ilişkin tavırlar aynı zamanda de-
ğer yüklü duruşları içerirler.

Taraftarı ve karşıtıyla herkesi meşgul eden küreselleşme tartışmalarının başlangıç noktasını genellikle dış ticaretin ve yabancı sermayenin son yıllarda hızla artışı, çok uluslu ya da ulusaşırı şirketlerin üretim faaliyetlerinin yaygınlaşması ve dünya ekonomisinin belirleyici aktörü duruma gelmelerine ilişkin bilgiler oluşturuyor. Küreselleşmeyi tanımlamak için de bu bilgiler temel oluşturur. Kavramın soy kütüğünde karşılaşılan ilk isim T. Levit'tir. İlk kez, T. Levit tarafından "Piyasaların Küreselleşmesi" şeklinde kullanıldı.¹¹⁴ Levit bu kavramı, uluslar arası ekonomide hızlı ve büyük bir şekilde mal, hizmet, sermaye ve teknolojinin üretim, tüketim ve yatırımını kapsayan, son yirmi yılda meydana gelmiş olan büyük değişimleri karakterize etmek için kullandı.¹¹⁵

Küreselleşmeyi sömürgecilikle başlatanlar da vardır. T. Khocherry'nin anlatımı ile "16. Yüzyılda Avrupa'da hızlı bir nüfus artışının da baskısı sonucu başka kıtalara göç eden Avrupalılar, gittikleri yerlerdeki yerli insanları zorla köle haline dönüştürdüler. Topraklarını istila edip, kaynaklarını sömürdüler ve zenginlik sağladılar. 20. Yüzyılda dünya, siyasal hürriyet için insanların ayaklanmasına şahit oldu. Sonraki dönemlerde özgürlüğe rağmen, çok uluslu şir-

¹¹⁴ Kantrow, A.M.; "Sunrise-Sunset which changes the Mhytos of the Industrial Becoming Old", John Wiley and his sons, New York 1985, sh:53.

¹¹⁵ Levit, Theodore;" The Globalisation of Markets", Harvard Business Review 61(3), May-June 1983, sh: 92-102.

ketler ve ulus ötesi şirketler sömürgeciliğin devam etmesine yardımcı oldu. Yeni hür üçüncü dünya ülkelerinin zengin ve kural koyan sınıfı, kendi çıkarları için çok uluslu şirketlerin yanında yer aldılar. Bu sayede yine en ağır darbeyi yerli insanlar gördü. Sonuç olarak BM'nin bir çalışmasına göre bugün dünya insanların %20 azınlığını oluşturan Kuzeyliler dünyanın toplam milli ürünlerinin %82,7'sinin, dünya ticaretinin %81,2'sinin, dünya ticari borç vermenin %94,6'sının, bütün yerli yatırımın %80,5'inin , bütün yerli tasarrufların %80,6'sının, bütün araştırma geliştirmenin %94'ünün sahibidirler. Bu daha çok sermaye birikimi sağlama ve merkezleştirme anlamına geliyor. Kuzeyin %20 yi oluşturan insanı, Güneyin %80'ini oluşturan insanının elinde bulunan %10'luk, %20'lik zenginliği bile alıp götürmek için daha iyi yerleşmeye çalışmaktadır. Merkez G7 ülkeleri olup, gayet tabii ki ABD merkezin gerçek merkezidir. Onlar zenginlikleri ve ordularının gücünü kullanmaktadırlar. Çevre ve insanların büyük bir çoğunluğunun tüketiminden çok fazla kar sağlamak noktasında daha iyi bir durumda yer almaktadırlar. Bütün geriye kalanlar çevredir. Böylece büyük bir çoğunluğun çevreleştirilmesi küreselleşmenin bir diğer yönüdür.”¹¹⁶

Çokuluslu ve ulusötesi şirketlerin tamamına yakını G7 denilen Kuzeyli ülkelere mensuptur. Bu şirketler dünya çıkarı adını verdikleri Kuzeyin istek ve çıkarlarını şirketleri, yerel ortakları aracılığıyla oluşturdukları lobi faaliyetleriyle

¹¹⁶ Khocherry, Thomas ; “ Globalisation Needs Deeper Understanding”, Alındığı Tarih :25.12.2000, e-posta:nff@md2.usnl.net.in

az gelişmiş ülkelere dikte etmektedirler. Kuzeyin elde etmiş olduğu ayrıcalıkları devam ettirip, yenilerini elde etmenin hesabı içinde, çok taraflı yatırım anlaşmaları ile çok uluslu şirketlerin önünde bulunan engeller ortadan kaldırılmıştır. Sermaye akışkanlığının teminiyle çok uluslu şirketlerin milli devletlerin müdahalesinden kurtarıldığı söylenmekte,¹¹⁷ ancak bu kuralı kendileri için yok saymaktadırlar. Bu başlangıç okumaları madalyonun bir yüzünü aydınlatsa bile, belli ki bütün olup biteni anlamak üzere üretebileceğimiz soruları izah etmekte yetersiz kalacaktır.

Küreselleşme, bütün toplumları dönüştürecek biçimde, belirli pratiklerin, ilişkilerin, bilincin ve toplumsal örgütlenişin dünya ölçeğinde yayılması¹¹⁸ olarak tanımlanır. Küreselleşme toplumsal etkileşimin bölgeler arası akışı, etkileşim biçimlerinin genişleyen uzam içinde artan hacmi ile birlikte hızlanan ve derinleşen etkisine¹¹⁹ temellendirilir.

KÜRESELLEŞMEYİ ANLAMAK

Küreselleşmeye dair toplum bilimlerinin biriktirdiği muazzam literatürü gözden geçiren D. Held ve A. McGrew, *büyük küreselleşme tartışması*'nda¹²⁰ aktörlerin önemli ve etraflıca işlenmiş tezler geliştirdiğini düşünürler. Ulaşılan

¹¹⁷ Kazgan, Gülten; Küreselleşme ve Ulus Devlet-Yeni Ekonomik Düzen, İstanbul 2000, sh: 52.

¹¹⁸ Ritzer& Stepnisky, Sosyoloji Kuramları, sh:581

¹¹⁹ Held, D.& McGrew, A., “Büyük Küreselleşme Tartışması”, Küresel Dönüşümler içinde, çev. A. S. Mercan& E. Sariat, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2014, sh: 11

¹²⁰ Held& McGrew, a.g.m, sh:51

sonuç bu tartışmada küreselleşmenin en azından iki farklı bakış açısından değerlendirilmiştir: Şüpheliler ve küreselci/dönüşümcüler. Küreselleşme tartışmasında iki farklı yaklaşımın aynı soruya verilen ayrı cevapları olarak düşünülmesi yanıltıcı olur. Küreselleşmenin ne olduğunu mu, yoksa küresel olanın ne olduğunu mu araştırıyoruz?

Held ve McGrew hem sorular hem de cevapları bakımından değerlendirildiğinde küreselleşmeye şüpheyle yaklaşanlar ile küreselleşmeyi olumlayan veya kaçınılmaz yazgı olarak karşılayan küreselcilerin cevaplarını bir tabloda özetler.

Tablo: Küreselleşme Tartışmasının Özeti¹²¹

	Şüpheciler	Küreselleşmeciler
Konseptler	<ul style="list-style-type: none"> • Küreselleşme değil uluslararasılaşma • Bölgeselleşme 	<ul style="list-style-type: none"> • Bölgeler ve kıtalar arasında yüksek derecede kapsamlı, yoğun ve hızlı akışlar, hareketler ve ağlar yoluyla biçimlendirilmiş bir dünya
Güç	<ul style="list-style-type: none"> • Ulus-devlet kuralları • Yönetimler arasılık 	<ul style="list-style-type: none"> • Devlet egemenliği, otonomisi ve meşruluğunun erozyonu • Ulus devletten sapma • Çok taraflılığın yükselişi
Kültür	<ul style="list-style-type: none"> • Ulusçuluk • Ulusal kimliğin canlanması 	<ul style="list-style-type: none"> • Küresel popüler kültürün oluşumu • Kurgusal politik kimliklerin erozyonu • Melezleme
Ekonomi	<ul style="list-style-type: none"> • Bölgesel blokların gelişmesi • Canlanma • Yeni emperyalizm 	<ul style="list-style-type: none"> • Küresel enformasyon kapitalizmi • Ulusötesi ekonomi • İşgücünün yeni küresel işbölümü
Eşitsizlik	<ul style="list-style-type: none"> • Büyüyen Kuzey- Güney bölünmesi • Uzlaşmaz çıkar çatışmaları 	<ul style="list-style-type: none"> • Toplumlar arasında ve içinde büyüyen eşitsizlik • Hiyerarşilerin erozyonu
Sistem	<ul style="list-style-type: none"> • Uluslar arası devletler sistemi • Devletlerin istekleri arasında siyasi çatışma • Uluslar arası yönetim ve jeopolitik • Etnik temelli toplulukların önceliği 	<ul style="list-style-type: none"> • Çok yönlü küresel yönetim • Küresel sivil toplum • Küresel hükümet • Kozmopolit yönelimler

Küreselci yaklaşımın bütün toplumların katıldığı kapsamlı, yoğun, hızlı akışkanlar ve ağlar yoluyla bütünleşen bir dünya tasvirine karşılık, şüpheciler küreselleşme yerine ulusal varlıklar arasında yoğunlaşan ilişkileri ve bölgesel işbirliklerinin oluşumunu vurgulu-yorlar. Küreselci yak-

¹²¹ Held, D. & McGrew, A., “Büyük Küreselleşme Tartışması”, Küresel Dönüşümler içinde, haz. D.Held & A.McGrew, sh: 52

laşım siyasal aktör olarak ulus-devletin egemenlik, otonomi ve meşruiyetinin aşındığı buna karşılık küreselleşme içinde çok taraflılığın yükseldiğini dillendirir-ken, şüpheciler ilişkilerin hala devlet üzerinden ve devletler arasında sürdürüldüğünü öne sürüyorlar. Küreselcilerin küresel ölçekte popüler kültürün paylaşılması üzerinden homojenleşme, yahut en azından melezleşme ve buna bağlı olarak politik kimliklerin aşındığı tezine karşılık, şüpheciler milliyetçilik ve milli kimliğin canlandığı iddiasındadırlar. Küreselciler tarafından dile getirilen ekonomik anlamda gerek toplumlar arası gerekse toplumların içinde eşitsizliklerin azaldığı yönündeki söylem, şüphecilerin kuzey ile güney yarımküre arasında kuzey lehine büyüyen eşitsizlikle karşılaşılır. Küreselciler uluslar üstü kuruluşların toplumlar üzerinde artan belirleyiciliği, küresel ölçekte faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerinin etkisi ve bireysel kozmopolitleşme eğilimi vurgusu yaparken, şüpheciler uluslararası devletler sisteminin bütün canlılığıyla sürüyor olması, üstelik etnik temelli bir canlanmanın varlığına işaret ediyorlar.

KÜRESELLEŞMENİN KURAMSAL ANALİZİ

Küreselleşmenin kuramsal açıklamaları çoğu zaman modern toplum yapılarının, bir anlamda modernliğin ve üstelik geç/ileri modernliğin teşhisıyla ilgilidir. Denilebilir ki, küreselleşmenin temelleri büyük ölçüde modernliğin kuramsal boyutlarında gömülüdür. Hiçbir teori modernliğe gönderme yapmadan küreselleşme denen olguyu analiz edemez.

Küreselleşmenin kuramsal açıklamaları kültürel, ekonomik, siyasal veya kurumsal boyutlar üzerinden yürüme-ktedir.

Küreselleşmeyi kültür boyutundan değerlendiren kuramsal açıklamalara daha önce küreselleşmenin kültürel sonuçlarını ele alırken (bkz. 2. Bölüm) değinmiştik. Küreselleşme sürecinin kültürler üzerindeki etkilerine odaklanan tezlerin üç grupta toplanabildiğini görmüştük. Kültürel farklılıkçılık, kültürel benzeşme ve kültürel melezleşme. Kısaca hatırlamak gerekirse; kültürel farklılıkçılık, kültürler arasında süreklilik gösteren farklılıklar olduğu ve bu farklılıkların küreselleşme sürecinde de ortadan kalkmadığını savunur (Huntington). Kültürel benzeşme tezine göre ise, küreselleşme süreci boyunca dünya genelinde kültürler giderek artan benzerliklere kavuşmaktadır (Ritzer). Bir diğer tez ise, küreselleşmeyle birlikte kültürel karışmalar sonucu ne küresel olan ne de yerel kalabilen, ama özgün yeni melez kültürlerin ortaya çıktığını öne süren kültürel melezleşme-dir (Robertson, Appadurai).¹²²

Giddens modernliğin kurumsal boyutlarını kapitalizm, endüstriyalizm, enformasyonun ve toplumun gözetimi ve şiddet araçlarının tekeli anlamında askeri iktidar olarak belirlediğinde, bunların aynı zamanda küreselleşen bir karakteri olduğunu öne sürdü.¹²³Çünkü modernliğin sahip olduğu yerinden çıkarma mekanizmaları yerel ve uzak toplumsal biçim ve olaylar arasındaki ilişkileri küre ölçeğinde

¹²² Ritzer & Stepnisky, *Sosyoloji Kuramları*, sh:611-612

¹²³ Giddens, A., *Modernliğin Sonuçları*, sh: 69

esnetir, küreselleşme de esasında bu sürece işaret eder. Dolayısıyla, Giddens bir çok teorisyenin küreselleşmeyi kültür, ekonomi, siyaset boyutlarından birini merkeze koymak suretiyle yaptığı analizlere katılmaz. Onun kuramsal açıklaması modernliğin küreselleşmesi üzerine oturmaktadır. Buradan hareketle küreselleşmenin boyutlarını modernliğin kurumsal boyutlarına atıfla kapitalist dünya ekonomisi, uluslar arası işbölümü, ulus-devlet sistemi ve askeri dünya düzeni olarak belirler.¹²⁴

Giddens küreselleşen modernlik tezi ile, küreselleşme tartışmalarında ortaya çıkan şüpheci ve küreselci yaklaşımın arasında, ama daha çok küreselcilere yakın bir yerde konumlanır. Küreselleşmenin analizine dair tartışmalarda taraflarca öne çıkarılan argümanların Giddens tarafından küreselleşmenin dört boyutu içinde bir araya getirildiğini görürüz. Onun değerlendirmelerine göre de, günümüzde dünya ekonomisinin ana güç merkezleri kapitalist ekonomik girişimciliğin hâkim olduğu kapitalist devletlerdir. Kapitalist devletler teorik olarak ekonominin siyasetten yalıtılmış bir alan olduğunu kabul ederler. Bu da merkezi belli bir devlette olan, ama aynı zamanda dünyanın her bölgesinde faaliyet gösteren ulus aşırı şirketlere geniş hareket imkânı sağlar. Büyük şirketler ellerinde bulundurdukları ekonomik güç sayesinde hem merkezde hem de gittikleri ülke/bölgelerde siyaseti etkileme gücüne sahiptir. Fakat diğer taraftan dev bütçeleri ile ekonomik bakımdan bazı ülkelerden daha büyük güce sahip bu şirketlerin rekabet edemeyeceği siya-

¹²⁴ Giddens, A., Modernliğin Sonuçları, sh:75

sal bir iktidar vardır: ulus-devlet. Ulus-devlet kendi toprakları üzerinde egemen, yasal siyasal iktidar kadar askeri iktidara da sahiptir. Yani küresel düzenin siyasal aktörü ulus-devlettir. Küreselleşmenin dördüncü boyutu olarak endüstriyel üretim günümüzde dünyanın farklı bölgelerinin işbölümünü içeren işbirlikleri ile yürütülür.¹²⁵

Giddens'in 'Modernliğin Sonuçları'ndan sonra, önce bir dizi konferansta dillendirdiği ardından kitap haline getirdiği düşüncelerinde küreselleşme, çelişkili ve bazen zıt etkenleri barındıran karmaşık süreçlerin bir araya geldiği olgular kümesidir. Küreselleşme bir taraftan Batılı ülkelerin şekillendirdiği bir süreçtir, ama aynı zamanda bu ülkelerin tesirini azaltan etkenler aracılığıyla giderek merkezsizleşmektedir. Hatta ters yönlü sömürgeleştirme denilebilecek eğilim giderek yaygınlaşmaktadır. Giddens ters yönlü sömürgeleştirme kavramı ile artık sadece Batı'nın diğerlerini sömürmediği, Batılı olmayan ülkelerin Batı'daki gelişmeleri etkilediği bir duruma işaret eder. Sonuç olarak çelişkili ve zıt etkenleri de barındıran bu süreç nereye evrileceği kestirilemeyen küresel kozmopolit toplumu yaratıyor.¹²⁶

Küreselleşmenin ekonomik boyutuna odaklanan tezler ekonomik faktörlerin artan önemine ve homojenleştirici etkisini vurgulamaya eğilimlidirler. Bu bakış açısıyla neoliberalizm, kapitalizm ve piyasa ekonomisi dünyanın her bölgesinde yayılmaktadır. Küresel ekonomik hayatı değerlendirilen-

¹²⁵ Giddens, A., Modernliğin Sonuçları, sh:75-79

¹²⁶ Giddens, A., Elimizden Kaçıp Giden Dünya, çev. O. Akinhay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, sh:25-30

diren sosyolojik tezlerin büyük bir kısmını neo-Marxist yaklaşımlar oluşturur.

Küreselleşmenin büyük yankı uyandıran kuramsal açıklamalarından biri de Wallerstein'in dünya-sistemi tezi-
dir. Wallerstein'a göre kapitalizmin dünya üzerinde yayılması modern dönemin başında gerçekleşmişti. Çoğu zaman ulus-devletle ilişkilendirilmesine karşın, siyasal değil ekonomik bir düzendir ve siyasetten yalıtılmış bir işleyişi öngörür. Hedeflerinin ulusal sınırlarla belirlenmesi kapitalizmin kabullenebileceği bir şey değildir. Bu yüzden kapitalizm ulusal sınırları aşan küreselleştirici bir güç olmuştur. 16-17. Yüzyıllardan başlayarak kapitalist dünya ekonomisi siyasi bir güç tarafından değil, ticaret ve üretim bağlantıları ile yayılmıştır. Sonuçta modern dünya sistemi çekirdek, yarı-çevre ve çevre olarak üç bileşenden oluşur. Bunların bölgesel olarak dağılımı zaman içinde değişebilir.¹²⁷

M.Hardt & A.Negri'e göre küreselleşme sürecinde ulus-devlet egemenliğini ve etkinliğini korumaya devam etse de, süreç içinde teknoloji, para, insanlar ve mallar gibi üretim ve mübadele unsurlarının ulusal sınırlar boyunca hareketi kolaylaşmış, ulus-devletin bu hareketleri kontrol kabiliyeti gittikçe sınırlanmıştır. Bunun sonucu olarak egemenliğin tek bir yönetim mantığı altında birleşmiş ulusal ve ulus ötesi mekanizmalar şebekesinden oluşan yeni bir biçimi doğmuştur. Hardt ve Negri bu yeni egemenlik biçimine 'imparatorluk' adını verir. İmparatorluk; herhangi bir güç

¹²⁷ Giddens, A., *Modernliğin Sonuçları*, sh: 72-73

merkezi kurmayan, sabitlenmiş sınırlara dayanmayan, küresel alanı sürekli olarak birleştiren merkezlessiz ve yurtsuzlaş-tıran bir yönetim aygıtıdır. Sermaye farklılaşmanın ve türdeşleşmenin, yurtsuzlaşmanın ve yeniden yurt edinmenin yeni ve karmaşık biçimleri olarak tanımlanan bir dünya ile karşı karşıyadır. Küresel ekonominin postmodernleşmesi toplumsal hayatın üretiminde ekonomik, siyasal ve kültürel olanın giderek örtüşmesi ve birbirini kuşatması eğilimine sahiptir. İmparatorluk Avrupa kökenli olsa da bugün itibariyle güçleri herhangi bir bölgeyle sınırlı değildir.¹²⁸

Siyasal açıdan küreselleşmeye bakanlar tartışmanın merkezine devleti, ki bu ulus-devlettir, koyarlar. Siyasal merkezli tartışma daha çok küreselleşmenin ulus-devletin akıbeti üzerindeki etkisinin sorgulamasına dayanır. Özellikle siyasal küreselleşmede siyasal aktörün hala ulus-devlet olduğunu savunan uluslararası ilişkiler başlığı altında toplayabileceğimiz tezler bu anlayışın örnekleridir. Fakat tartışmanın karşı tarafında yer alanlar da vardır ve onlar siyasal olanlar yanında ekonomik olan diğer aktörlere dikkat çekerler. Bir çoğu ulus-devletin küresel akışlar karşısında gittikçe zayıfladığını ifade ediyorlar. Uluslar üstü ve uluslar arası kuruluşların devletin sınırları boyunca iktidarının gücünü aşındırdığı bir dünyada yaşıyoruz.

¹²⁸ Hardt, M. & Negri, A., “İmparatorluk Olarak Küreselleşme”, çev. C. Boyraz, Küresel Dönüşümler içinde, sh:144-147

5

Postmodernlik

Bugün neredeyse üzerinde uzlaşa oluşmuş bir şekilde sıklıkla zikredilen şey, artık modernite bağlamında kavranamayacak, oldukça farklı bir dönem içerisinde yaşadığımızdır.¹²⁹ Bu çerçevede postmodernizm terimi, popüler kullanımda ve en basit haliyle, modernizm sonrası veya postmodern dönem olarak tanımlanan bir kültürel çağın işareti olarak kullanılmaktadır. Ancak postmodernizmin daha çok bir eleştiri veya analiz tarzını belirtme anlamında çeşitli bakış açılarını derinden etkileyen felsefi bir harekete atıfta bulunduğu söylenebilir.¹³⁰ Dolayısıyla "postmodernlik" terimini modernliği izleyen ya da daha doğru bir ifadeyle izlediği varsayılan bir dönemi betimlemek için kullanılan bir

¹²⁹ Turner, S. P., Sosyal Teori ve Sosyoloji Klasikler Ötesi, çev. Ü. Tatlıcan, Küre Yayınları, İstanbul,2008, sh:59.

¹³⁰ Todd, A., "Neither Dead nor Dangerous: Postmodernism and the Teaching of Legal Writing", Baylor Law Review, Cilt.58, Sayı.3, 2006, sh:897-898.

terim, “postmodernizm”i ise modernist bakış açılarından kopuşu simgeleyen daha çok kültürel ve entelektüel bir fenomen olarak anlaşılabilir hareketler ve felsefi görüşler silsilesini tarif etmek için kullanılabilecek bir terim olarak anlamak gerekir.¹³¹

POSTMODERNLİĞİ ANLAMAK

1930'larda Hispantik edebiyat eleştirisiyle başlayıp, 1960'larda ve 1970'lerin başında görsel sanatlar ve mimari dünyalarına doğru genişleyen ve nihayet Jean-Francois Lyotard'ın “The Postmodern Condition” (1979) isimli eseri ile sosyal teoriye giriş yapan postmodernizm, kavramı geniş, karmaşık ve zaman zaman çelişkili alanları kapsasa da modernizmin aksine anlaşılabilir bir özü barındırdığını söyleyebilmek mümkündür.¹³² Bu çerçevede ortaya konulan çalışmaların çoğu Batı rasyonalizmine dayanan ve Aydınlanma'dan türetilen bilgi sistemlerini kasıtlı olarak istikrarsızlaştırmak veya en azından meydan okumak için tasarlanmış bir yapı sökücü çoğulculuk biçimiyle ilgilidir. Modernizmin kendisini iyi toplumla, kurallar, normlar, standartlar icat etmek ve belli bir ana plan ya da evrensel büyük strateji temelinde hedefleri tanımlamakla ilişkilendirdiği

¹³¹ Best, S. & Kellner, D., Postmodern Teori Eleştirel Soruşturmalara, çev. M. Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul-1998, sh:18.

¹³² Allan, K. & Turner, J. H., “A Formalization of Postmodern Theory”, Sociological Perspectives, Cilt.43, Sayı.3, 2000, sh:364.

yerde, postmodernizmin ise modernist proje ve anlayışa son vermeye kararlı bir yerde durduğu söylenebilir.¹³³

Bu anlamda postmodernizmin genellikle ideolojiler biçimini alan başlıca entelektüel biçimlerin otoritesini yok etmeye çalıştığı söylenebilir. Nitekim Batı metafiziğinin altını oyma ve modern Batı düşüncesine egemen olan merkezi argümanları yıkma bağlamında postmodernizmin anarşi, nihilizm, demontaj, anlamsızlık ve düzensizlik felsefeleriyle ilişkili olduğu ve nihai bir gerçek peşinde koşmanın anlamsız olduğuna dair bir vurguyu içerdiği söylenebilir. Buna göre gerçek görecelidir ve mutlak değildir. Dolayısıyla postmodernizm, modernizm sahnesinde yaygın olan her şeyi reddetmekle karakterize olmuştur denilebilir.¹³⁴ Modernist fikirlerin, kelimelerin ve metinlerin anlamlarını “temel bir öze veya tek bir gerçeğe” indirgemek için çalıştığını ileri süren postmodernizm, modernizmin zihniyetinde çok merkezi ve monolitik olduğunu iddia eder. Bundan hareketle postmodernistlerin, hakikatin tek bir anlamını veya tanımını ve hatta bir bütün olarak modernist kavramlarla (örneğin doğrusal bir tarih anlayışı ve ilerleme gibi) konuşmayı reddettikleri söylenebilir.¹³⁵

¹³³ Jarvis, Darryl S. L.; “Postmodernism A Critical Typology”, *Politics and Society*, Cilt.26, Sayı.1, 1998, sh:99.

¹³⁴ Elaati, Abdulazim N.; “Postmodernism Theory”, Erişim Tarihi: 30 Mart 2022, <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.4515.0327>, s.1-3.

¹³⁵ Todd, A., “Neither Dead nor Dangerous: Postmodernism and the Teaching of Legal Writing”, *Baylor Law Review*, Cilt.58, Sayı.3, 2006, sh:898-899.

Klasik sosyologlar tarafından teorileştirildiği üzere modernlik, orta çağı ya da feodalizmi izleyen bir döneme atıfla kullanılan, geleneksel toplumların karşıtı anlamında, tarihsel bir dönemleştirmeye göndermede bulunur. Reform, yenilik ve dinamizm ile karakterize olan bu dönem, Descartes ile başlayan ve oradan Aydınlanmaya uzanan bir çizgide, akli gerek bilgi ve toplumdaki ilerlemelerin kaynağı gerekse hakikatin ve sistematik bilginin biricik temeli olarak alkışlamıştır. Daha adil ve eşitlikçi bir dünya yaratama gayesiyle ortaya çıktıkları iddia edilen Amerikan ve Fransız devrimlerinde de bu prensibin iş başında olduğu sıklıkla belirtilir. Bu bağlamda modern dünyayı oluşturan temel unsurlar bireyselleşme, sekülerleşme, endüstrileşme, kültürel farklılaşma, metalaşma, kentleşme, bürokratikleşme ve rasyonelleşme gibi süreçlerle karakterize olmuştur denilebilir. İşte tam da bu noktada modernliğin inşa süreçlerinde köylüler, proleterler ve zanaatkarlar gibi kendi kaybedenlerini ortaya çıkarmış olmasının yanı sıra kendi tahakküm ve denetim tarzlarını meşru kılan pratikler, söylemler ve kurumlar da geliştirmiş olması modernlik projesine dair sorgulamaların da kapısını aralamıştır.¹³⁶ Nitekim genel anlamda, postmodernizm, Batı'da yaşamın son birkaç yüzyıl boyunca yapılandırıldığı kültürel kesinliklerin çoğunun olmasa da önemli bir kısmının reddi olarak görülmelidir. Ulusal ekonomilerdeki sürekli büyüme trendi ve yaşam kalitesinin daimî olarak gelişmeye devam etmesi bağlamında "ilerlemeye" olan bağlılığımızı ve bu inancı destekleyen si-

¹³⁶ Best, S. & Kellner, D., Postmodern Teori Eleştirel Soruşturmalar, çev. M. Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul,1998, sh:15-16.

yasi sistemleri sorgulayan postmo-dernistler genellikle, on sekizinci yüzyıldan beri Batı kültürüne egemen olan liberal hümanist ideoloji anlamına gelen ve insanlığın ekonomik ihtiyaçtan ve siyasi baskıdan kurtuluşunu sağlamaya çalışan bir ideoloji olarak Aydınlanma projesine atıfla, bu projenin bir zamanlar övgüye değer olsa da sırayla insanlığı baskı altına almaya ve onu her zaman kendi yararına olmayan belirli düşünce ve eylem biçimlerine zorlamaya başladığını belirtirler.¹³⁷

Postmodern söylemin bugün anladığımız manada ve daha çağdaş temsilcilerinin iddia ettiği şekilde olmasa da bir öz ya da cevher olarak nüvelerini bulabileceğimiz anlayışlar elbette çok daha gerilere götürebilirse de bugün birçok düşünür arasında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir noktada yeni bir toplum türünün ortaya çıkmaya başladığına dair genel bir kanının var olduğu söylenebilir.¹³⁸ Nitekim Nazizm, Komünizm ve Maoizm gibi modernist devrimlerin dünya çapında yarattığı yıkım ve acı bağlamında İkinci Dünya Savaşı'nı moderniteden radikal bir kopuş olarak görme eğilimi oldukça baskındır.¹³⁹

Böyle bir kanaatin oluşmasında elbette İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda İngiliz tarihçi Arnold Toynbee tarafın-

¹³⁷ Sim, S., “Preface to the third edition: the modern, the postmodern and the post-postmodern”, Stuart Sim (Ed.), *The Routledge Companion to Postmodernism*, İçinde (s.vii-xiv), New York: Routledge, 2011, s.viii.

¹³⁸ Sarup, Madan; *Introductory Guide to Post-Structuralism and Postmodernism*, London: Harvester Wheatsheaf, 1993, sh:143.

¹³⁹ Felluca, D. F., *Critical Theory: The Key Concepts*, New York: Routledge, 2015, sh:227.

dan kaleme alınan “A Study of History” (Tarih Bilinci) (1947) isimli çalışmanın kayda değer bir katkısı olmuştur. Toynbee sırasıyla “Karanlık Çağlar” (675-1075), “Orta Çağlar” (1075-1475) ve “Modern Çağ”dan sonra (1475-1875) 1875 tarihinden itibaren başlattığı ve “post Modern” olarak tanımladığı yeni bir çağa girildiğini belirtir. Ona göre bu çağ kaygı ve umutsuzlukla karakterize olmuş Aydınlanma’nın çöküşünü temsil eden bir çağdı.¹⁴⁰ Bu anlayış yeni çağa dair karamsar bir bakış açısının ürünü olarak kendini gösterdi. Nitekim postmodern söylemin 1980’li yıllarda çok daha geniş çevrelerin ilgi alanına girişinden önce benzer bir yönelimi benimseyen Wright Mills de “The Sociological Imagination” (Toplumbilimsel Düşün) (1959) isimli eserinde toplumun artan rasyonelleşmesinin özgürlüğü giderek azalttığı durumlara işaret ederek benzer bir yönelimi paylaşmış ve Modern Çağ’ın ardından gelen postmodern bir dönemin geldiğini ilan etmiştir.¹⁴¹ “The Cultural Contradictions of Capitalism” (Kapitalizmin Kültürel Çelişkileri) (1976) isimli eseriyle Daniel Bell ise Batı toplumlarında bir yol ayrımına ve burjuva düşüncesinin sonuna doğru yaklaştığımızı söylemiş, postmodern çağı içgüdüünün, dürtülerin ve istencin giderek hakim olması bağlamında ele almıştır. Postmodern çağın isyankâr, burjuva karşıtı, hazcı dürtülerin bir uzantısını sergilediğini düşünür. Bell’in yapmış olduğu tasvir bu anlamda burjuva dünya görüşünün ve değerler sis-

¹⁴⁰ Jarvis, D. S. L., “Postmodernism A Critical Typology”, Politics and Society, Cilt.26, Sayı.1, 1998, sh:101.

¹⁴¹ Mills, Wright C.; Toplumbilimsel Düşün, çev. Ü. Oskay, Der Yayınları, İstanbul,2007, sh:272

teminin çökmekte olduğuna dair bir korkuda temellenmektedir.¹⁴²

Tarihsel bir kavşakta olduğumuza dair inanç çerçevesinde aynı fikirleri paylaşmakla birlikte postmodern kültürü, modernizmin ve modernliğin baskıcı boyutlarına karşı çıkan olumlu bir gelişme olarak kabul eden bir diğer grubun varlığından da söz edilebilir. Susan Sontag, Leslie Fiedler, ve Amitia Etzioni gibi isimlerin bu anlamda postmodern terimine temelde olumlu bir değer atfettikleri söylenebilir. Örneğin Sontag, modernist kurgu ve yorum tarzlarından hoşnutsuzluk temelinde şekillenen, kültür ve sanatta yeni bir duyarlılığın ortaya çıkışını alkışlıyordu. Bu anlayışa göre yeni duyarlılık, modernizmden daha fazla çoğulcu, daha az ciddi ve daha az ahlakçı olarak kabul edilmekteydi. Yine benzer bir şekilde Fiedler de kitle kültürünü kucaklayarak modernist seçkinliği kınamış modernist edebi ve kültürel geleneğin çöküşünde olumlu bir değer bulmuştur. Etzioni ise İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yeni iletişim ve enformasyon biçimleri ve enerji kaynaklarının sunulması bağlamında postmodern bir dönemin başladığını kabul eder. Teknolojik gelişmelerdeki hızlı gelişimin ya daha önceki değerleri bir bütün olarak çökerteceğini ya da insan hayatını ıslah etme ve bütün toplumsal sorunları çözüme kavuşturma anlamında teknolojinin önemli işlevler üstleneceğini belirtir.¹⁴³

¹⁴² Best, S. & Kellner, D., a.g.e., sh:28-29.

¹⁴³ Best, S. & Kellner, D., a.g.e., sh:24-27.

Bazıları için postmodernizm karışık ve anlamsız bir terim olarak kalsa da en azından temel bir tanım tutarlılığına ulaşacak kadar uzun süredir kullanılmaktadır. Çoğu yorumcu, çağdaş kültürü karakterize eden ve bir araya getirildiğinde postmodern olarak adlandırılabilen bir dizi özellik olduğu konusunda hemfikirdir.¹⁴⁴ Nitekim Steven Best ve Douglas Kellner, postmodernizme ilişkin olarak, postmodern topluma geçişin, çalışma, iletişim ve eğlence biçimlerini yeniden şekillendirirken, savaştan eğitime ve siyasete kadar çok önemli fenomenleri dönüştüren, gündelik yaşam, toplumsal ilişkiler, kimlikler ve hatta bedensel varoluş ve yaşam biçimleri gibi temel değişikliklerle bağlantılı olduğunu ileri sürmektedirler.¹⁴⁵ Etkililikleri ne olursa olsun, çığır açan değişim ve yeni gerçeklikler varsayımı, aynı zamanda çeşitli şekillerde postmodern olarak adlandırılan bir dizi teori üretti. En açık şekilde, “postmodern çağ” anlayışı teori yapmanın yeni yollarını doğurmuştur. Daha önce önemsiz olduğu düşünülen meseleler merkezi hale geldi, zaman ve mekân kavramları değişti, yeni sorular ve meseleler ortaya çıktı ve bu meseleleri ele almak için elbette yeni teoriler ortaya çıktı.¹⁴⁶ Bu bağlamda postmodernistler, post-

¹⁴⁴ Watson, N., Postmodernism and Lifestyles, Stuart Sim (Ed.), The Routledge Companion to Postmodernism, İçinde (s.62-72), New York: Routledge, 2011, sh:64.

¹⁴⁵ Best, S. & Kellner, D., The Postmodern Adventure: Science, Technology, and Culture at The Third Millennium, New York: Guilford Press, 2001, sh:2.

¹⁴⁶ Jarvis, D. S. L.; “Postmodernism A Critical Typology”, Politics and Society, Cilt.26, Sayı.1, 1998, s.105.

modernizmi yeni ve değişen koşulları kavramak ve eleştirmek için gereken kritik araçlar seti olarak sunarlar.¹⁴⁷

Postmodernizm her şeyden önce, "üst anlatılara karşı bir inançsızlık" etrafında toparlanabilecek temel bir argümana sahiptir. Büyük anlatılar olarak da kavramsallaştırılabilecek üst anlatılar, olayların ve deneyimlerin tarihsel veya çağdaş bir yorumu için bütünleştirici bir şema sunmayı amaçlar. Örneğin, Marksizm, dünyanın tüm sorunları "sınıf" sorununa indirgendiği sürece bir üst anlatı olma riskini taşıyabilir ya da her deneyimin ya da her olayın doğruluğunun/gerçekliğinin bilimsel bulgularla ölçülmesi istendiği sürece bilimcilik üst anlatı olarak tanımlanabilir. Postmodernist düşünürler üst anlatıları totaliter niyetlerin ürünü olarak görür ve özcülük yanılığını içerdiği için onları reddeder. Büyük anlatıların aksine, postmodernist küçük anlatıları ön plana çıkarır. Küçük anlatılar, herhangi bir söylemin tutarlı veya yekpare olduğu varsayımını alt üst eder ve çoğulculuk olasılığını destekler. (Lyotard, Postmodern Durum)¹⁴⁸ Dolayısıyla postmodernizmin sosyal olanı bir bütün olarak kavramsallaştıran büyük sistemler açısından teorileştir-medeyen ayrılma ve üst anlatılara yönelik bir endişe etrafında karakterize olduğu söylenebilir.¹⁴⁹ Nitekim Jean-François Lyotard tarafından 1979'da kaleme alınan, postmoder-

¹⁴⁷ Spencer, L., "Postmodernism, Modernity and The Tradition of Dissent", Stuart Sim (Ed.), The Routledge Companion to Postmodernism, İçinde (s.215-225), New York: Routledge, 2011, sh:216.

¹⁴⁸ Lyotard, J.-F., Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor, çev. A. Çiğdem, Ankara-1997, sh:11-14.

¹⁴⁹ Denzin, N. K., "Postmodern Social Theory", Sociological Theory, Cilt.4, Sayı.2, 1986, s.194.

nitinin merkezi meseleleri üzerine postmodern düşüncenin özünü temsil eden, "Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor" isimli eser Marksizm gibi dünyayı kalıplaşmış karşılıklı ilişkiler açısından açıklamaya çalışan büyük anlatılar olarak adlandırdığı, tarih ve toplum üzerine bütünlleştirici bakış açılarını reddeder. Onun postmodernizmi, Marksizmin politik radikalizminin yanı sıra totalleştirici eğilimlerin açık bir reddidir. Çoğu postmodernist gibi, Lyotard da Marksist-lerin kendi kendini yücelten güdülerinden şüphelenir. Dünya hakkında büyük hikayeler anlatılamayacağını, sadece bireylerin ve çoğul sosyal grupların heterojen "özne konumlarından" küçük hikayeler anlatılacağını savunmaktadır.¹⁵⁰ Bu bağlamda Lyotard, küçük anlatıların bilgiyi yaymanın ve yaratmanın en yaratıcı yolu olduğunu ve büyük anlatıların geleneksel olarak uyguladığı tekeli yıkmaya yardımcı olduklarını düşünür. Ona göre ancak bu yolla bireysel yaratıcılığı baskı altına alan üst-anlatıların tekeli kırılabilir ve üst-anlatılar tarafından kullanılan otorite yıkılabilir.¹⁵¹ İşte tam da bu sebeplerle Lyotard "Artık büyük anlatılara müracaat etmiyoruz..." diyerek küçük anlatıların düşünsel yeniliğin biricik formu olarak orta durduğunu belirtmektedir.¹⁵²

¹⁵⁰ Agger, B., "Critical Theory, Poststructuralism, Postmodernism Their Sociological Relevance", Annual Review of Sociology, Cilt. 17, 1991, sh:116.

¹⁵¹ Sim, S., "Postmodernism and Philosophy", Stuart Sim (Ed.), The Routledge Companion to Postmodernism, İçinde (s.3-14), New York: Routledge, 2011, sh:8.

¹⁵² Lyotard, J.-F., Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor, çev. A. Çiğdem, Ankara-1997, sh:130.

Birleşik bir postmodern teoriden söz etmek çoğu kez pek mümkün gözükmesi de postmodern teorisyenlerin günümüzün yüksek teknolojileri barındıran medya toplumunda yeni olarak ortaya çıkan değişim ve dönüşüm süreçlerinin yeni bir “postmodern toplum” inşa etmekte olduğunu ve bu çağın izahında yeni bir alet çantasına ya da kavram ve kuramlar setine ihtiyaç duyduğunu belirleme noktasında hemfikir oldukları söylenebilir. Aydınlanma ile başlayan ve orta çağ döneminin sonunu simgeleyen, sanayileşme, kentleşme, sömürgecilik, demokrasi, bireycilik ve laiklik gibi ideolojilerle karakterize olmuş modern dönemin sona ermekte olduğunu varsayan postmodernistlere göre, artık modernitenin mal üreten ekonomisinin değil, kitle iletişim araçları ve ileri bilgisayar teknolojisi aracılığıyla görüntü ve bilginin üretimi ve yayılmasının egemen olduğu bir çağa giriyoruz. Eğer toplumlar medyada sunulan sürekli değişen göstergelere, kodlara ve modellere dayanıyorsa, temel bir yapıları yoktur ve Karl Marx, Emile Durkheim ve Max Weber gibi klasiklerin büyük soyut sosyal teorileri onları anlamada çok az fayda sağlayabilir. Postmodern teori dünyasında kültür, televizyon programları, reklamlar, dergiler ve diğer kaynaklardan gelen görüntülerin, sembollerin ve fikirlerin bir karışımıdır ve hiçbir temel, kalıcı anlam taşımaz.¹⁵³

Postmodernistlerin mevcut toplumsal durumu açıklama girişimlerinde ön plana çıkan bir diğer husus ise artık

¹⁵³ Hughes M. vd.; *Sociology The Core*, New York: McGraw-Hill, 2002, sh:53.

ulus-devletler tarafından düzenlenen modern bir dünyada yaşamadığımızı gösteren birtakım değişmelerin varlığıdır. Postmodernistlere göre, kitle iletişim araçlarının hızla artması ve yaygınlaşması, yeni bilgi teknolojileri, ulusal sınırların anlamsızlaştıran daha akışkan hale gelmiş insan hareketleri ve çok kültürlü toplumların ortaya çıkışı gibi değişmeler bu durumu kanıtlar niteliktedir.¹⁵⁴

Bu bağlamda postmodernist düşüncenin en uç formülasyonlarından birini yapmış olan Jean Baudrillard'a göre, "hipergerçek", postmodernitenin karakteristik tarzıdır. Ona göre "Bir köken ya da bir gerçeklikten yoksun gerçeğin modeller aracılığıyla türetilmesine hipergerçek yani simülasyon denilmektedir." Dolayısıyla "simülasyonun" artık harita üzerindeki bir toprak parçası, cevher ya da referans sistemiyle hiçbir alaka ve ilgisi kalmamıştır.¹⁵⁵ Toplumsalın ve anlamın sonuna gelmiş bu dünyada içerisinde insanlar artık birer terminalden başka bir şey değildir. "Hipergerçek" aleminde, gerçek ve hayali olan sürekli olarak iç içe geçmiş bir şekilde bulunur. Gerçeklik ve Baudrillard'ın "simülasyonlar" dediği şey, farksız olarak deneyimlenir ve simülasyonlar genellikle gerçeğin kendisinden daha gerçek olarak deneyimlenebilir.¹⁵⁶ Gerçeklik ya da tarih ile bağlanımızın koptuğu bir dünyada yaşadığımızı vurgulayan bu

¹⁵⁴ Giddens, A. & Sutton, P.W., *Sosyolojide Temel Kavramlar*, çev. A. Esgin, Phoenix Yayınları, Ankara-2020, sh:36.

¹⁵⁵ Baudrillard, J., *Simülakrlar ve Simülasyon*, çev. O. Adanır, Doğu-Batı Yayınları, Ankara-2011, sh:14.

¹⁵⁶ Baudrillard, J., *Sessiz Yiğınların Gölgesinde: Toplumsalın Sonu*, çev. O. Adanır, Doğu-Batı Yayınları, Ankara-2003, sh:70.

anlayış semboller ve gerçeklik arasında temel bir kopuşa ya da bir başka açıdan insanların kullandığı işaret ve sembollerin artık maddi bir gerçekliğe karşılık gelmediği bir duruma atıfta bulunur. Nitekim Baudrillard, medyanın bilgi sürecindeki doğal entropiyi aşırıya götürdüğünü savunur. Ona göre medya gerçek toplumsal olaydan sonsuz sayıda çıkarılan sürekli bir bilgi yağmuru yaratarak kendi kendine referans veren bir simülasyon sistemi haline gelmektedir. Medya, bir anlam biçiminde önceden paketlenmiş olarak geldiği için bilgiyi de yok eder.¹⁵⁷ Dolayısıyla postmodernizmin, evrenin doğasına dair büyük anlatıları reddettiği gibi teknolojinin avantajlarından şüphe eder bir noktada bulunduğunu da söyleyebiliriz.

Daha önce sözünü ettiğimiz üzere İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Batı toplumlarının doğalarını bir şekilde kökten değiştirdiğine dair genel bir kanı mevcuttur. Bu değişiklikleri tanımlamak için sosyal teorisyenler medya toplumu, gösteri toplumu, tüketim yoluyla kontrol altında tutulan bürokrasi toplumu ve sanayi sonrası toplum olmak üzere çeşitli kavramsal çerçeveler geliştirdi. Bu türden çerçevelerin modaya uygun bir tanımı, postmodern olmalarıdır. Bu bağlamda Lytord da teknolojik dönüşümlerin bilgi üzerinde önemli bir etkisi olduğuna dair fikri paylaşmakta, makinelerin giderek minyatürleştirilmesi ve ticarileşmesi, bilginin elde edilme, sınıflandırılma, kullanıma sunulma ve kullanılma şeklini şimdiden değiştirme bağlamında bilginin do-

¹⁵⁷ Allan, K. & Turner, J. H., "A Formalization of Postmodern Theory", *Sociological Perspectives*, Cilt.43, Sayı.3, 2000, sh:371-372.

ğasının bu genel dönüşüm bağlamında değişmeden yaşayamayacağını düşünmektedir.¹⁵⁸ Ona göre toplumlar postmodern çağ olarak bilinen döneme girdikçe bilginin statüsü değişmekte ve bilgi edinmenin zihinlerin ve hatta bireylerin eğitiminden ayrılamaz olduğuna dair eski ilkenin modası geçmektedir. Bilgi başlı başına bir amaç olmaktan çıkmakta ve satılmak üzere üretilen bir şeye dönüşmektedir. Ona göre “bilgi kendinde bir amaç olmaktan uzaklaşmakta, "kullanım-değerini" kaybetmektedir.”¹⁵⁹

Postmodernizmi açıklama girişiminin bir diğer boyutu ise onun bir kuramlaştırma hareketi olarak okunmasında kendini gösterir.¹⁶⁰ Nitekim çoğu zaman Postmodernizm, tüm dünyadaki kültürel tezahürlere eklenebilecek bir etiket olmakla birlikte teoride postmodernizm, belirgin bir Fransız aksanına sahiptir. Lyotard ve Baudrillard da dahil olmak üzere Fransız postmodernizmiyle ilişkili önde gelen isimlerin çoğunun, Marksist ve post-Marksist gruplaşmalardan ortaya çıktığı düşünüldüğünde 20. yüzyılın sonlarında hem Marksizm hem de modernizm, postmodernizm içindeki muhalif dürtü için kolay hedefler haline gelmiştir.¹⁶¹ Postmodernizm belirli bir kritik kitleye ulaştığında ise, aka-

¹⁵⁸ Sarup, M., *Introductory Guide to Post-Structuralism and Postmodernism*, London: Harvester Wheatsheaf, 1993, sh:133.

¹⁵⁹ Lyotard, J.-F., *Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor*, çev. A. Çiğdem, Ankara-1997, sh:19-20.

¹⁶⁰ Denzin, N. K., “Postmodern Social Theory”, *Sociological Theory*, Cilt.4, Sayı.2, 1986, sh:194.

¹⁶¹ Spencer, L., “Postmodernism, Modernity and The Tradition of Dissent”, Stuart Sim (Ed.), *The Routledge Companion to Postmodernism*, İçinde (s.215-225), New York: Routledge, 2011, sh:220-222.

demik ilgiler için karşı konulmaz hale geldi ve daha sonra izlediği yol sanattan siyasete ve felsefeye kaydı ve buradan gevşek bir şekilde "postmodern teori" olarak bilinen bir şey ortaya çıkmaya başladı. Bu bağlamda teorik postmodernizmin içinden çıktığı çeşitli unsurlar neredeyse tamamen Fransız felsefesinin parçaları olarak kendini göstermiştir denilebilir.¹⁶²

Özellikle Fransa da yapısalcı teorinin 20. Yüzyıl ortasındaki hakimiyeti toplu tepkilerin yöneldiği bir alan haline geldiğinde yeni bir teorik yönelim olarak yapısalcı varsayımlara meydan okuyan post-yapısalcı fikirler kendini göstermeye başladı. Yapısalcılar benzerlik ve birbirine bağlılığı vurgularken, postyapısalcılar farklılık ve açık uçluluğa dair vurguyu ön plana çıkararak yapısalcılığın evrenselleştirici karakterine muhalefet ettiler. Nitekim postyapısalcılar yapısalcılarınki gibi evrenselleştirici teorilerin nasıl her zaman başarısız olduğuna dair bir çerçeve ile hareket etmekteydiler.¹⁶³ Yapısalcı paradigmaya verilen geniş bir yanıt yelpazesine atıfta bulunan bir terim olarak Post-yapısalcılık, Jacques Derrida'nın felsefi yönelimli "yapısökümü", Michel Foucault'nun kültürel tarihine ilişkin çeşitli "arkeolojik" ve "soykütüksel" araştırmaları ve Luce Irigaray gibi teorisyenlerin "farklılık feminizmi" gibi görüşleriyle yoğrulmuş bir

¹⁶² Grant, I. H., "Postmodernism and Politics", Stuart Sim (Ed.), *The Routledge Companion to Postmodernism*, İçinde (s.25-36), New York: Routledge, 2011, sh:25.

¹⁶³ Sim, S., "Preface to the third edition: the modern, the postmodern and the post-postmodern", Stuart Sim (Ed.), *The Routledge Companion to Postmodernism*, İçinde (s.vii-xiv), New York: Routledge, 2011, sh:ix.

çerçeve olarak kavranabilir. İşte yapısalcılığa verilen bu tepkilerin zamanla postmodernizm olarak tanımladığımız otoriter ideolojilere ve siyasi sistemlere yönelik daha genel bir tepkinin parçası haline geldiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla postmodernizm ya da postmodern teorisyenler, kurumsal otoritenin artık otomatik saygıyı emretmediği yeni bir dünya düzenine geçtiğimizi ya da bir dönüm noktasından geçtiğimizi iddia etmekten hoşlanırlar. Siyasal ve milliyetçi köktencilik, tam bir otorite havası üstlenen siyasal sistem veya ulusal kimliğe ilişkin büyük anlatılara güvenirken, muhalefete, çoğulculuğa, kültürel farklılığa ve otoriteye karşı şüpheciliğe olan bağlılığıyla postmodernizm, bireyin yerine otoriter kolektif iradeyi koyan bu tür sistemlerle doğrudan çatışma içerisindedir.¹⁶⁴

Postmodernizmin tohumlarını içerme bağlamında ya da yapısal, yapısal-sonrası ve eleştirel teori formülasyonlarının ötesine geçen bir kuramlaştırma hareketi olma anlamında tıpkı postyapısalcılık gibi eleştirel teorinin de postmodern teorinin şekillenmesi noktasında katkı sağladığı söylenebilir. Nitekim gerek post-yapısalcılık gerekse eleştirel teori önceki düşünce okullarının algılanan başarısızlıklarına tepki olarak gelişti. Frankfurt Okulu örneğinde, eleştirel teori, daha önce ekonomik hayatın salt üstyapısal bir yansıması olarak ele alınan estetik de dahil olmak üzere tüm yaşanmış deneyim ve kültür dünyasını ortaya çıkararak ve analiz ederek geleneksel Marksizmin dar ekonomik deter-

¹⁶⁴ Sim, S., “Preface to the third edition: the modern, the postmodern and the post-postmodern”, Stuart Sim (Ed.), *The Routledge Companion to Postmodernism*, İçinde (s.vii-xiv), New York: Routledge, 2011, s.ix-xi.

minizminin ötesine geçmeyi düşündü. Postyapısalcılık durumunda, adından da anlaşılacağı gibi, tepki klasik yapısalcılığın sözde evrenselleştirici ve bilimsel eğilimlerine oldu. Dilbilim ve antropolojiden ilham alan teorik bir yaklaşım olarak yapısalcılığın ortaklıklar, kimlikler ve yinelenen, kendi kendini kopyalayan “yapılar” bulmakta ısrar ettiği yerde, postyapısalcılık eşitsizlikleri, onarılamaz farklılıkları, parçalanmayı ve kendiyle aynı olmayan heterojenlikleri vurguladı. Açıkça görüleceği üzere, hem eleştirel teori hem de postyapısalcılık, tıpkı postmodern sanatın önceki görsel formlardan alıntı yapması gibi, daha önceki fikirleri eleştirel bir şekilde geri dönüştürerek postmodernizmin tohumlarını zaten içerir.¹⁶⁵ Bu anlamda postmodernizmin, modernizmin başarısızlıklarına verilen kültürel, politik ve entelektüel tepkiler dizisinin bir devamı şeklinde anlaşılabilir genel bir karakteri olduğu söylenebilir.

Nitekim Lyotard'ın büyük anlatıları yani evrensel teorileri reddetmemiz gerektiğine dair fikirleri, Batı kültürünün tüm inanırlılığını yitirmiş olduğuna dair bir temelle hareket etmekte ve bu anlayış, pek çok kılıkta otoriteyi küçümseyen postmodernizmin ethos'u olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla postmodernizmin, kökleri klasik Yunan felsefesine kadar götürülebilecek olan, otorite, bilgelik, kültürel ve politik normlar hakkında şüphecilik, söylemin temellerinin geçerliliğine karşı çıkma bağlamında temelcilik karşıtlığı ve neredeyse bir refleks olarak otoriteden hoşlan-

¹⁶⁵ Van den Abbeele, G., “Postmodernism and Critical Theory”, Stuart Sim (Ed.), *The Routledge Companion to Postmodernism*, İçinde (s.15-24), New York: Routledge, 2011, sh:15.

mama gibi bir dizi tekrarlayan özellik etrafında kendisini bulduğunu söyleyebiliriz.¹⁶⁶ Bu bağlamda postmodern kuramsallaştırmanın, olduğu gibi kabul edilen varsayımları baltalamaya çalıştığı, “gerçeğin” kullandığımız dilden ve içinde yaşadığımız güç ilişkilerinden yaratıldığını varsayan bir bilgi teorisi olarak da düşünülmesi mümkündür. Buna göre, tek bir gerçeklik değil, hiçbirinin diğerine göre ayrıcalıklı olmadığı çok sayıda gerçeklik vardır. Bu anlamda postmodernizmin nihai gerçeği bulma umuduna yönelik bir eleştiri olduğu söylenebilir.¹⁶⁷ Bir başka ifadeyle postmodernizm, bağımsız olarak var olan bir gerçeklik hakkında anlamlı bir şekilde konuşmanın imkânsız olduğunu savunan anti-realist bir bakış açısı sunar. Epistemolojik manada, bağımsız olarak var olan bir gerçeklik kavramını reddeden postmodernizm, aklın veya başka herhangi bir yöntemin, bu gerçekliğe ilişkin nesnel bilgi edinmenin bir yolu olduğunu reddeder.¹⁶⁸ Bu bağlamda postmodernistlerin, bilime ve nesnellik ilkesine derinden güvenmedikleri ve bilimsel bilginin, bizzat toplumsal süreçlerin ürünleri olan olgular kadar, araştırmacıların toplumsal olarak belirlenmiş çıkarlarının ve önyargılarının bir ürünü olduğunu ileri sürerler. Ayrıca postmodernistler, bilimsel bilginin toplumsal sorunları

¹⁶⁶ Sim, Stuart; “Postmodernism and Philosophy”, Stuart Sim (Ed.), *The Routledge Companion to Postmodernism*, İçinde (s.3-14), New York: Routledge, 2011, sh:3.

¹⁶⁷ Hardy, Cynthia ve Palmer, Ian; “Pedagogical Practice and Postmodernist Ideas”, *Journal of Management Education*, Cilt.23, Sayı.4, 1999, sh:379.

¹⁶⁸ Hicks, S. R. C., *Explaining Postmodernism Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault*, Aberdeen City, UK: Ockham’s Razor Publishing, 2011, sh:5.

çözmede veya savaş ve soykırımı önlemede başarısız olduğuna işaret ederler.¹⁶⁹

ELEŞTİRİNİN ELEŞTİRİSİ

Buraya kadar ana hatları ile ele almaya çalıştığımız postmodernizmin temel olarak Batı düşüncesinin temel argümanlarını baltalamaya ve sabitleri yeniden gözden geçirmeye zorladığını söyleyebilmek mümkündür. Bunu, söz konusu argümanları zayıflatarak, sorgulayarak, dağıtarak ve denetleyerek yapmaya çalışır. Ulaşılmak istenen amaç bir bakıma yeni değerler inşa etmek üzerinedir.¹⁷⁰ İşte tam da bu noktada postmodernizmin kendisini açıklama girişimine balta vuran kötü tanımlanmış parametrelerden muzdarip olduğuna dair eleştiriler yükselmektedir.¹⁷¹ Buna göre postmodernizm bütün bir aydınlanma düşüncesinde var olan üst-anlatıların totaliter doğasını eleştirirken sosyal dünyanın herhangi bir sistematik çerçeve etrafında anlaşılabilirliği inancından vazgeçmekte ve bize kalanın parçalanma, belirsizlik ve taraflılıkla tanımlanan bir dünya olduğunu iddia etmektedir. Ancak, sosyal dünyanın bilgisinin çeşitli, ayrık ve ilişkisiz bakış açıları yoluyla ilişkilendirilebileceğine ilişkin iddianın doğrulanması noktasında postmodernizmin ciddi güçlüklerle karşı karşıya olduğu belirtilmekte-

¹⁶⁹ Hughes M., vd.; *Sociology The Core*, New York: McGraw-Hill, 2002, sh:52.

¹⁷⁰ Elaati, A. N., "Postmodernism Theory", Erişim Tarihi: 30 Mart 2022, <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.4515.0327>, sh:.5.

¹⁷¹ Jarvis, D. S. L., "Postmodernism A Critical Typology", *Politics and Society*, Cilt.26, Sayı.1, 1998, sh:99.

dir.¹⁷² George Ritzer postmodern fikirlere ilişkin olarak yapmış olduğu eleştirisinde, bu fikirleri toplumsal dünyaya uygulamayı zorlaştıracak kadar soyut ve karmaşık olarak niteler. Hatta postmodernizmi karakterize eden şeyin büyük oranda meta-anlatıların eleştirisi olduğu halde postmodernistlerin çoğu kez bu tür anlatıların kendilerine ait çeşitlerini sunduklarını belirtir. Ona göre postmodern toplum kuramcılarının açıklığa kavuşturamadığı husus toplumun ne ya da nasıl olması gerektiğiyle ilgili herhangi bir vizyon ileri sürememiş olmalarıdır.¹⁷³ Nitekim çok daha önce Jürgen Habermas modernliğin sonunda olmadığını gibi, modernlikten kolayca vazgeçemeyeceğimizi belirtmiştir. Ona göre modernliğin büyük anlatılarını reddetmek bizi hem doğa hem de toplum üzerinde tahakküm ve sömürü uygulanmasına sebebiyet veren, hesaba dayalı araçsal akılcılık karşısında güçsüz kılacaktır. Ona göre, Immanuel Kant tarafından ileri sürülen ve Aydınlanma akılcılığının en etkili hali olan “özne merkezli akıl” karşısındaki güçsüzlüklerimiz yine Aydınlanma içerisinde sağlanan panzehirle giderilebilecektir. Bu akıl kavramının Aydınlanma geleneğinin parçası olan Schiller, Fichte ve Nietzsche gibi Kant eleştiricileri tarafından sıkı bir şekilde zaten eleştirildiğini belirtir. Kendisi de bu eleştirel gelenekten hareketle özne-merkezli akla karşıt olarak geliştirdiği “iletişimsel akıl” dediği kavramsallaştırmayı geliştirir. İletişimsel etkileşim yoluyla uzlaşıya dayalı bir anlaşma ile postmodernistlerin saldırı oda-

¹⁷² Beyer, L. E. & Liston, D. P., “Discourse or Moral Action A Critique of Postmodernism” Educational Theory, Cilt.42, Sayı.4, 1992, sh:383.

¹⁷³ Ritzer, G., Modern Sosyoloji Kuramları, sh:498.

ğında yer alan özne-merkezli aklın “teröristik” sonuçlarından kaçınılabileceğini iddia eder. Ona göre, yapmamız gereken şey Aydınlanma mirası içerisinde gömülü halde bulunan akıl geleneklerini bulup çıkarmaktır. Bir başka deyişle çözüm yine Aydınlanma geleneği içerisinde dir.¹⁷⁴

Postmodernizmin eleştiriye tabi tutulan bir diğer boyutu ise yeni bir çağın doğuşuna ya da bu yeni çağın geçmişten açıkça farklı olduğu varsayımına ilişkindir. Buna göre bu varsayım en iyi ihtimalle erken ve en kötü ihtimalle bir çeşit yanlış anlamayla ilişkilidir. Bu bağlamda “fark”, “dönüşüm” veya “değişim”in mutlaka “yeni” ile eşit olmak zorunda olmadığı iddia edilir ve içerisinde yaşanan çağın modernist çağın olgunlaşmasının, büyümesinin ya da genişlemesinin bir sonucu olup olmadığı tartışmaya açılır. Postmodernizme bu açıdan eleştirel yaklaşanların fikrine göre, “post” ön ekiyle ifade edilen “yeni” kavramı yanıltıcıdır. Sosyal süreçler, ekonomi, siyaset ve insanlık durumunun, birkaç on yıl içinde birdenbire kendilerini yeniden icat etmesi mümkün değildir.¹⁷⁵ Örneğin Anthony Giddens “bir pot-modernlik dönemine girmek yerine, modernliğin sonuçlarının eskisinden daha çok radikalleştiği ve evrenselleştiği başka bir döneme doğru gidiyoruz”¹⁷⁶ şeklindeki bir önermeyle postmodern olarak nitelendirilen çağın yeni bir

¹⁷⁴ Kumar, K., Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları, çev. M. Küçük, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara-2013, s.207-208.

¹⁷⁵ Jarvis, D. S. L., “Postmodernism A Critical Typology”, Politics and Society, Cilt.26, Sayı.1, 1998, s.102.

¹⁷⁶ Giddens, A., Modernliğin Sonuçları, sh:11.

çağ olarak değil, modernitenin radikalleşmesi ve evrensel hale gelişinin, yani sonuçları açıkça şimdi görülebilen modernitenin gelişen dokusunun bir parçası olarak anlaşılması gerektiğini vurgular.

İçerisinde yaşanan çağı postmodern olarak nitelendirmekle beraber postmodernizmi kapitalizmin yeni bir evresinin kültürel ifadesi olarak ele alan Fredric Jameson ise, diğer birçok postmodernist ismin yapmayı bilinçli olarak reddettiği yöntemin aksine, tarihsel bir dönemleştirme bağlamında ele aldığı görülmektedir. Nitekim, ona göre postmodernizmin ne olduğunu anlayabilmenin yolu, tarihsel olarak düşünmenin unutulmuş olduğu bir çağda, tarihselci bir anlayışla düşünmekle mümkün olabilecektir.¹⁷⁷ Ernest Mandel'in katkısına atıfta bulunarak yapmış olduğu dönemleştirmede, postmodern aşama sırasıyla "piyasa kapitalizmi" ve "tekelci ya da emperyalist safha" arakasından gelen ve "post-endüstriyel" olarak anılan, ancak en doğru şekilde "çokuluslu kapitalizm" olarak tarif edilebilecek tarihsel bir an'a denk gelir.¹⁷⁸ Mandel'in dönemleştirme modelinde "geç kapitalizm" aşaması Jameson'dan farklı olarak kapitalist gelişmenin yeni bir çağı olarak değil emperyalist, tekelci-kapitalist çağın bir ileri aşaması olarak kabul edilir. Mandel'e göre Lenin'in "tekelci-kapitalist" çağ için saymış

¹⁷⁷ Jameson, F., Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı, çev.N. Plümer-A.Gölcü, Nirengi Kitap, Ankara, 2011, sh:9.

¹⁷⁸ Jameson, F., a.g.e., sh:76.

olduğu özellikler “geç kapitalizm” için tamamen geçerlidir.¹⁷⁹

Postmodern toplum teorilerinin tarihsel olarak gerçekleştiğini düşündükleri kesinti ya da kopuşu abartma eğilimi içerisine girdiklerini belirten Best ve Kellner ise, postmodern teorinin itibarına büyük ölçüde katkı yapan Lyotard ve Baudrillard’ da dahi modern ile postmodern arasındaki kesinti ya da kopuşla neyin kastedildiğini tam olarak analiz edilmediğini savunur. Buna göre örneğin Baudrillard, postmodernliğe ilişkin net açıklama ortaya koymaksızın, önceki çağ ile yeni olduğu ileri sürülen çağ arasında temel bir kopuşun gerçekleştiğini ve bu yeni postmodern çağın ilerlemesiyle de bir dönemin sona erdiğini iddia ediyor olmakla eleştirilmektedir. Lyotard’ın ise, büyük anlatıları reddeden epistemolojisi sebebiyle, zaten bu türden bir analizi gerçekleştirmesinin mümkün olmadığı belirtilir. Bu bağlamda Best ve Kellner, Foucault’un çağdaş düşüncenin en zararlı alışkanlıklarından biri olarak tanımladığı “şimdinin bir kopuş olarak analiz edilmiştir” şeklindeki fikrini benimsedikleri söylenebilir. Dolayısıyla bir dönemden ötekine geçişte kendini gösteren süreklilik ve kesinti çizgilerinin teorileştiren diyalektik bir analizin benimsenmesi gerektiğine vurgu yaparlar.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Mandel, E., Late Capitalism, çev. J. De Bres, London: New Left Review Editions, 1975, sh:10.

¹⁸⁰ Best, S. & Kellner, D., Postmodern Teori Eleştirel Soruşturmalar, çev. M. Küçük, İstanbul,1998, s.331-333.

Postmodernitenin işleyişi ile büyük bir söylemsel dönüşüm olarak nitelediği şey arasında doğrudan bir ilintinin olduğunu varsayan David Harvey ise, karmaşık ayrımlar arasında kaybolmanın çok kolay olduğunu belirterek geçmişteki yapısalcılık, modernizm, sanayileşme ve Marksizm yerine bugün postyapısalcılık, postmodernizm, post-sanayileşme, post-marksizm ve post-kolonyalizm gibi çeşitli şekillerde kavramsallaştırılan masalımsı bir inancın tüm kesimler tarafından paylaşıldığı belirtilir.¹⁸¹ Ancak Harvey’de modernizmin uzun tarihi ile postmodernizm adını taşıyan akım arasında, farklılıktan çok daha fazla sürekliliğin mevcut olduğunu ileri sürer. Ona göre postmodernizm “modernizmin bağrında özgül bir kriz gibi” düşünüldüğünde daha anlamlı hale gelmektedir. Çünkü, Harvey emek süreçlerinde, tüketici alışkanlıklarında, coğrafi ve jeopolitik kümelermelerde, devletin yetkilerinde, uygulamalarında ve benzeri birçok alanda, radikal değişime ilişkin oldukça fazla işaret ve gösterge mevcut olsa da ekonomik yaşamın düzenleyicisi olarak “kar için üretimin” Batı’da hala temel ilke olduğunu savunur. Dolayısıyla onun bu anlayışı, kapitalist üretim tarzının temel kurallarının tarihsel-coğrafi gelişmede hala biçimlendirici güçler olduğunu ve işleyişin değişmeden sürmekte olduğu varsayımını barındırır denilebilir.¹⁸²

¹⁸¹ Harvey, David; *Umut Mekanları*, çev. Z. Gambetti, Metis Yayınları, İstanbul-2008, s.25-26.

¹⁸² Harvey, D., *Umut Mekânları*, çev. Z. Gambetti, Metis Yayınları, İstanbul, 2008, s.137, 143.

Postmodernistler bilgi veya gerçeğin genelleştirilebilir olduğu yönündeki her iddiayı reddederek Aydınlanmaya karşı etkili bir meydan okumanın mümkün olacağını savunduklarında postmodernizmin eleştiriye açık bir başka yönü ortaya çıkmaktadır. Nitekim, postmodernistlerin henüz net olarak tanımlanmış bir plan oluşturamadıklarından sıklıkla söz edilir. Bu bağlamdaki eleştiriler yani postmodernistlerin modernizme karşı tam bir karşı saldırı başlatmadaki yetersizlikleri, postmodernizmin, nihilist bir sanatsal hareket olan Dadaizm'in basitçe yeniden paketlenmiş bir versiyonu olduğunu önermeye kadar giden bir dizi fikrin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda postmodernizmin sanıldığı gibi çok ta orijinal olmayan bir yapıya sahip olduğu ve hatta postmodernizm için ne teoride ne de pratikte bir gelecek olmadığı belirtilir. Dolayısıyla Dadaistlerin uzun zaman önce keşfettiği gibi, bilgi inşa etmek veya eleştirmek için her güvenilir temeli reddetme bağlamında hakikati terk etme taktiği tamamen işe yaramaz bir strateji olarak düşünülebilir. Bu noktada daha adil, özgür, eşit ve demokratik bir dünyanın nasıl organize edilebileceğine dair sorular sormaya başladığında ise Aydınlanmacı anlayıştan pek bir farkının kalmayacağından söz edilebilir.¹⁸³

Postmodern kuramda eleştiriye tabi tutulan bir diğer husus da postmodernizmin, toplumsal yaşamın artık top-

¹⁸³ McGettigan, T., “The Virtues and Limitations of Postmodern Theory”, *Theory and Science*, Cilt.1, Sayı.1, Erişim Tarihi: 29 Mart 2022, <https://theoryandscience.icaap.org/content/vol003.002/mcgettigan.html>.

lumsal sınıf ya da diğer kolektif formlar tarafından biçimlendirilmediği, bireylerin tamamen kitle iletişim araçlarının belirleyiciliğine terkedildiği şeklindeki oldukça abartılı iddiası noktasında kendisini göstermektedir. Nitekim, çağımızda kimlikleri karakterize eden kaynakların arttığı ve çeşitlendiği söylenebilir de, toplumsal sınıflar hala bireylerin toplumsal konumlarının ve elde edebilecekleri fırsatların ana belirleyicisi konumunda olmaya devam etmektedir. Kaldı ki kitle iletişim araçlarının ve medyanın daha önceki dönemlere göre toplumsal yaşama nüfuz etme potansiyeli artmış olsa da bireylerin her koşulda medyanın etkisine açık oldukları düşünülemez. Alternatif bilgi ve eğlence kaynaklarının varlığı dikkate alındığında bireylerin bir seçim yapma özgürlüğüne sahip oldukları ya da TV izleyicilerinin kendi durumlarını tanımlayan programları izledikleri söylenebilir.¹⁸⁴ Elbette bunların aksini gösteren kanıtlar gösterilebilir ancak eleştiri konusu yapılan şey izahtaki abartıdır. Ayrıca, postmodernistlerin iddia ettiği üzere, “sınıf” gibi toplumsal gerçeklikler temelinde teoriler geliştirme çabalarının gücünü yitirdiğini ya da anlamsızlaştığını düşünmek de birçok açıdan tamamen kabullenilebilecek bir iddia gibi görünmemektedir. Postmodernist düşünürlerde bile (genellikle içerisinden geldikleri sol anlayışın etkisiyle) farklı sınıfların mücadelesi ve sınıfsal bakış açısı modellerinin sürekli yer alıyor oluşu gerçekten de böyle bir şüpheye doğru bizi götürebilmektedir. Bu bağlamda eski teorileştirme biçimlerinin bağlantılı oldukları toplumsal değişimlerle ilişkili ola-

¹⁸⁴ Giddens, A. & Sutton, P.W.; *Sosyolojide Temel Kavramlar*, çev. A. Eşgin, Phoenix Yayınları, Ankara, 2020, s.37.

rak artık ölü oldukları kabul edilebilirse de değişimi gösterebilmek açısından hala vazgeçilmez oldukları söylenebilir. Nitekim ister paradigma seviyesinde olsun isterse bunlar etrafında şekillenen kuramlar seviyesinde olsun ortaya çıkan tüm görüşler bir bakıma toplumsal gerçekliğin mahiyetinden kaynaklanmakta ve toplumsal değişimin analizinde göz ardı edilemeyecek hususlara dikkat çekmektedirler.¹⁸⁵

¹⁸⁵ Çetintaş, Ahmet; “Sosyolojik Kuramlara Hâkim Temel Paradigmalar Çerçevesinde Toplum-Birey Düalizmi”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.4, Sayı.1, 2015, s.40.

Bitirirken

Toplumsal oluşun izini sürerken, insanlığın ana duraklarını avcı-toplayıcı, bahçıvan-göçebe, endüstriyel toplumlara uğrayarak günümüze ulaştıran görüş sosyolojinin hâkim paradigması olmaya devam ediyor. İnsanlığın bütün bu durakları aynı hızla katettiği elbette iddia edilmiyor. Tarihi akışın başlangıçtan itibaren yavaş seyreden hızı endüstrileşme ve toplumsal sistemleri yerinden çıkaran dinamiklerin etkisiyle artarak bu güne ulaşıyor. Toplumsal oluşun günümüz okunuşunda ise üç kavrama başvurmada bir değerlendirme yapmak mümkün görünmüyor: Modernlik, postmodernlik ve küreselleşme.

Sosyolojiyle yaşıt modernlik, hem toplum hem de bireyi tanımlayan nitelikleri ifade etmek için kullanıldı. Endüstriyel üretim biçiminin en azından Avrupa için geçerli kapitalist ekonomik sistemi, toplumun ve enformasyonun denetimini sağlayan ulus-devletin belirlediği toplumsal hayat ve örgütlenme biçimi sosyolojinin klasik toplum teorilerini şekillendirdi. Değişmeyi, değişme dinamiklerini ve

değişmenin yönünü açıklamaya çalışırken bazen örtüşen bazen çatışan kuramların varlığı klasik döneme ait bu sosyolojik gerçeği değiştirmiyor.

Yirminci yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde modernliğin aşıldığına, yeni bir dünyanın eşiğinde bulunduğumuza, hatta eşiği de aşarak yeni bir dünyada yaşadığımızı dair söylemlerin arttığı görülür. Bu yüzden çağdaş sosyal teori postmodernlik ve küreselleşme gibi iki yeni kavramı kapsamına dahil etti.

Modernliğin refah ve özgürlük vaat eden siyasal, ekonomik ve kültürel kurumları ve bu kurumların temelinde yer alan bilgi, değer, inanç ve normların sorgulanması ile başlayan postmodern eleştiri günümüzün küreselleşme tartışmalarına eklemlendi.

Küreselleşme fikri hemen herkes tarafından kabul edilmiş izlenimi veriyor. Buna karşılık, küreselleşmenin kuramsal analizinde daha çok neyin küreselleştiği ya da küresel olanın ne olduğu üzerine yoğunlaşan bir tartışma var ve bu tartışma süreceğe benziyor. Tartışmanın taraflarını küreselciler ve onların temel tezlerine çoğunlukla şüpheyle yaklaşan bazen de reddedenler oluşturuyor. Küreselci yaklaşımın bütün toplumların katıldığı kapsamlı, yoğun, hızlı akışkanlar ve ağlar yoluyla bütünleşen bir dünya tasvirine karşılık, şüpheliler küreselleşme yerine ulusal varlıklar arasında yoğunlaşan ilişkileri ve bölgesel işbirliklerinin oluşumunu vurguluyorlar. Küreselci yaklaşım siyasal aktör olarak ulus-devletin egemenlik, otonomi ve meşruiyetinin aşındığı buna karşılık küreselleşme içinde çok taraflılığın

yükseldiğini dillendirirken, şüpheciler ilişkilerin hala devlet üzerinden ve devletler arasında sürdürüldüğünü öne sürüyorlar. Küreselcilerin küresel ölçekte popüler kültürün paylaşılması üzerinden homojenleşme, yahut en azından melezleşme ve buna bağlı olarak politik kimliklerin aşındığı tezine karşılık, şüpheciler milliyetçilik ve milli kimliğin canlandığı iddiasındadırlar. Küreselciler tarafından dile getirilen ekonomik anlamda gerek toplumlar arası gerekse toplumların içinde eşitsizliklerin azaldığı yönündeki söylem, şüphecilerin kuzey ile güney yarımküre arasında kuzey lehine büyüyen eşitsizlikle karşılaşılır. Küreselciler uluslar üstü kuruluşların toplumlar üzerinde artan belirleyiciliği, küresel ölçekte faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerinin etkisi ve bireysel kozmopolitleşme eğilimi vurgusu yaparak, şüpheciler uluslararası devletler sisteminin bütün canlılığıyla sürüyor olması, üstelik etnik temelli bir canlanmanın varlığına işaret ediyorlar.

Küreselleşme üzerine süregelen tartışmaların taraflarca öne sürülen tezlerini besleyen verilerin gerçeklik payları üzerinden bazı tespitlerde uzlaşmak mümkün görünüyor. Küresel akışlar her toplumun özgün şartları içinde yanılanırken, toplumlar arası ekonomik ilişkilerde yoğunlaşma artıyor. Küreselleşme ile birlikte toplumlar arasında ve içinde var olagelen eşitsizliklere yenileri ekleniyor. Çünkü, küresel akışlar karşısında toplumlar içinde yer alan sosyal tabakalar aynı akıbeti paylaşmıyor. Uluslarüstü küresel ve bölgesel birlikler ulus-devletin bilinen geleneksel egemenliğini sınırlandırıyor.

Dünyanın küresel manzarasından yansıyan bu görüntü ortaklaşa paylaşılsa bile, küreselleşmenin ne vadettiği konusunda tartışma sürecektir. Toplumsal oluş'un biraz da bu uzlaşmazlıkların eseri olduğu düşünülebilir.

Kaynaklar

- Allan, K. & Turner, J. H., "A Formalization of Postmodern Theory", *Sociological Perspectives*, Cilt.43, Sayı.3, 2000
- Allan, K.; Çağdaş Sosyal ve Sosyolojik Teori, çev. ed. H. Ergül, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2020
- Appelbaum, R. P., *Toplumsal Değişme Kuramları*, çev. T. Alkan, Ankara, Tarihsiz
- Aron, R., *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev. K. Alemdar, Ankara, 1986
- Baudrillard, J., *Simülakrlar ve Simülasyon*, çev. O. Adanır, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2011
- Baudrillard, J., *Sessiz Yığınların Gölgesinde: Toplumsalın Sonu*, çev. O. Adanır, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2003
- Bauman, Z., *Akışkan Modernite*, çev. S. O. Çavuş, Can Yayınları, İstanbul, 2017
- Bauman, Z., *Bireyselleşmiş Toplum*, çev. Y. Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018
- Bauman, Z., *Akışkan Hayat*, çev. A. E. Pilgir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2020
- Bauman, Z.& Lyon, D., *Akışkan Gözetim*, çev. E. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2020
- Bauman, Z., *Akışkan Aşk*, çev. I. Ergüden, Versus Kitap, 2016
- Beck, U., *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, çev. K. Özdoğan- B. Doğan, İthaki, İstanbul, 2011
- Best, S. & Kellner, D., *Postmodern Teori Eleştirel Soruşturmalar*, çev. M. Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998
- Best, S. & Kellner, D., *The Postmodern Adventure: Science, Technology, and Culture at The Third Millennium*, New York: Guilford Press, 2001
- Beyer, L. E. & Liston, D. P., "Discourse or Moral Action A Critique of Postmodernism" *Educational Theory*, Cilt.42, Sayı.4, 1992

- Bilgiseven, A. Kurtkan, Genel Sosyoloji, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995
- Bilgiseven, A. Kurtkan, Din Sosyolojisi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985
- (Bilgiseven) A. Kurtkan , Türk Milletinin Manevi Değerleri, İstanbul, 1977
- Bottomore, T. B., Toplumbilim, çev. Ü. Oskay, İstanbul, 1984
- Bottomore, T., Nisbet, R., Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, çev. M. Tunçay- A. Uğur, Ankara, 1990
- Castells, M., Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Birinci cilt: Ağ Toplumunun Yükselişi, çev. E. Kılıç, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005
- Coser, L. A.& Rhea,B. & Steffan, P. A. & Nock, S. L., Introduction to Sociolgy, Harcourt Brace Jovanovich Inc., New York, 1983
- Çetintaş, Ahmet; “Sosyolojik Kuramlara Hâkim Temel Paradigmalar Çerçevesinde Toplum-Birey Düalizmi”, İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt.4, Sayı.1, 2015
- Denzin, N. K., “Postmodern Social Theory”, Sociological Theory, Cilt.4, Sayı.2, 1986
- Dönmezer, S., Sosyoloji, Ankara, 1982
- Elaati, A. N., “Postmodernism Theory”, Erişim Tarihi: 30 Mart 2022, <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.4515.0327>
- Elliott, A.; Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş, çev. edt.: İ. Yıldız- A. G. Baran, Dipnot Yayınları, Ankara,2016
- Erkal, M. E., Sosyoloji, İstanbul, 2014
- Eröz, M., İktisat Sosyolojisine Başlangıç, İstanbul, 1982
- Felluca, D. F., Critical Theory: The Key Concepts, New York: Routledge, 2015
- Freyer, Hans, Din sosyolojisi, Çev.T. Kalpsüz, Ankara, 1964
- Freyer, Hans, İçtimai Nazariyeler Tarihi, Çev. T. Çağatay, Ankara, 1977
- Fromm, E., Hürriyetten Kaçış, çev. A. Yörükân, İstanbul, 1979

- Giddens, A., Elimizden Kaçıp Giden Dünya, çev. O. Akinhay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000
- Giddens, A.& Sutton, P.W.; Sosyolojide Temel Kavramlar, çev. A. Esgin, Phoenix Yayınları, Ankara, 2020
- Giddens, A., Modernliğin Sonuçları, çev. E. Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004
- Gökalp, Z., Türkçülüğün Esasları, İstanbul, 1976
- Gökçe, B., Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar, Ankara 1996
- Grant, I. H., “Postmodernism and Politics”, Stuart Sim (Ed.), The Routledge Companion to Postmodernism, İçinde (s.25-36), New York: Routledge, 2011
- Güngör, E., Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, İstanbul,1984
- Güngör, E., Tarih Kültür Milliyetçilik, İstanbul, 1980
- Gürkan, Ü., “Sosyal Değişmeler” , Abadan’a Armağan, A.Ü. S. B. F. Yayını, Ankara,1969
- Güvenç, B., İnsan ve Kültür, 4. Basım, İstanbul,1984
- Güvenç, B., Toplumsal ve Kültürel Değişme, Ankara, 1976
- Hardt, M. & Negri, A., “İmparatorluk Olarak Küreselleşme”, çev. C. Boyraz, Küresel Dönüşümler içinde, haz. D. Held & A. McGrew, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2014
- Hardy, Cynthia ve Palmer, Ian; “Pedagogical Practice and Postmodernist Ideas”, Journal of Management Education, Cilt.23, Sayı.4, 1999
- Harvey, David; Umut Mekanları, çev. Z. Gambetti, Metis Yayınları, İstanbul, 2008
- Held, D. & McGrew, A., “Büyük Küreselleşme Tartışması”, Küresel Dönüşümler içinde, haz.
- D. Held & A. McGrew, çev. A. S. Mercan& E. Sariot, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2014
- Hicks, S. R. C., Explaining Postmodernism Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault, Aberdeen City, UK: Ockham’s Razor Publishing, 2011

- Hughes M. vd.; *Sociology The Core*, New York: McGraw-Hill, 2002
- Jameson, F., *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantiğı*, çev. N. Plümer-A. Gölcü, Nirengi Kitap, Ankara, 2011
- Jarvis, D. S. L., “Postmodernism A Critical Typology”, *Politics and Society*, Cilt.26, Sayı.1, 1998
- Kafesoğlu, İ., *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1984
- Kantrow, A.M.; “Sunrise-Sunset which changes the Mhytos of the Industrial Becoming Old”, John Wiley and his sons, New York, 1985
- Kaya, Y., *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Turan Yayıncılık, İstanbul, 2003
- Kaya, Y. “Kültür Değişmeleri: Milli Kültüre Karşı Takınılan Tavrın Değişmelere Tesiri”, *Türkiye Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S: 3, Ankara, 2002
- Kazgan, G., *Küreselleşme ve Ulus Devlet-Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul, 2000
- Khocherry, Thomas; “Globalisation Needs Deeper Understanding”, Alındığı Tarih: 25.12.2000, e-posta: nff@md2.usnl.net.in
- Kongar, E., *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul,1981
- Krech & Crutchfield & Ballachey, *Cemiyet İçinde Fert*, çev. M. Turhan, İstanbul, 1983
- Krech & Crutchfield & Ballachey, *Cemiyet İçinde Fert*, 2. Kitap, çev: M.Turhan, İstanbul,1983
- Kumar, K., *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, çev. M. Küçük, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013
- Levit, T., ” The Globalisation of Markets”, *Harvard Business Review* 61(3), May-June,1983
- Linton, R., “Kültür Üzerine veya Halis Bir Amerikalı”, *Sosyoloji Yazıları* içinde, ed. İhsan Sezal, Bursa, 1983

- Lyotard, J.-F., Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor, çev. A. Çiğdem, Ankara,1997
- Macionis, J. J., Sosyoloji, çeviri edt. V. Akan, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2012
- Malinowski, B., İnsan ve Kültür, çev. F. Gümüş, Ankara 1990
- Mandel, E., Late Capitalism, çev. J. De Bres, London: New Left Review Editions, 1975
- McGettigan, T., “The Virtues and Limitations of Postmodern Theory”, Theory and Science, Cilt.1, Sayı.1, Erişim Tarihi: 29 Mart 2022, <https://theoryandscience.icaap.org/content/vol003.002/mcgettigan.html>
- Merill, R.S., “Technology”, International Encyclopedia of the Social Sciences, C: 15., 1968,
- Mills, Wright C.; Toplumbilimsel Düşün, çev. Ü. Oskay, Der Yayınları, İstanbul,2007
- Nirun, N., Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp, İstanbul, 1981
- Özkul, Metin, Kurumlar Sosyolojisi, Isparta, 2017
- Poloma, M. M., Çağdaş Sosyoloji Kuramları, çev. H. Erbaş, Ankara, 1993
- Ritzer, G.; Toplumun McDonalddlaştırılması, çev: Akın E. Pilgir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2020
- Ritzer, G., Küresel Dünya, çev. M. Pekdemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul,2020
- Ritzer, G.& Stepnisky, J., Sosyoloji Kuramları, çev. H. Hülür, De Ki yayını, Ankara, 2014
- Ritzer, G.& Stepnisky, J., Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri, çev. I. E. Howison, de ki yayını, Ankara, 2019
- Sarup, Madan; Introductory Guide to Post-Structuralism and Postmodernism, London: Harvester Wheatsheaf, 1993
- Sim, S., “Preface to the third edition: the modern, the postmodern and the post-postmodern”,
- Stuart Sim (Ed.), The Routledge Companion to Postmodernism, İzinde (s.vii-xiv), New York, Routledge, 2011

- Sim, S., “Postmodernism and Philosophy”, Stuart Sim (Ed.), The Routledge Companion to Postmodernism, İçinde (s.3-14), New York: Routledge, 2011
- Sorokin ve Toynbee, Toplumsal Değişim Üzerine Denemeler, çev: E. Güçbilmez, Ankara,1964
- Spencer, L., “Postmodernism, Modernity and The Tradition of Dissent”, Stuart Sim (Ed.), The Routledge Companion to Postmodernism, İçinde (s.215-225), New York: Routledge, 2011
- Spengler, O. Batının Çöküşü, çev. G. Scognamillo, İstanbul, 1978
- Sunar, L., Değişim Sosyolojisi, Nobel Yayınları, Ankara, 2018
- Tezcan, M., Toplumsal ve Kültürel Değişme, Ankara, 1984
- Todd, A., “Neither Dead nor Dangerous: Postmodernism and the Teaching of Legal Writing”, Baylor Law Review, Cilt.58, Sayı.3, 2006
- Tomlinson, J., Küreselleşme ve Kültür, çev. A. Eker, İstanbul, 2017
- Tomlinson, J., Küreselleşme ve Kültür, çev. A. Eker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017
- Turhan, M., Kültür Değişmeleri, Ankara, 2018
- Turhan, M., “Kültürde Değişen ve Değişmeye Mukavemet Eden Unsurlar”, İ.Ü. Tecrübi Psikoloji Çalışmaları, C. I, İstanbul, 1957
- Turner, B. S. & Elliott, A. (Ed.); Çağdaş Toplum Kuramından Portreler, çev. Barış Özkul, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017
- Turner, S. P., Sosyal Teori ve Sosyoloji Klasikler Ötesi, çev. Ü. Tatlıcan, Küre Yayınları, İstanbul,2008
- Türkiye İstatistik Kurumu, 2017 Temel İstatistikler- Nüfus ve Demografi.
- Türkdoğan, O., Niçin Milletleşme, İstanbul 1995
- Ülgener, Sabri F., Zihniyet, Aydınlar ve İzm’ler, Ankara, 1983
- Ülken, H. Z., “Medeniyetimizin Değerler Sistemi”, Türk Düşüncesi Mecmuası, C:3, İstanbul, 1954

- Van den Abbeele, G., "Postmodernism and Critical Theory", Stuart Sim (Ed.), The Routledge Companion to Postmodernism, İçinde (s.15-24), New York: Routledge, 2011
- Whatson, N., Postmodernism and Lifestyles, Stuart Sim (Ed.), The Routledge Companion to Postmodernism, İçinde (s.62-72), New York: Routledge, 2011
- Zimmerman, C. C., Yeni Sosyoloji Dersleri, çev. A. Kurtkan, İstanbul, 1964

İKSAD
Publishing House

ISBN: 978-625-8377-56-9